

მ მ ა მ ბ ე

თვეური ჟურნალი

წელიწადი მეორეტი

№ IX

სექტემბერი, 1905

ტფილისი

ბეზენაძე, გიორგი, გამომცემი

1905

შინაარსი

I—ქიბეა კეთილგონიერი.—ტიტოვსა	88. 1
II—საპოვნელა —ოქტავ მიბოხსა.—თარგმანი ივ. მა- ჭავჭავაძისა	44
III—დანაშაული და სასჯელი.—რომანი ექვს ნაწილად თ. მ. დოსტოვესკისა, ნაწილი მეხუთე, თავი I—III. თარგმანი ინ-ანისა	71
IV—მოთხრობა ახლანდელ არეულობაზე სპარსე- თსა და საქართველოში.—ზეესონელისა.—თარგ. სიმ. დოდოშვილისა	1
V—წერილები საქართველოს ისტორიიდან—I. მე- ფობის დასაწყისი. — ს. გორგაძისა	29
VI—ნარევი. — 1) როდის უფრო მეტს კითხულობს ადამიანი.— 2) სახალხო თეატრი. — 3) ებრაული ენციკლოპედია.—4) ჩი- ნური სკოლა.—5) იაპონური კულტურა.—6) საწუთროს გა- მოხატულობა.—7) ახალი საწვავი მასალა.—8) მოგზაური გამოფენა.—9) კლექის განკურნება.—10) ალიუმინი.—11) ქიულ ოპერტი.—12) ჩვენი ჟურნალ-გაზეთების საყურადღე- ბოდ.	61
VII—შინაური მიმოხილვა.—გ. რ.	70

VIII—მინერალური ქიმიკა.—ა. კლდიაშვილისა 161—176

პიბისა პითეზაშვილი

(გუბლენი ჩემს ო—ს)

I

185... წ. მკათათვის X—ს, მზე კარგად იყო წამოწვე-
რებული, როდესაც ს. შ—ი გაჩნდა ერთი გუნჯული ბოლი-
სა; მას მიჰყვა მეორე, მეორეს მესამე და პატარა ხანს შემდეგ
აეარდა ალი, გაწითლდა ცა. მთელი შ ა ცეცხლმა მოიცვა.
გაისმის თოფის ხმა, დედაკაცების და ბაღების წივილ-კივი-
ლი. რა იყო, რამ გამოიწვია ასეთი შემაძრწუნებელი ყრია-
მული? რამ გამოიწვია და შამილის დაუნდობელმა, გამხეცე-
ბულმა და გაშმაგებულმა ჯარმა, რომელიც მოულოდნელად
დაეცა სოფელს და დაუწყო დაუნდობლად დიდ-პატარას ქათ-
მებივით ჟლეტა. სოფელში დედა კაცების და ყმაწვილების
მეტე არავინ იყო. კაცები სულ მინდვრად იყვნენ გასულები
სამუშაოდ, გარდა თითო-ოროლასი, რომელიც შინა ვენახებ-
შივე მუშაობდნენ. თუმცა ბევრ ლეკს აუტირეს დედა, მაგრამ
რა გამოვიდა! ერთ მკვდარ ლეკზედ თხუთმეტი და ოცი ქარ-
თველი იყო დახოცილი დედაკაცი და ბაღი. ორდობეები
სავსე იყო დაქრილებით და დახოცილებით. რამდენ დედას
ჩაუდეს პირში ლუკმა-ლუკმა დაკუწული შვილის ხორცი, რამ-
დენს დააქრეს ძუძუები და დააქერინეს პირში, რამდენი ორ-
სული დედაკაცი გასქრეს ზედ შუაზედ და ვინ მოსთვლის რამ-
დენი ამაზედ უარესი მხეცობა არ ჩაიდინა იმ დღეს შამილის
გაშმაგებულმა ჯარმა.

ჯარი ახლა მინდვრად გავიდი და სამუშაოდ გასულ უიარაღო ხალხს წაესია. გლეხები, ნამგლებით და ხანჯლებით შეებრძოლნენ, მაგრამ რას გააწყობდნენ თოფ იარაღით დარაზმულ ჯართან?! რამდენი ვეშაპივით ვაჟკაცი წაიქცა უომრად თავის ყანაში და შემდეგ გახდა ფრინელისა და ნადირის კერძად... წაუკიდეს ცეცხლი მომკილს და მოუშველ ყანებს და ერთ წამს მთელი მინდვრები ცეცხლის ალმა მოიცვა. ვისიკ უომრად დამორჩილება შეიძლოს, ტყვედ წაიყვანეს და ვინც წინააღმდეგობას გაუწევდათ, ქათამივით ჰკლავდნენ, შემოაგლეჯავდნენ ტანისამოსს და მიჰქონდათ!..

სხვა მრავალ ტყვეთა შორის წაიყვანეს ერთი ჩვიდმეტ-თვრამეტი წლის ბიჭი, სახელად ქიტესა კეთებაშვილი. ქიტესას და მის სამ ბიძას ურმები ჰქონდათ შ - ის ბოლოზედ ძნის წამოსაღებად. ის იყო დაღებულ ურმებს ქაპნებს უჭირებდნენ, რომ მოულოდნელად თავს დაეცათ რამდენიმე ლეკი.

ქიტესას ბიძები, გულადი და მკლავ-ლონიერი ვაჟკაცები, უშიშრად დაჰხვდნენ. მისგლისათანავე ლეკებმა მოიწადინეს მათი დაქერა და ტყვედ წაყვანა, მაგრამ ამაოდ! ტყუილი იმედი ჰქონდათ.

სამივე ძმებმა ზურგი ზურგს მიჰყუდეს და ხანჯლებით იგერიებდნენ მტერს, მაგრამ მტრის რიცხვმა სძლიათ. აგერ, უმცროს ძმას გული გაუპო მტრის ლახვარმა, მაგრამ კიდევ მედგრათ იბრძვის. აგერ მეორედ გაიელვა მტრის ლახვარმა მის მკერდზედ, მესამედ... ამ კრილობას კი ვეღარ გაუძლო, ხანჯალი ხელიდგან გაჰვარდა და დაიძახა:

— მიშველეთ, ძმებო!.. მშვიდობით!.. ილოცეთ ჩემთვის... ამოიკვნესა მან უკანასკნელად და უგონოთ მიესვენა ძმებს. აგერ, ახლა ორი ძმა იბრძვის თავ-განწირულად... იბრძვიან უკანასკნელ სისხლის წვეთამდე. ვერც ესენი გაუმაგრდნენ დიდხანს მტერს. უფროსი ძმაც ჩქარა დაადგა უმცროსის გზას და ერთმანეთს ჩახვეულები დაეცნენ დედამიწაზედ. დარჩა შუათანა ძმა. გადაიბოტა ძმებზედ და გულდამწვარი უფრო გააფთრებული იბრძოდა. ბევრი ეცადნენ

ურჯულონი, მაგრამ ვერა გზით ვერ მიუყენეს ხანჯალი. ბოლოს გაბრაზებულმა ერთმა ლეკმა, რომელსაც მოპირდაპირემ ორი ამხანაგი მოუკლა გვერდში და თვითონაც კარგა საექვოდ დასჭრა, გაიძრო წელიდგან დამბახა და შიგ გულის ფიცარში დააქედა ტყვია. საბრალოს ხმა არ ამოუღია, ისე მშვიდად დაეშო და დაეკონა ძმებს, მხოლოდ როდესაც ხელები გადაჰვია, დაიძახა:

— მოვდივარ, ძმებო! თავს არ განებებთ. მოღალატე და მხდალი არ დამიძახოთ!..

ესენი რომ გახურებულ ბრძოლაში იყვნენ, ქიტესა საქონელს აძოვებდა ალაზნის პირას ქალაში. მათმა კიყინამ ქიტესას ყურამდის მიაწია. გამოვიდა ქალიდგან და ურმებისკენ გამოიხედა, ეგონა ბიძები მეძახიანო, საქონელი გამორეკეო, მაგრამ სულ სხვა სურათი დაინახა. ურმებთან რამდენიმე კაცი ტრიალებდა და მზის სხივებზედ ხანჯლებს პრიალი გაჰქონდა. ამ მოულოდნელმა სურათმა ქიტესა ძალიან გააკვირვა. ჯერ ბატონის გამოგზავნილი კაცები ეგონა ნაოთხლის ასაღებად, მაგრამ ნაოთხალი კალოდგან მიაქვთო, იფიქრა. ასე, პასუხ მიუტემელი გამოეშურა ურმებისკენ, საქონელს თავი დაანება. რა მიუახლოვდა, აშკარად გაარჩია ყველაფერი, მაგრამ არ იცოდა რა ექმნა, საით და რანაირად ეშველნა თავისთვის, ისე გაარეცა ამ მოულოდნელმა ამბავმა. ლეკებმა დაინახეს ქიტესა და ერთი მათგანი გამოუდგა მას დასაქერად. ქიტესა ერთი მუხლი გაიქცა, მაგრამ რა დაინახა, რომ ვერ წაუვიდოდა, დადგა და ერთი კარგი მოზრდილი ქვა შიგ გულში მიახვედრა. გამწარებულმა ლეკმა გაიძრო ხანჯალი და ის იყო უნდა შემოეკრა მისთვის, რომ ამხანაგებმა დაუძახეს:

— ნუ მოჰკლავ, ნუ!.. დაიჭირე!.. ევ კარგი ლუკმა გამოგვიჩნდა!.. ორმოციოდე თუმანს მაინც ავაგლეჯავთ მაგის პატრონს...

საწყალი ქიტესა დაიჭირეს, ბევრი მათრახიც მიარტყეს, მაგრამ რას გააწყობდა სახრით?!.. სამივე ძმებს მარჯვენა ხე-

ლები დააქრეს, რომ შამილისთვის დამტკიცებინათ თვისი ვაჟ-კაცობა, რადგანაც მადლობას და ჯილდოს ის მიიღებდა შამილისგან, რომელიც მეტ ხელს მიიტანდა. შესხდნენ ცხენებზედ, ერთმა მათგანმა ქიტესა შემოისო ცხენს უკან, თოკით მიიკრა ზურგზედ, რომ გზაში არ გადმოგვიხტესო და გასწიეს საითაც ეგულებოდათ უმთავრესი ნაწილი ჯარისა; პატარა ხანს უკან სამივ დადებული ურმები აპრიალდა და მერე იქიდგან გაჰყვა სხვა მომკილ და მოუშველ ყანებს. ბრძოლის ველზედ დარჩენილი იყო რამდენიმე მოკლული ლეკი და ერთადგილას სამი ერთმანეთზედ გადახვეული ძმები.

შ—ის მინდვრებიდგან ჯარი გავიდა ალაზნის და შავისიაწ—ს. აქ აიკლეს დ. კ—ძის სახლი, დაატყვევეს მისი ცოლ-შვილი და აქედგან პირდაპირ დაღისტინისკენ გასწიეს, რადგანაც აოხრებულ სოფლებს მოეშველა რუსის ჯარი. ერთი სიტყვით, რამდენიმე დღეში შამილის ჯარმა ძალიან დიდი დასაკლისი დააკლო კახეთს. ბევრი კარგი ვაჟ-კაცი იმსხვერპლეს, რომელთაც არა ღირსებათ ქირის-უფლის ცრემლი, ქრისტიანული და ღირსეული დამარხვა. მინდვრად ნადირი, ძალი და ფრინველი ჯიჯგნიდა მათ სხეულს. მათი წვერულვაშით და თმით მოდებული იყო არე-მარე და სუბუქი ნიაფი ჰაერშიაც აფრიალებდა.

II

ახალგაზრდა ქიტესა გ—ს კარგ შეძლებულ ოჯახს ეკუთვნოდა. კეთებაშვილების ოჯახში ხუთი ძმა ტრიალებდა: ქიტესას მამა თედო და ოთხიც მისი ძმა. ყველაზედ უფროსი ძმებში თედო იყო და სახლთ-უფროსობაც მას ებარა. ოთხსავე ძმებს საკუთარი ურმები ჰქონდათ ყვეარი საქონლით და ქირაზედ ძალიან ხშირათ დადიოდნენ. სწორეთ ორი დლით წინ, ქიტესას წაყვანისა, ერთი მისი ბიძა ქირაზედ იყო წასული. გ—ან ღვინოები წაიღო სამაზრო ქალაქში. როდესაც დაბრუნდა, გზაში შეიტყო, რომ შამილის ჯარმა აიკლო შ—ა და რამდენიმე

სხვა სოფელი და მინდვრის მოსავალი სულ გადაწვესო. — „ურია წყალს მიჰქონდა და გზაც ის იყოვო“ — იფიქრა ქიტესას ბიძამ და თვისი ყანებისკენ გამოიარა სანახავად, ისინიც ხომ არ დაწვესო. გამოიარა, მაგრამ ჩემმა მტერმა ნახოს ის, რაც ქიტესას ბიძამ ნახა!... შორიდგანვე დაინახა შავათ გადატუსული მინდვრები. ეს შორიდგან და ახლოდგან?!... ახლოდგან უფრო შემადრწუნებელი და თავ-ბრუ დამსხმელი სურათი ნახა. თვალ წინ გადეშალა მას ბრძოლის ველი, რომელზედაც უსულოდ ეგდო რამდენიმე კაცი, რომელთა შორის მან იცნო თვისი ძმები. ადგილ-ადგილ დანავლებული ათეულები ეგროვა. სამივე ძმები სისხლში ამოსვრილები იყვნენ. სახეზედ არც ერთს არ ეტყობოდა კმუნვარება, ტუჩებზედ ღიმილი შერჩენოდათ და ისე წყნარად ესვენენ, თითქო დიდ ბრძოლას მცირედაც არ დაუღლიაო, ცოტა ხნით დაუსვენიათ და გამოღვიძების უმაღლვე შეუდგებიან მამაცურად ბრძოლასაო. ამ სურათის დანახვაზედ აბრია, ქიტესას ბიძა, გაშრა, როგორც უსულო საგანი, ისე დადგა. ველარ მოახერხა ფეხის გადადგმა, ველარც დაყვირება, ველარც თვალების დახამხამება და ცრემლები ზომ სრულებით არ მოსვლია მეტი სიმწუხარისაგან. ერთი სიტყვით გაშეშ-მიშდა და ვინ იცის როდემდის იქნებოდა იგი ამ გვარ გამოურკვეველ მდგომარეობაში, რომ „აღლა“-ს დაძახებას არ გამოეფხიზლებინა. ეს „აღლა“ დაიძახა ლეკმა, რომელიც იქვე ახლო ეგდო პირქვე და ცდილობდა გადმო-ბრუნებას. თავი სამათ ჰქონდა გაჩეხილი, მკლავი თითქმის მოშორებული ჰქონდა და გვერდიდგან ცალკე გადმოსდიოდა სისხლის ნაკადული. ეხლა, თითქოს ფრთები შეესხაო, აბრია ვეფხვის სისწრაფით გადახტა და ხანჯალ ამოღებული დაადგა მომაკვდავ ლეკს თავზედ.

— შენ კიდევ ცოცხალი ხარ, შე ძაღლო შენა!.. დას-კყოდა აბრია ლეკს, რომელიც იტანჯებოდა ერთის მხრივ ქრილობის ტკივილებით და მეორე მხრით — თვისი უნუგეშო მდგომარეობით. გრძნობდა, რომ ისეც შემოკლებულ სიცოცხლეს, რამდენიმე წამის შემდეგ სრულებით მოუსპობენ.

თვითონ კი აღარა ჰქონდა იმოდენი ძალი და შეძლება, რომ მოწინააღმდეგესთვის პასუხი გაეცა; ეს უფრო უორკეცებდა ტანჯვას და მწუხარებას. აბრიაც განგებ არა ჩქარობდა მის მოკვლას. უნდოდა ისეც გამწარებული სიცოცხლე, უფრო გამწარებინა თვისი ქცევით. ლეკს გულმა ვერ მოუთმინა. მოიკრიბა ძალი და ღონე და უნდოდა ფეხზედ წამოდგომა, მაგრამ უბედურს ღონე აღარა ჰქონდა, სისხლის დენას საშინლად დაესუსტებინა. გაჯავრებულმა თავის ხელს დაუწყობლრღნა და თან აბრიას უყურებდა ოდესმე მრისხანე, მაგრამ ეხლა სიცოცხლე გამოლევული, თვალებით.

— ჰაი, შე წუნკალავ, შენა!!! შენ მემუქრები კიდეც... და აბრიას თავს აცილებული ხანჯალი ლეკს შიგ მარცხენა ძუძუში ტარამდის ჩაესო. უკანასკნელად გაისმა ჰაერში „აღლა“ და იმ ლეკის გვამიც ყვავ-ყორნის საჯიჯგნი გახდა. აბრიას, თითქოს ლეკის სისხლმა დაუღბო გული და გამშრალი თვალები, წასქდა თვალითაგან ცრემლის ნაკადული, დაეცა ძმებს ზედ, ჰკოცნიდა და ჯერ-ჯერით იხუტებდა გულში. ნატრობდა მათთან სიკვდილს, იგლეჯდა თმას, იკაწრიდა სახეს, ახეთქებდა თავს მიწაზედ და გულის ფიცარს ინგრევდა მუშტის ცემით. როდესაც გული იჯერა ტირილით, მოიტანა ურემი მიცვალებულებთან ახლო და რის წვალებით დაასვენა ურემზედ. საქონელიც, თითქოს გრძნობს პატრონის უბედურობას და აბრიას თანაუგრძნობს მწუხარებაშიო, იღვა გაჩერებული, ვიდრე აბრიამ სახრის დარტყმით არ მოიყვანა ისინი მოძრაობაში.

თედოს ძრიელ ეუპირულებოდა ძნაზედ გაგზავნილ ურემების დაგვიანება, მით უფრო, რომ შამილის ჯარი გავიდა მინდვრათ და ადვილი მოსალოდნელი იყო, რომ მისი ძმებიც სხვათა შორის გამხდარიყვნენ მტრის მსხვერპლად. სულ გზისკენ ექირა თვალი, საქმისთვის გული ვერ დაედო. არ იცოდა რა საქმისთვის მოეკიდნა ხელი, სრულებით უაზროთ დადიოდა და საქმობდა. მივიდოდა, დადგმულ ფთა-მოქცეულს დაუწყებდა შლას. როცა ძნა გადმოიშლებოდა, მაშინ მიჰ-

ზედებოდა, რომ გაკეთების მაგივრად, საქმეს აფუჭებდა. დანებებდა მნას თავს, მივიდოდა კევრებთან და დამაგრების მაგივრად, კოხებს აძრობდა. კალოს პირს აგროვებულ ბზეს, კალოზედვე შლიდა. ერთი სიტყვით, თვითონაც არ იცოდა რას აკეთებდა. ანგარიშ მიუცემლად დაჩერებოდა ეზოში. ბოლოს, მაკრინემ შენიშნა, რომ თედო სრულებით უსაქმოდ მივიდოდა საბძელთან, იქილგან სათონესთან და ისევ კი ცარიელი ბრუნდებოდა.

— შენ რაღა ინდაურივით აგიღია თავი, ადამიანო, და დაეხეტები ამ ეზოში?!— შეუტია ცოლმა. ჰხედავ, შე გამოჩერებულყო, შენა, რო აღარსად ჩანან ის კაცები, გამოსწი, წავიდეთ, ვნახოთ რა დემართათ!..

ის იყო ცოლქმარნი გამოვიდნენ ეზოდგან, რომ ორღო-ბეში გამოჩნდა ქირაზედ გაგზავნილი ურემი, რომელზედაც ესვენა მტრის ლახვრით განგმირული სამი ძმანი. ვინც კი ტყეში არ იყო გახიზნული, ერთ წამს იქ შეიკრიბნენ ყველანი. დიდი და პატარა მიცვალებულთა პატრონის ცოდვით იწვოდა. სიმწუხარე და შებრალება მით უფრო უცხოვლდებოდათ, რომ წარმოდგენილი ჰქონდათ, თუ რამდენი ამათსავით ეგდო მტრის ხელით მოკლული და მასთან უპატრონოთ, ნადირისა და ფრინვლის საჯიჯგნად. ქიტესას დედ-მამას ორი ერთმანეთზედ უარესი მწუხარება ჰქონდა ასატანი: სამსამი ვაჟკაცის სიკვდილი და შვილის უგეშოთ დაკარგვა. პირველი მწუხარების მიზეზს თვალთ მაინც ჰხედავდნენ, ღირსეულად მაინც დამარხავდნენ მიცვალებულებს, მეორე მწუხარება კი გაუნელებელი იყო. არ იცოდნენ სად იყო მათი შვილი, ცოცხალია თუ მკვდარი. ვინ იცის რას არა ფიქრობდნენ: ხან წარმოიდგენდნენ, ვითომ ლეკები შეუბრალებლად სცემდნენ და აწვალდნენ ქიტესას, ხან წარმოიდგენდნენ, ვითომ ხანჯლით აკლწული ქიტესა ეგდო უქირისუფლოდა და უპატრონო მკვდარს ფრინველ-ნადირი გლეჯავდა და სხვა... ერთი სიტყვით, ეს ორივე მწუხარება შეერთებული, გამოუთქმელად უწვავდა გულ-ღვიძლს და უკლანძავდა ნაწლევებს თედოსა და მაკრინეს.

ხალხი ერთბაშად ქვითინებდა. ხშირად მოისმოდა „ვიშ დე-დასა“ და „შვილო“-ს ამოკენესა და თანაც გულში ჩაირ-ტყამდნენ მუშტს. მაგრამ ხალხის ასეთი მწუხარება წუთიერი იყო. მოაშორეს მიცვალებულებს თვალი და ცრემლიც შეა-შრათ. ყველა მათგანმა, რამდენიმე სიტყვით „ღმერთმა გაკ-მაროთ მწუხარება, დანარჩენნი გაცოცხლოთ და თქვენი გუ-ლი გაამთელოს“, მოიშორა ქრისტიანული და მეზობლური ვალი — ნუგეშისცემა. მეორე დღეს თედო კეთებაშვილის სახ-ლიდან სამი კუბო გამოიტანეს. მთელი სოფელი დრტვინავდა. „ღმერთო, მტერსაც კი აშორე ეგ დღეო“, იძახოდა ხალხი.

III

დავანებოთ ცოტა ხანს თავი კახეთს და გადავიდეთ დალი-სტანში. შამილის ჯარი გადავიდა თუ არა დალისტანში, შე-უდგნენ ნადავლისა და ტყვეთა განაწილებას. ჯილდოს, ვაჟ-კაცობისდაგვარად იღებდნენ. ქიტესა და ორი სხვა ტყვე ერგნენ ერთ შუა ხნის კაცს, რომლის ერთად-ერთი შვილი კახეთიდან ცოცხალი ველარ დაბრუნდა — ტყვიის მსხვერპლად გახდა, რის გამოც მან მიიღო სამი ტყვე.

ქიტესას ბატონი, სოქვიტა, მეტად გულ-კეთილი კაცი იყო. არა ჰგავდა ხასიათებით თვის მოძმეებს. თვის ტყვეებს არავითარ შევიწროებას არ აყენებდა, მაშინ როდესაც სხვები პირუტყვებივით აშუშავებდნენ დღე და ღამე თავის ტყვეებს და ნახევარჯერ მშიერი ჰყავდათ. სოქვიტა თვის ტყვეებს ნება-ყოფლობით აშუშავებდა, ყოველ დღე ხორცს აძლევდა, თუ არა და მოხარშულ ხორბალს, ან ხინკალს არ მოაკლებდა. სხვები ნებას არ აძლევდნენ თავის ტყვეებს, რომ ნაცნობი, ან ნათესავი ტყვე ენახათ, სოქვიტა კი თვითონვე ეუბნებო-დათ. რომ თუ ვისმეს ნათესავი, ან ნაცნობი გყავთ, წადით სანახავათაო და თუნდ ორი-სამი დღე დაეგვიანათ, მღევარს არ დაადევნებდა, როგორათაც სჩადიოდნენ სხვები. საუბე-დუროდ, ახლო-მახლო სოფლებში არავინ გამოჩნდა ქიტესას

არც ნაცნობი და არც ნათესავი, რომ თვისი მწუხარება ცოტათი მაინც შეესუბუქებინა. რამდენიმე ხნის შემდეგ შამილმა გასცა ბრძანება, რომ ყველას შეეძლო თავის დახსნა ტყვეობიდან და შინ წასვლა. ამ განკარგულების შემდეგ ბევრმა პატრონმა დაიხსნა თვისი ტყვე და ბევრი აღარ დარჩენილა დაღისტანში. სოქციტას ორი ტყვეც ელირსა სამშობლოში წასვლას, დარჩა მარტო ქიტესა, რომლის პატრონებმა არ იცოდნენ სად იყო იგი, ცოცხალია, თუ მკვდარი, მთხრობელიც არავინ გამოვიდა. ტყვეების წასვლის მერე, რომელნიც ჯერით უვლიდნენ სოქციტას ცხვარს, სოქციტამ თავის ცხვარი სხვას დააზიარა. უიმისოდაც დადარდიანებული ქიტესა, უარესად დაანაღვლიანა ამხანგების დაშორებამ, თუმცა ტყვეობამდის ვერც ერთს მათგანს ვერ იცნობდა კახეთში. მთელი დღე მუნჯივით იჯდა. ერთ სიტყვას არ იტყოდა თვისი ნებით, თუ თვითონ სოქციტა არ დაეკითხებოდა. ასე მიდიოდა დრო და ხანი ქიტესასთვის. მის ტოლ მეზობლის ბიჭებს გულით უნდოდათ მასთან დაახლოვება, მისი თამაშობაში გარევა, გამოცდა ღონეში და სიმარდეში, მაგრამ ქიტესას არავინ ეპიტნავებოდა და არავისთან არა ჰსურდა კავშირის დაჭერა, რადგანაც მის დაჩაგრულ გულს არა ეხალისებოდა რა. სოქციტას ძლიერ ეკოდებოდა იგი და არ იცოდა, რით გაექარებინა მისთვის დარდები.

ერთ დღეს ქიტესა იჯდა სახლის კარებთან და დაღონებული თვალებით მისჩერებოდა თვის ტოლ ბიჭებს, რომელნიც გასაკვირველი სიწრიფით ხტოდნენ გაშლილ ნაბადზედ. რამდენიმე საჟენზედ ისროდნენ ცალი ხელით კარგა დიდ სიმძიმის ქვას და სხვა ბევრი ამნაირი ვარჯიშობით იტყევენდნენ თავს ტოლები. მოხუცებული კაცები სიამოვნებით უყურებდნენ ყმაწვილ ბიჭების თამაშობას. იგონებდნენ თვის ახალგაზღვრებას, გონების თვალთა უყურებდნენ და ადარებდნენ წარსულის აწმყოსთან. ზოგ მათგანს, რომელნიც მოთამაშის ან გამარჯვებაზედ, ან დამარცხებაზედ, ჯრჟოლა იტანდა და გული ეუბნებოდა — ადევ, აჩვენე გამარჯვება როგორც

უნდაო. ყველა გატაცებით აღევნებდა თვალს მოთამაშეთა სიცოცხლით სავსე მოძრაობას, გარდა იმათი, რომლისთვის შეუმჩნეველი იყო მათი ბტომაც, ქვის სროლაც და მხიარული სიცილიც. იგი თუმცა თვალეებით მოთამაშეთა წრეს მისჩერებოდა, მაგრამ ფიქრით სულ სხვაგან იყო. ერთი სიტყვით, ყველა, დიდი თუ პატარა, თუ მოძრაობით არა, ფიქრით მაინც იღებდა მონაწილეობას თამაშობაში.

— ქიტესავ! ადე, შენც თამაში გაკითა ბიჭებში. გული არ გაფუქდა, რო სულსახლში დაჯდა?! — უთხრა გულ მტკივნეულად სოქვიტამ და თან მხრებზედ ხელი დაადო.

— რა მეთამაშება, სოქვიტავ?! ეგენი რომ თამაშობენ, სულ სხვაა! ბედნიერი ხალხია, დედმამასთან, თვის ქვეყანაში და სახლში არიან და რატომ არ ითამაშებენ და არ იმზიარულდებიან?! მე რომ ვითამაშო, რა ჩემ ნათესავენ და დედმამას გავახარებ ჩემი ყოჩაღობით! ისევ ის მიჩვენია, ჩემთვის გაუნძრევლად ვეგდო!...

✓ — ეგენები რათ უთხრა, ქიტესო! შენთამ არ ვიცი, რომ მაგამ ჩემი გული დაკლა?! ვინ არი ჩემი შვილ შენი მეტი?! ერთი შვილი იყო და მაგამაც კახეთში მოკლეს. ცოლიც, სამი წელი იქნა, ზვავმა წყალში წაიღო. დარჩა ახლა მარტო მე. სახლია, კარია, ციხვარია ჩემთან, ვინ უნდა წაიღა ჩემი დოვლათი!!.. შენ ნუ უთხრა, ტყვე ვარო. ტყვე კი არა, ჩემი შვილი ხარ, სულ შენია ჩემი ცხოვრება.

— მე შენი შვილი როგორ გავხდები, სოქვიტავ, როდესაც მე დედ-მამა სხვა მყავს! მე ხომ სულ შენთან არ ვიქნები, ერთხელაც იქნება გაიგებს ჩემი პატრონი, რომ მე ცოცხალი ვარ და აქ რაღას დამაყენებენ, დამიხსნიან!...

— მე ის არ უთხრა, ქიტესავ, რომ ძალათ წაიღა შენი თავი! განა არ ვიცი, რო ძალათ წაღება არ იქნა! თუ შენი პატრონი შენ წაიღა, მე ძალა არ გაკითა და თუ არ წაიღა შენ აქედან, მაშინ ჩემი შვილი უნდა იქნა შენ!!.. კიდევ უთხრა შენთან, ქიტესავ, რო გულში არ იფიქრა — ტყვე ვარო!!.. იგრე იყავ, როგორც შენ მამის სახლში!!.. შენ რო

დარდიანად ნახო, ჩემი გული მოკვდა! ნუ გეშინიან, სახლშიაც ჩქარა წავიდა შენ!...

ქიტესამ არ იცოდა რითი ეპასუხნა სოქვიტასთვის ასეთ აღერსიან ლაპარაკზედ, რითი გადაეჩაღნა მადლობა თანაგრძნობისთვის და ნუგეშის ცემისთვის.

— რა ვქნა, სოქვიტავ, განა მე კი არ მინდა, რომ დაღონებული არ ვიყო, მაგრამ რა ვქნა!.. ეს ოხერი გული არ მიდგება აქ. რამდერჯერ მოვინდომე გავერთო რითმე, მაგრამ აბა რით გავერთო, როგორ გადავყარო გულიდგან დარდი, როცა ამ წყეულ გულს არა ესიაშოვნება რა!..

— მაშ იქნება შენი გული აქ სოფელში არ დადგა და თუ დაზარდა გული არ მოვიდა, წამოდი მთაში წავიდეთ, ჩვენი ციხვარი ვნახოთ!.. ამაღამ იქ დავრჩეთ და ხვალ ისევ ჩამოვიდეთ. იქნება ტყემ მანც გაკითა შენი გულში ხალისი!..— სოქვიტას ლაპარაკმა რაღაც სიაშოვნება გამოხატა მის სახეზედ და დასთანხმდა მთაში წასვლაზედ.

— წავიდეთ! იქნება მართლა ტყეში მანც გადავიყარო გულიდგან დარდები!..

მაგრამ ქიტესა ტყეში წასვლაზედ დარდების გასაქარვებლად სრულებითაც არ დასთანხმებია! ტყეში წასვლამ მას სულ სხვა აზრი დაუბადა: წავალ მთაში და დავათვალიერებ გზებს!. ცოთათი მანც გავიგო აქაური გზები, რომ თუ როგორმე მოვახერხებ გაპარვა, არ გამიძნელდეს კახეთში გადასვლაო.

— აბა წავიდეთ!.. კიდევ განუმეორა ქიტესამ და აღგა.

ცოტა ხნის შემდეგ ქიტესა და სოქვიტა სოფლის ორლობეში მიდიოდნენ. ბევრ კოშკზედ და სახლზედ დაინახა ქიტესამ ადამიანის გამხმარი ხელი და თავი მიკრული. იცოდა რასაც ნიშნავდა ის, ოდესმე სიცოცხლით სავსე, გამხმარი თავები! ისინი ამტკიცებდნენ სახლის პატრონის მამაცობას. საზოგადოთ მთის ხალხში და განსაკუთრებით ლეკებში წესად ჰქონდათ, ვიდრე რუსები დაიპყრობდნენ, რომ რამდენ კაცსაც მოჰკლავდნენ, უეჭველად მისი თავი, ან მარჯვენა ხელი უნდა

სახლზედ მიეკრათ. ქიტესას ცრემლები წამოუვიდა თვალებიდან, სიბრაზისგან არ იცოდა რა ექნა; გულის მოსაფხანად ისე გააკრაქუნებდა ხოლმე კბილებს, თითქო დაემტვრაო. გავი-
 ღნენ სოფელს. სოფლის პირიდგანვე იწყება მშვენიერი ფიქვის
 ტყე, რომელიც ქიტესას კახეთში სრულებით არ უნახავს. გა-
 ცუდებით და სიამოვნებით შეჰყურებდა თვალ-შეუწვდენელ
 ქოჩრიან ფიქვის ხეებს. მართლაც, ქიტესას დაღვრემილი სახე
 მშვენიერი ტყის და იალაღის დანახვამ სრულებით გაამხი-
 არულა. მარტო ტყემ როდი გააკვირვა იგი! უზარ-მაზარმა
 ხეებმა, რომლებიც მთებში თოვლის თეთრი ზოლებივით
 დაქიმულიყვნენ, ურიცხვმა პატარა ანკარა წყაროებმა, მომე-
 ტებულად გაახალისეს დაჩაგრული და სევდით მოცული გული
 ქიტესასი. მგზავრები მივიდნენ დანიშნულ ადგილას მთაში. მე-
 ცხვარეს გადაებოტნა ფეხებ შეკრულ ცხვარზედ და ჰკრეკდა.
 იქვე ახლო, ძონძში დანაყული ნახშირი ჰქონდა გამოკრული,
 რომ თუ როგორმე ტყავიგაეკრა, დაეყარა და არ გაარჯლე-
 ბოდა. ჩვეულებრივ მისაღმების მერე, სოჭეიტამ ჰკითხა
 მეცხვარეს:

— იბრაიმ! ბატკანი ხომ კარგათ არის, ან ავთამყოფობა
 ხომ არა გაჩნდა რა ცხვარში?!

— არაფერი ზარალი არა არის-რა ცხვარში, სოჭეიტავ,
 ბატკანი ხომ რაღა გითხრა, ისე კარგა არის, რომ ჯერ არ
 მახსოვს ამისთანა ბატკანი!.. ბალახი კარგია და ამინდები, სხვა
 რაღა უნდა?!..

— იბრაიმ, ხვალ ადრე გაათავებ პარსვას?!...

— თუ ვუბეჯითე, შუადღემდის გავათავებ!..

— მეორე დუქარდი*) არა გაქვს, მეც გიშველი!..

— არის, მაგრამ გასაჩარხია და იწვალე!..

— არა უშავს რა, სიფთხილით ვინმარებ!..

ერთ წამს შემდეგ სოჭეიტასაც გადაებოტნა ცხვარზედ
 და დუქარდს გაჰქონდა „ჩხაკა-ჩხუკი“. ესენი რომ თავის საქმით

*) დუქარდი—ცხვრის საკრეკი მაკრატელი.

იყვენ გართულნი, ქიტესა მისჩერებოდა ერთ დაკლავულ ბილიკს, რომელიც დაბლა სოფლიდგანვე იალალის წვერამდისვე იყო დაქნილი და თვალს არ აშორებდა, თითქოს ზომავესო, იალალის წვერიდგან დააყოლებდა თვალს სოფლამდის და სოფლიდგან ისევ ამოაყოლებდა. არა სწყინდებოდა უთვალავად ამნაირად თვალის აყოლ-ჩაყოლება.

— ქიტესავ! მოდი ერთი ნახშირი მომაწოდე, ტყავი გაქრა ციხვართან!.. — ქიტესას სრულებით არ გაუგია სოქვიტას დაძახება, ვიდრე მეორეთ არ გაუმეორა. სოქვიტამ რამდენიმე ცხვარი გაპარსა სალამომდის. სალამოთი ცხვარი დააბინავეს და თვითონ ვახშმის მზადებას შეუდგნენ.

— აბა, იზრაიმ, ჩვენ ვახშამს რა ჰქვიან ამაღამ?!.

— ყველია და კარგი ყალი.*)

— ყალი როდინდელი გაქვს?!.

— იმ დღეს ქვა მოჰხვდა ერთ თოხლს, **) ორივე წინა ფეხები შემომტვრია და დავკალ!..

— არა უშავს რა, ჩემო იზრაიმ! ცხვარი უხარჯოთ არ გადარჩება მთაში. აბა მაიტა ჩავყაროთ ქვაბში!.. ქიტესა ლაპარაკში და ვახშმის მზადებაში არც ავად და არც კარგათ არ ერეოდა, თუ განგებ არ გამოელაპარაკებოდნენ. დალაპარაკებით ქართულად ელაპარაკებოდნენ და უცოდინრობის გამო ძალიან ამახინჯებდნენ სიტყვებს; ხშირად მეორედ და მესამეთ გაუმეორებდნენ აზრს. თუმცა ქიტესამ შეისწავლა ლექური ლაპარაკი, მაგრამ ათასში ერთხელ დაელაპარაკებოდა ხოლმე ლექურად.

ივანშმეს და გაეხვივნენ ტყავ-ნაბდებში. გაუფრთხა ქიტესას ძილი. წავიდა ფიქრებში. ბევრი ფიქრის შემდეგ გადასწყვიტა კახეთში გაპარვა, მაგრამ როგორ და რა გზით, ვერ მოეფიქრებინა. დააპირა იმ ღამესვე გაპარვა, მაგრამ უსისხლოდ წასვლა არ უნდოდა. ვინ უნდა მოეკლა?!.. სოქვიტა?!..

*) ყალი — მარილში და ბოლში გამოხული ხორცი.

**) თოხლი — ერთი წლის ცხვარი.

მაგრამ სოქვიტა როგორ მოეკლა, როდესაც მასთან სიკეთის მეტი არა მიუძღოდა რა!... გაიფიქრა იბრაიმას მოკვლა, მაგრამ შესრულება ისეთი ადვილი არ იყო მისთვის, როგორც მოფიქრება. ბევრი იწვალა, იბორგა; უნდოდა კიდევ და ვერც გაებედნა, მაგრამ ბოლოს ისევ შურის ძიებამ დასძლია; ადგა კანკალით და ფრთხილათ მიიპარებოდა თოვის ასაღებად. იბრაიმას, როგორც გარეთ მყოფ კაცს, მთის ადამიანს, ყურია ძალიან ცქვიტათ ჰქონდა ძილშიაც და ქიტესას ადგომა არ გამოეპარა.

— რათ ადგა, ქიტესო! სად წავა შენ!?!.. დაეკითხა და თვითონაც ადგა ცხვრის დასათვალიერებლად. ქიტესა გაშრა, აღარ იცოდა რა ექნა, კანკალმა უფრო მოუმატა. ეწყინა თვისი უხერხობა.

— არსად!... ავდექ, რაღაც ხმა მომესმა და ცხვარი უნდა მენახა, ხომ არამ დააფრთხო მეთქი!...

შერცხვენილი და მასთან ბრაზ მოსული უკანვე გამო-ბრუნდა.

— შენთან სიცივე ხო არ არი, ქიტესო, რათ კანკალობ!... იბრაიმა სრულებით ვერ მიჰხვდა ქიტესას ადგომის მიზეზს და დაიწყო ზრუნვა.

— თუ ცივა, ეხლავე დავანთებ ცეცხლს და ჩიქარასიც-ხეც მოვა შენთან, ვალლა*)!..

ქიტესა რაღას იზამდა, დასთანხმდა — მკივაო! დაანთეს ცეცხლი და მოუსხდნენ ორივენი. მთელი ღამე იტანჯებოდა ქიტესა, სწყევლიდა თავის თავს, გამოუცდევლობას და უხერხობას!... იყო დიდ სინანულში, ვაი თუ ველარ ჩავიგდო ხელში ამისთანა შემთხვევა, რა მინდოდა გავპარულიყავ, რა დროს სისხლის აღება იყო!... ამნაირათ გაათენა ქიტესამ. მეორე დილით ისაუბმეს და წაპოვიდნენ შინ ქიტესა და სოქვიტა.

— იბრაიმ, ხვალ შენვე ჩამოიტანე მატყლი, მე ნულარ ამომიყვან!...

*) ვალლა — ღმერთმანი, ჩემმა მზემ.

— კარგი! ფქვილი აღარა მაქვს მართლა, მოამზადე!...
გაპშორდნენ ერთმანეთს. მთელი გზა მუნჯივით მოდიოდა
ქიტესა, ხმა არ ამოუღია. სულ იმ ღამის შემთხვევაზედ ფი-
ქრობდა. უფრო მოემატა გაპარვის სურვილი, მაგრამ სოფ-
ლიდგან გაპარვა არ შეიძლებოდა, რადგანაც მდევარს დაადე-
ვნებდნენ. უცბად მოუვიდა აზრათ, რომ სოქვიტას ვთხოვ ცხვარ-
ში გამგზავნოს და იქიდან ადვილად გაეპარებო. მოიფიქ-
რა, მაგრამ თქმა ვეღარ მოახერხა და მასთან ვერც გაუბედა,
რამდენჯერმე დაწყობილი ლაპარაკი თვითონვე გადასხვა-
ფერა, ვაი თუ სოქვიტამ გამიგოს განზრახვაო, ვახშამზედ კი,
როგორც იყო, გაბედა და შორიდგან დაუწყუო ლაპარაკი.

— სოქვიტავ! მეცხვარეს რას აძლევ ან რამთვენი ხნით
გიტკირავს?

— რა უნდა მიცა, ქიტესო, პური არ მიცა და ფული.
ციხვარი ზიარათ მიცა. ხარჯი ერთი თვე ჩემი წაილა, ერთი
თავისა!.. მატყლი და ყველიც შუაზედ გაყო უნდა.

— ტყუილათ არ მიაქვს მაგოდენი წილი! მოდი დაი-
თხოვე!..

— რო დავითხოვო, ქიტესო, ვინლა წავა ციხვარში?

სიხვაც ამ პირობით დადგა და ბედენა არ არი, თუნდა
შაგამ წაილა და თუნდა სიხვამ!..

— შენ ისა თქვი, შეგიძლიან თუ არა, რომ უვადოთ
გამოართო ცხვარი და მერე მე ვიცი...

— იქნა კი, ვალლა, იქნა დათხოვა, მაგრამ ციხვარი
ვინლა წაილა მთაში?!

— ცხვარში მე წავალ და მაგაზედ კარგათაც მოუვლი!..
სახლში ყოფნა მომწყინდა. ჩემზედ პატარები უფლიან ცხვარს
და მე რალა დამეპართება, ვერ მოუარო?!...

— შენ როგორ წავა ციხვარში! იქნება შენი პატრონიმ
ჩიქარა წაილა შენ, მაშინ ისევ სიხვას უნდა მივცე! თუნდა
ეგეც არ იყოს, ქიტესავ, შენ ჩვენი ტყეში და იალაღში გი-
ზებდი არ ვიცი, როგორ წაილა და წამაილა ციხვარი!..

— ჯერ არა მგონია, ჩვენებმა მე გამომიხსნან, რადგანაც არ იციან ცოცხალი ვარ თუ მკვდარი და თუ გამომიხსნიან, რასაკვირველია, სხვას უნდა ჩააბარო. გზებისა, უნდა გითხრა, რომ ძალიან ჩქარა შევეისწავლი. გლეხი კაცის შვილი არა ვარ, ტყეში და მინდორში გაზრდილი!..

— მაშ თუ შენთან ციხეარში წავიდა, გული მივა, ეს ზაფხული იბრაიმასთან დარჩი, კარგა ისწავლა და ნახო ადგილები!..

— ერთი სიტყვით, სოქვიტავ, მე ძალიან მინდა ციხეარში წასვლა და ხვალ იბრაიმას გავეყვები, თორემ მე აქ ველარ გავეძლეგ!..

— კარგი, კარგი! ხვალვე გაჰყე იბრაიმას, მეც მალე, მალე ნახო, არ დაგივიწყა!..

ქიტესას სიხარულს საზღვარი არა ჰქონდა, რომ საქმე ასე მოახერხა. ვახშმის მერე სიამოვნებით დაწვა და მიეცა ათასნაირ ფიქრებს. სიზმარში ნახა, ვითომ იბრაიმას გაეპარა, გზა ვერ გაიგო საით წასულიყო; ბევრი სიარულის მერე, მიაღმა ერთ გაუვალ ხევს. შიშით ვერც გასულიყო და დაბრუნებაც არ უნდოდა; ბოლოს, როგორც იყო, დასძლია შიშს, იშვირა ფეხები და გადავარდა წყალში. დიდ ხანს ვერ გასძლო ტალღებთან ბრძოლა. ის იყო იღრჩობოდა, რომ დაიყვირა მთელი ხმით, ვაიმე, მიშველეთო!.. სოქვიტას გამოელვინა ამ დაყვირებაზედ.

— რა იყო, ქიტესავ, რას დაიყვირე?!..

— არაფერს, სიზმარში ვირჩობოდი და შემეშინდა!..

— არა უშავს რა! აი შე უხეირო, გულში ჩაგყოლია დღეს რომ წყლებზედ გადმოვიარეთ!.. აი შე მშიშარავ, შენა! დაწექ, დაიძინე!.. ქიტესას აღარ დაუძინია, მხოლოდ ფიქრებში იყო დაკარგული და ამ მდგომარეობით გაათენა ღამე. მზემ კარგათ მალლა წამოიწია ცის კამარაზედ. საუზმეზედაც დასხდნენ სოქვიტა და ქიტესა, მაგრამ იბრაიმა არსადა ჩანდა. ქიტესას თვალები გზისკენ დააწყდა. სამხრობის დროს ძლივს გამოჩნდა იბრაიმა, რომელსაც მატყლით დატვირთული ვირები მოჰყვანდა. მეცხვარეს წინ მიეგება და ჰკითხა:

— რათ დაიგვიანე, იბრაიმ, აკი ადრე უნდა მოსულიყავ?!

— ადრე მოვიდოდი, მაგრამ ეს ოხერი ერთი ვირი დამეკარგა, ბევრი ვეძებე და ძებნაში დამიგვიანდა!.. ამით ლაპარაკის დროს სოქვეტაც გამოვიდა სახლიდგან. ვირებს ჩამოჰხადეს მატყლი და შეიტანეს სახლში.

— ვე, იბრაიმ, ქიტესოსთან ცხვარში წავიდა გულია და შენ რა უთხრა? მოდი ესეც წაიღა დიდეს შენთან, აქ ზალიან დაღონებულათ არი!..

— ვალოა, ზალიან კარგიანი ფიქრია!.. ბატკანში და ციხვარში ერთი კაცი ცოდო მოვა, ეგ ბატკანში იქნა და მე ციხვარში. ხან მე ლამეც ბინასთან არ მოვა და ეგ დარჩება ბინაში.

— ჯერ წამოვიდე და მაგისი მე მეცოდინება ბინაში დავრჩები თუ სადაც წავალ, გაიფიქრა ქიტესამ თვის გულში. გადაწყვეტილი იყო წასვლა, მხოლოდ გზაზედ დადგომალა იყო საჭირო, რომელსაც მოუთმენლად ელოდა ქიტესა.

— აგე, ქიტესო, ჩხაზედ ორი ხელი იარაღი ჰკიდა, რომელიც გინდა, ჩამოიღე! იქ შენთვის საჭირო იქნა იარაღი. ბევრჯერ მარტოკა დარჩა შენ და ნადირი რომ დაგეტანოს, უიარაღოთ რა გაკითა?!..

ქიტესამ ჩამოიღო ჩხიდგან თოფი და დამბაჩა თვისი იარაღით. პატარა ხნის შემდეგ ქიტესა ეზოდგან გამოვიდნენ ფქვილით აკიდებული ვირები, რომლებსაც უკან მისდევდნენ იბრაიმა და ქიტესა.

✓ გავიდა თითქმის სამი კვირა, რაც ქიტესა მთაშია. ეხლა მას არამც თუ დიდი გზები, არამედ პატარა ბილიკებიც არ გამოეპარება, რომლითაც მას ადვილათ შეეძლო კახეთში გადასვლა, მაგრამ ერთმა მოუულოდნელმა შემთხვევამ გაუყარა მას ფეხებში ბორკილი, ბორკილი უხილავი, რომლიდგანაც განთავისუფლება ადვილათ კი არა და თითქმის არას გზით არ შეეძლო. იბრაიმასთან ყოფნის დროს ლეკური დამბარაკიც გაიტეხინა, აღარ ეჩოთირებოდა წინანდებურად.

✓ ერთ დღეს, ქიტესამ, ჩვეულებრივად, გააშორა ბატკნებს მსხვილ ცხვარს და შეჭვინა იალალის მწვანე კალთებს. მშვენიერება რამ იყო, როდესაც ბიჭა-ბატკანი რამდენიმე კამარას გააკეთებდა, გადაეღობებოდა ამხანაგებს წინ, დაუქნევდა თავს, ისინიც დაიწვედნენ უკან. შემდეგ კიდევ გააკეთებდა რამდენიმე კამარას, მოუბრუნდებოდა გამარჯვებული, შედგებოდა უკანა-ფეხებზე და ვიდრე გაჯავრებული ამხანაგები თავით არ დაეტაკებოდნენ, იდგა ისე გაჩირებული. პატარა ბატკნებმა ჩქარა მოისურვილეს მწვანე ბალახის ძოვნა, თამაშობა და შევიდნენ ტყეში. ქიტესაც შორი-ახლო მისდევდა. ბატკნები დაეყარნენ ხეების ქვეშ, მხოლოდ თვითო-ოროლა მათგანი, რომელნიც მოუსვენარი იყო, წამოხტებოდა, რამდენიმე ამხანაგს გადაახტებოდა თავზე და ისევ დაიჩოქებდა დასაწოლათ წინა ფეხებით.

✓ ქიტესამ ამ ტყაანში შეამჩნია ერთი ბილიკი, რომელიც მიიხლანკებოდა კახეთისკენ. მას უცებ გაპარვის აზრმა გაუბინა. მოაგონდა თვისი გადაწყვეტილება. გაპარვის სურვილმა უფრო იმატა, მით უფრო, რომ თავი დაიმართოვა. იქამდის იბრაიმა თვალს არ აშორებდა, სულ თვის ახლო დაჰყვანდა, დღეს-კი დაანება თავი მართოს, შორს გარეკა ცხვარი თვითონ. დიდ ხანს იყო ქიტესა ჩობახზედ დაჰრდნობილი და ჩაფიქრებული ჩასცქეროდა დედამიწას, თითქოს მისგან მოელოდა ნების დართვას. იტანჯებოდა ზნეობრავად, გრძნობდა, რომ ცუდი საქციელი იქნებოდა უპატრონოდ დატოვება ბატკნებისა. ეს არ შეჭმევნოდა სოჭვითას სიკეთეს, მაგრამ საშუალოდ ნახვის სურვილი უფრო ძლიერი იყო. გადასწყვიტა წასვლა.

— არა, შექველათ უნდა გავიპარო, თორემ ვინ იცის იქნება ვეღარ ჩავიგდო ასეთი თავისუფალი დრო!!... რაც იქნება, იქნება!...

ჩაიქნია ხელი, მიიხედ-მოიხედა აქეთ-იქით და დაადგა ბილიკს. უკანასკნელად კიდევ მოჰხედა ბატკნებს გამომშვიდობების ნიშნად და მოეფარა ხეებს. გაჩქარებული, საშინელის

გულის ცემით მიაბოტებდა თავქვე. უცბად ხევიდგან მოესმა თოფის ხმა. შედგა, შეეშინდა, იბრაიმას ან მონადირეს ვისმეს არ წაეწყდეთ. შედგა ცოტა ხანს და ყური დაუგდო. ხევიდგან მოესმა წვრილ ხმაზედ კივილი.

— ნამდვილათ ქართველი ქალი გამოეპარათ მაგ წყეულებს და ძღვეარი დაედენა!.. წავიდე მივეშველო!..

დაეშო ხევისკენ და მიაშურა იმ ადგილს, საიდგანაც ისმოდა ხმა. ერთი ორი ნაბიჯიც და ქიტესამ ცხადათ დაინახა ვინ, ან რად კოდა. იბრაიმას შეეპყრო, როგორც პირის სახე უმტკიცებდა, თოთხმეტ-თხუთმეტი წლის ქალი, რომელიც არა ნებდებოდა მას პირუტყვეული გრძნობის დასაკმაყოფილებლად, თავ-განწირვით იქნევდა ხელებს და აკაწრიდა პირის სახეს. ქიტესას ამ სურათის დანახვაზედ აემღვრა სისხლი და არ იცოდა რა ექნა!.. ეს ქალი იცნო ქიტესამ. ძალიან ხშირად დადიოდა სოკვიტას სახლის წინ წყალზედ და თვისი სილამაზით ქიტესას ყურადღება მიიქცია. რაც უნდა დაღონებული ყოფილიყო და ეს ქალი დაენახა, ძალა უნებურად სიამოვნება გამოეხატებოდა ხოლომე სახეზედ!... იბრაიმამ ჯერ ვერ შეამჩნია ქიტესა, ვიდრე ლეკის ქალმა არ დაიძახა:

— მიშველე!..

ამ სიტყვების გაგონება და ქიტესას ვეფხვივით გადახტომა ერთი იყო. იბრაიმამ ეხლა შეამჩნია ქიტესა, რომელიც მას ხელებს აშვებინებდა.

— შე ძაღლო, აქ რა გინდა?!... ბატკნებს რათ დაანებე თავი!. შენ რა გინდა, რა ხელებს აფათურებ, მამშორდი!..

გაიძრო ხანჯალი და მოუქნია, ცალი ხელი კი მაინც არ გაუშვა ქალს. ქიტესა განზედ გადაუხტა, ხანჯლის წვერი ოდნად მოჰხვდა ჩოხას. ვიდრე იბრაიმა მეორედ მოუქნევდა, მან დაასწრო და შიგ მარჯვენა მკლავში დაარტყა. იბრაიმას ხანჯალი ხელიდგან გაევარდა. ქიტესა უძრავად იდგა და შეჰყურებდა სისხლის შადრევანს, რომელიც გაქრილი მკლავის ძარღვებიდგან ამოსჩქეფდა. უცებ შეჰხვდა, რომ იბრაიმას

მუხლი დაეჭირებინა ქალისთვის გულზედ და ხანჯალს ეპო-
ტინებოდა ასადებად საბრალო. ქალი ძლივსა ხრიალებდა
ყელში, სუნთქვა უძნელდებოდა. ქიტესა თვალების ბრიალით
და კბილების კრაქუნით დააფრინდა და შავარდენივით
შიგ გულში ჩაასო ტარამდის ხანჯალი. იბრაიმა ყელში ხრია-
ლით გადავარდა უკან. ქიტესა მივარდა წაქცეულ ქალს, რო-
მელიც გრძნობა დაკარგული ეგდო დედამიწაზედ, როგორც
იყო მიიყვანა წყალთან და დაუწყო ცივი წყლის სხმა პირზედ.
აახილა თვალები და რა დაინახა, რომ ვიღაც უცხო კაცის
მუხლებზედ იწვა, წამოიწია, შემკრთალმა, ასადგომათ, მაგრამ
ქიტესამ გულ შემატკივარის კილოთი უთხრა.

— მოიცა, ქალო, შეისვენე! დაღლილი ხარ ძალიან.
ქალი მაინც არ დადგა მის მუხლებზედ, მიწაზედ დაჯდა.
კარგა ხანი გავიდა. არც ერთი მათგანი არ იღებდა ხმას,
ახლო-მახლო არავითარი ხმაურობა არ იყო, გარდა წყლის
ჩხრიალისა და მათის საშინელის გულის ცემისა. ორივენი
მოულოდნელმა და უბედურმა შემთხვევამ საშინლად დააფიქრა.
ვერც ერთს მათგანს ვერ დაერღვივნა სიჩუმე. ორივენი თავ-
ჩაღუნულები ჩაყურებდნენ დედამიწას. ბოლოს, როგორც
იყო, ისევ ქიტესამ გაბედა და დაეკითხა:

— ვინა ხარ შენ, ქართველი, თუ ლეკი?!..

თუმცა ქიტესამ კარგათ იცოდა ვინც იყო, მაგრამ
ლაპარაკის მიზეზად ეს მოიგონა.

— განა ვერ მატუობ, ვინცა ვარ?! ტანისამოზედ მაინც
ვერა მცნობ? ქართველები ესე იცომენ?!. მე კი გიცნობ შენ.
ვინცა ხარ და...

წარმოსთქვა ხმის კანკალით ქალმა.

— აქ რა გინდა შენ მარტოს?!..

— ჩვენ აქ ახლო ბინა გვაქს ცხერისა. მამა ჩემი მსხვილ-
ცხვარს უვლის და მე და დედა ჩემი—ბატკანს.....

— აქ რა გინდოდა ეხლა შენ, აბა ბატკანი სადა
გყავს?!

ბატკანს აქ რა უნდა, ბინასთან ახლო აძოვებს დედა-
ჩემი. მე დედაჩემმა წყალზედ გამომგზავნა.....

ველარ გაათავა ლაპარაკი. გაწითლდა და თვლებზედ ხელი მიიფარა.

— მერე, მერე! — მითხარ როგორ იყო საქმე. მე ხომ, კარგათ იცი, შენთვის კეთილი მწადიან, თორემ არც გამოგესარჩლებოდი. მიაშბე, ნურას დამიმაღავ!...

— როგორ იყო და აი ყური დამიგდე! წყალი ამოვიღე და აიმ ადგილას რომ მოვედი, გაუშვირა ხელი, რაღაც ხმა მომესმა უკანიდგან. მივიხედე და ზევით გვერდობზედ მობოდა ეგ ძალლი. მე ფეხი ავაშურე. დავაცადე და ფეხის ხმა თან და თან მიახლოვდებოდა, თანაც დამიძახა დადექიო, მაგრამ მე რას დავდგებოდი. შესაშინებლად თოფი მესროლა. კოკა გადავაგდე და რაც ძალი და ღონე მქონდა, გავიქეცი. თან და თან დამიახლოვდა და თან მიყვიროდა: დადექ, დადექიო, შიშმა უფრო ამიტანა, მუხლები მეკეცებოდა, კიდევ რამდენიმე ფეხი გადავადგი, უცბად ქორივით დამეცა და პატარა ჩიტივით შევრჩი ხელში. ის იყო უკანასკნელად მოვიკრიფე ღონე საბრძოლველად და ჩემ მხსნელად, თითქოს დედამიწამ გაგაჩინა, შენ გამოჩნდი. შენ თუ არა, მე იმი'ს მსხვერპლი გავხდებოდი და მერე აღარც ვიცოცხლებდი თავს. ეხლა ნება მომეცი შენს მარჯვენას ვაკოცო ჩემი განთავისუფლებისთვის და გთხოვთ მხოლოდ შენ იყო და ეს ხეები ამ საქმის მოწამე... მივიდა ქალი, საკოცნელად გამოართო ხელი და თვალთაგან ურიცხვ ცრემლის კურცხლები ცვიოდა. ქიტესამ კოცნის ნება არ მისცა, მოსკიდა ხელი და უთხრა:

— მე არ ვარ ღირსი კოცნისა! მადლობა მე კი არა, ღმერთს ეკუთვნის, რომ ამ დროს აქ ვიმყოფებოდი!.. თუმცა ერთი უბედურება შემემთხვა — კაცი შემომაკვდა, — მაგრამ მეორე გავაცოცხლე — შენ გიშველე, დაგიხსენ უბედურობისაგან!... ამ საქმის გამხელისა რაღა გითხრა?!.. ისე იყავ არხეინად და მენდე, როგორც შენს თავს!... შენ კი რა გიშავს, მაგრამ მე ვარ საფრთხეში. მაგის ნათესავებმა რომ გაიგონ, ერთ დღეს არ მაცოცხლებენ... გთხოვ სრულებით დაივიწყო ეს შემთხვევა... ფიქრითაც არ იფიქრო ხშირად, რომ სიზმარში მძინარამ არ დაიწყო ლაპარაკი.

ცოტა ხანს ისევ ილაპარაკეს და როცა გული მოიბრუნა ქალმა, ადგა და წასვლა დააპირა.

— მშვიდობით!... ეხლა კი დროა წავიდე!...

ტირილით დაწითლებული თვალებით შეჰხედა ქიტესას და თავჩალუნულმა გასწია მწვანე ბალახში დახლაკნულ ბილიკზედ. ქიტესამ შეამჩნია, ქალმა რომ არა ჩვეულებრად შეჰხედა. ძალა უნებურად მოაშორა თვალები, თითქოს შერცხვავ, ხმა ველარ ამოიღო, გაშრა!... უცებ აიხედა და ქალი ტყის პირში იყო უკვე მისული. თვისდა უნებურად გააღო პირი და დაიძახა:

— მოიცა, ქალო!...

ქიტესას შერცხვა, როდესაც დაინახა, რომ ქალი შედგა და მოჰხედა. არ იცოდა რისთვის დაუძახა და რა უნდა ეკითხნა. ბოლოს, როგორც იყო, ლულულულით წარმოსთქვა:

— თქვენი ბინა შორს არის?!..

— ჩვენი ბინა აი ამ პატარა სერს იქით არის!...

ქალმა ისევ განაგრძო თვისი გზა. ქიტესა გაჩერდა ერთ ადგილას და კარგა ხანი იყო გაშტერებული. ერთხელ კიდევ, ძალაუნებურად, შეაფეთა მის თვალებს მიმავალი ქალი, რომელიც ჩქარა დაუმაღლეს ხშირმა ხეებმა ქიტესას თვალებს... გაშორდა ქალს, მაგრამ მისი სახე კი სამუდამოდ ჩაეკბედა გონებაში. სრულებით გამოეცვალა ფიქრები. მისი საფიქრებელი ახლა მარტო ეს გაცნობილი ქალი გახდა. შინ წასვლა სრულებით გადაავიწყდა. სრულებით ანგირიშ მიუცემლაც გადადგა რამდენიმე ნაბიჯი იმ ბილიკზედ, რომლითაც ქალი წავიდა. მაგრამ, თითქოს ხელი მოსქიდესო, შედგა უცბად.

— არა, ჯერ დავმალო სადმე და მერე გამოუდგები.

გათხარა კარგა ღრმათ ბარულათი მიწა და მივიდა იბრამის გაყინულ ხსეულთან. საშინელმა შიშმა აიტანა, თვალებ დაქუეტილი და კბილებ დაკრეჭილი რომ დაინახა. ვერა ბედავდა ხელის მოკიდებას. შიშით კანკალებდა. ასეთმა მოულოდნელმა შემთხვევამ სრულებით გამოაშტერა. გიჟივით აქეთ-იქით იყურებოდა, ხეებისაც კი ეშინოდა, არ გამცნო. ცდა

აღარ შეიძლებოდა, შიში უნდა დაეძლივა, მოიკრიბა უკანასკნელად მხ ეობა, გაიმაგრა გული, მიათრია ხარმდის იბრაიმა და თვისი იარაღით ჩაადგო შიგ, ზედ მიაყარა მრავალი ხერგი. ქალის გამოკიდება გვიანლა იყო. ცხვარი უპატრონოდ იყო დატოვებული. სისხლიანი ტანისამოსი გამოირეცხა და გასწია პირდაპირ ბატკნებისკენ. ბატკნები უკვე აშლილიყვნენ და გაფანტულიყვნენ აქე-იქით. შეაგროვა ერთად და ფეხ-მარდათ გარეკა ფარეხისკენ, რომ ახლა მსხვილი ცხვარი, რომელიც უპატრონოდ ეგულებოდა, მოერეკნა ბინაზედ, მაგრამ განცვიფრებული დარჩა, როდესაც ფარეხში დამწყვდეული დაჰხვდა ცხვარი. ეხლა მიხვდა ქიტესა, რომ წინაღვე ჰქონია გადაწყვეტილი იმ ქალის გაუპატიურება. გაბრაზებულმა ხელის დაქნევით წარმოსთქვა.

— მაღლია, ძაღლის ძაღლურად ჩახრჩობა! .. ძაღლი იყო და ძაღლურადვე ეღირსა სიკვდილი...

ღაბინაეა ცხვარ-ბატკანი თავის ადგილას და თვითონაც ფარეხის კარებთან მიწვა დასაძინებლად, მაგრამ ძილს რა მოჰგვრიდა მის თვალებს!... ვინ იცის, რამდენ ნაირი ფიქრი არ უტრიალებდა თავში. განუშორებლივ თვალ-წინ ედგა მას ტან-წერწეტა ქალი, ცოცხალი სახით და შავი მაყვალივით თვალ-წარბით.

მალ-მალ მოესმოდა, თითქო ვიღაცა დაელაპარაკო, წამოდგებოდა, მაგრამ რისთვის?! ტყუილად! ყურმა მოატყუა!... ერთ წამს არა ჰქონია მოსვენება იმ ღამეს. ხან ტკბილი ოცნებით სტკებოდა, ხან კი შიშის ზარი დაეცემოდა: მოეჩვენებოდა იბრაიმა თვისი დაჰყეტილი თვალებით და გასისხლიანებულ სხეულით. რამდენჯერმე ხანჯალ გაშიშვლებული წამოვარდა: თითქო დაეცნენ მოსაკლავად და უნდა მოიგერიოსო, მაგრამ რა მიიხედ-მოიხედავდა, რომ არავინ იყო, თვითონვე შეეშინდებოდა თვისი ქცევისაგან... იტანჯებოდა სულით!.. მაგრამ ამ შიშისგან იხსნიდა ხოლმე ისევ თვისი ახლად გაცნობილი ქალი, წავიდოდა ისევ ტკბილ ოცნებებში!.. კახეთში წასვლა სრულებით გადაავიწყდა!..

— არა, ჯერ ჩემი წასვლა არ იქნება! უნდა პირი უკითხო მაგასაც, თუ დამთანხმდა, მაგასაც წავიყვან და თუ არა, ძალით მოვიტაცებ!.. რაც უნდა დამიჯდეს, რამდენი ხანიც უნდა დამიგვიანდეს, ჩემ აზრს მაინც შევასრულებ!.. ახ! რა ღმერთი გამიწყრა, რამ გადაშავიწყა, რომსახელი არა ვკითხე რა ჰქვია!.. არა, არ შემოძლიან, ხვალ დილით იქით უნდა გავრეკო ცხვარი. იქნება ენახო როგორმე!.. ყველაფერს დავთმობ და უმაგისობა კი არ შემოძლიან!.. ეს არის მორჩა, ჩემობა უნდა ერქვას!..

V

ალიონი დაიძრა. მიძინებულმა ბუნებამ გამოიღვიძა. დღის სინათლემ შთანთქა ღამის სიბნელე. ფრინველებმა გააბეს თვისი მოუწყინარი და ჩვეულებრივი ჭიკჭიკი. ჭიტესამ ჩვეულებრივზედ ადრე გამოშალა ცხვარი ფარეხიდგან და ბინის ახლო-მახლო შიატარ-მოატარა. მოაბრუნა ჩქარა და მოწველა. წველის შემდეგ ცხვარ-ბატკანი აურივა ერთმანეთში და პირდაპირ თვის გადაწყვეტილ გზას დაადგა. გადავიდა ერთ სერს. მეორეზედ რომ შეეფინა ცხვარი, მალა წვერზედ ვიღაც გამოჩნდა, რომელიც თან და თან უახლოვდებოდა ცხვარს. ჭიტესამ მომავალ მგზავრში სოქვიტა იცნო.

— გამარჯობა შენი, ჭიტესო!.. მიესალმა სოქვიტა მისვლისთანავე.

— გაგიპარჯოს, ჩემო სოქვიტავ! — უთხრა დიდურ ენაზედ. სოქვიტას ძალიან გაუკვირდა, რადგანაც პირვერად ესმოდა ჭიტესასგან დიდურ ენაზედ ლაპარაკი.

— რატომ აქამდის არა ლაპარაკობდი დიდურათ, თუკი იცოდდი?! როდის ისწავლე?!...

— მაგისტვის მიყურებდი გაოცებული?! განა აქამდის კი არ ვიცოდი, მაგრამ არ მინდოდა გამომეჩინა, რადგან კარგათ არ ვიცოდი, ეხლა კი უფრო კარგათ ვისწავლე იბრაიმმ... ასაგან...

იბრაიმას გახსენებაზედ ენა დაუდგა, გაწითლდა და მეორე მხარეს მიბრუნდა, რომ სოქვიტამ არ შემატყოსო.

— მართლა, იბრაიმა სად არის?! ეხლა მომაგონდა! ან ცხვარ-ბატკანი რად დაგირეენიათ ერთათ?!.. ქიტესამ აღარ იცოდა რა მოეხერხებინა. პირში ნერწყვი გაუშრა და თავბრუ ესხმოდა. თითქო ვერ გაიგონაო, მიტრიალდა და ცხვარს დაუძახა:

— ტრრრრ, ჰე! აბა, გასწი და გადაეყუდე მაგ კლდეში! შე მოუსვენარო, ბალახს სხვაგან ვერა ჰხედავ, რომ კლდის პირას არ მიეხეტო?!..

შემდეგ მიუბრუნდა სოქვიტას და ჰკითხა:

— სოფელში ძალიან ცხელა?..

— აქამდის კი არა ცხელოდა, მაგრამ ამ ორ-სამ დღეს ძალიან ჩამოცხა!..

— აქაც კი, უნდა ვთქვა, რომ ამ ორიოდ დღეს წინანდელზედ ძალიან ჩამოცხა!..

— ქიტესო! წელან გკითხე და პასუხი არ მოვეცი. იბრაიმა სად არის?! შინ ხომ არ წავიდა?!.

— იბრაიმა?!. იბრ.. .ი...მამა. გუშინდელ აქეთ თვალით არ გამიცდია! არ ვიცი რა... რა იქნა... თოფი აიღო ხელში და მითხრა, რომ ცხვარს თავს ნუ დაანებებო, მინამ მე მოვალო!.. იქნება სანადიროთ წავიდა!.. სწორედ არა უთქვამს რა ჩემთვის!..

— ის ოხერი, თავს რომ განებებდა გამოუცდელ კაცს ამ უცნობ ადგილას და ამ ცხვარ-ბატკანს შენ ანაბრობაზედ ანებებდა თავს, რა ჭკვაში მოსდიოდა! კიდევ კარგი მე ამოვედი!.. წველვაში მარტო შენ რას იზამ! ამ დილით მოწვევლე თუ არა?!.

— როგორ არა, მოვწველე, როგორც იყო!..

— ხომ კარგათ იწველება ჯერ კიდევ? ან ხომ არა დაგკლებია რა, ან ნადირი ხომ არ გეტანება ღამ-ღამე?!.

ქიტესამ აღარ იცოდა სიხარულით რა ექმნა, რომ სოქვიტამ იბრაიმაზედ ლაპარაკს მალე დაანება თავი და დაუწ-

ყო სხვა საგანზე ლაპარაკი. ვიდრე იბრაიმაზედ ლაპარაკს გაათავებდა, ქიტესას ეგონა, ეს არის დავილუპე და ისე ჩამომეკიდა, რომ ნამდვილათ შემატყობს მკვლელობასაო. მას ეგონა, მთლად ცეცხლის ალი მაქვს შემორტყმულიო. შიშისაგან სოქვიტა ორად ეჭვენებოდა და თვალთ უჭრელდებოდა.

— რა უყო, რომ თავი დამანება!.. მე არაფერიც არა მიჭირს რა!.. ეხლა აღარ მეშინიან გზის დაკარგვისა, კარგათ შევისწავლე ყველა ბილიკებიც კი. ცხვარი ჯერ კარგათ იწველება და არც ჩქარა გაშრება. დაკლებით არც არა დაგვკლებია რა, მხოლოდ ერთს თოხლს რეტი დაემართა და ის დავკალით!.. ნადირისაგანაც არა დაგვკლებია რა, თუმცა გვეტანება, მაგრამ ძაღლები არ უშვებენ. აი, იმ დღესაც დაახრჩეს ერთი მგელი. წვიმიანი და ბნელი ღამე იყო, ფარეხში ისე შეგვპაროდა, რომ ვერ გავიგეთ ვერც ჩვენ და ვერც ძაღლებმა, ვიდრე ცხვარი არ დაფთხა ფარეხში. ცხვრის გრიალზედ ჩვენ გამოგვეღვიძა და ძაღლებიც იმავე წამს ზედ მისცვივდნენ. ფარეხიდან გადმოგვიხტა, მაგრამ შორს ვერ წაუვიდათ, ძირს ბილიკზედვე დაიჭირეს და მეორე დღეს ყელ გამოგლეჯილი ვნახეთ.

— ბინა, თუ იცი, ხომ არავის არ აქვს აქ ახლო?!

— არ ვიცი სწორედ, ბინა არსად არ მინახავს!..

— მაშ აქ, ახლო-მახლო ჩვენი ცხვრის მეტი არ არის?!.

— როგორ არა! ხანდახან აიმ მინდვრიანის თავში გადმოდის ხოლმე ერთი ფარა ცხვარი. არ ვიცი სად აქვთ ბინა, ან ვისია!..

ქიტესამ ესეც დაუმალა, თუმცა იცოდა ვისიც იყო ის ცხვარი. უცბად, ლაპარაკის დროს, სოქვიტამ გულის პირზე მოსჭიდა ხელი და ჰკითხა:

— ეს რის სისხლი გაცხია, ქიტესო!?!.

ქიტესას ფერი ეცვალა. აღარ იცოდა რა პასუხი მიეცა სოქვიტასთვის. მთლად აირივ-დაირივა. ბოლოს, არც კი იცოდა როგორ მოახერხა და ან რამ აფიქრებინა, ნაწყვეტ-ნაწყვეტად უთხრა:

— ეს... ე... ეს სის...ხლი რეტ დაცემული თოხლისაა. ცუდათ ვიდექი დაკვლის დროს და სისხლი შიგ პირის სახე-ში შემომასხა...

— ეს ამ ორი-სამი დღისასა ჰგავს და შენ კი სოქვი, თოხლი იმ დღეს დავკალითო!..

— ჰო და გუშინ-წინ დავკალით თოხლი!..

— მაშ ხორცი გვექნება ამალამისთვის?..

— ხორცი ერთი ჩიჩქნა აღარა გვაქვს! ღამე ძაღლებს ჩამოვღოთ და სულ შეეჭამნათ. ჩვენ ერთი სადილი და ვახ-შამი შეგვრჩა!..

ქიტესას თვითონვე უკვირდა მერე, როგორ მოვახერხებო. იგი იწოდა და იტანჯებოდა სულიერად, რომ სულ ტყუი-ლებს ელაპარაკებოდა. იგი ვერ წამოიდგენდა, თუ სოქვიტა ვერ შეატყობდა სახეზე დანაშაულს. თვითონ სულ სხვანაი-რად გრძნობდა თავის თავს. მას ეგონა, სოქვიტა წაიკითხავდა მის შუბლზე: „ტყუის, ეს არის იბრაიმას მკვლელიო“, მაგ-რამ, მისდა სასიხარულოდ, სოქვიტამ არამც თუ ვერ შეამჩნია ტყუილი, არამედ ექვიც კი ვერ მიიტანა მის ლაპარაკის სი-ყალბეზე. სოქვიტამ ისევ სხვაზედ დაუწყო ლაპარაკი და ქი-ტესამ თავისუფლად ამოისუნთქა... მოაგონდა ქიტესას წუ-ხანდელი განძრახვა, სად მიდიოდა ამ დილით, მაგრამ არ იცოდა რანაირად მოეხერხებინა თვისი განზრახვის აღსრუ-ლება. მოიფიქრა, ბოლოს, ერთი გზა, რომლითაც შეეძლო შექველად წასვლა თავის გზაზედ.

— იცი, სოქვიტავ, რა გითხრა! მოდი გადავაყოლოთ ცხვარი ამ სერებს. ბალახი შავათვალისეოთ, თორემ ჩვენ ბინის ახლო-მახლო, ხეირიანი ბალახი აღარ არის და თუ ადგილი მოგვეწონა, ბინაც გადავიტანოთ. ჰა! რას იტყვი, სოქვიტავ?!..

— რა უნდა ვთქვა, ქიტესო! ძალიან კარგი იქნება. მძიმე-მძიმეთ გადავაყოლოთ, ძოვნითაც მოვაძოვებთ და ბა-ლახსაც შევათვალისებთ. კარგა ხანია, რაც ეს ცხვარი აქა-ტრიალებს: ზვავიც არ არის, რომ სიცხეში ბატკანი ზედ

დაეყაროს!.. აბა, მოუაროთ და შევაცოლოთ ზემოთკენ!...
მოუდგნენ აქეთ-იქით ცხვარს და შევაცოლეს სერებს!...

VI

ცხვრის ფარა გადავიდა ერთ სერს, შეეფინა მეორე სერის ფერდობებს!.. აგერ გადავიდა იმასაც და გადაეფინა დაბლა ხეობის ფერდობებში. ამ ხეობის დანახვაზედ ქიტესა შეფიქრდა. ეს ის ხეობაა, რომელშიაც იბრაიმა იყო დამარხული.

ცხვარმა გადაუხვია ბილიკებს და გაიშალა ხევში. სოქვიტა და ქიტესა ჩაჰყვნენ მოსაბრუნებლად. სოქვიტა ერთ ადგილას შეჩერდა და დააკვირდა. კარგა ხანს უყურა, შინჯა მუქაში აღებული მიწა და შემდეგ დაუძახა ქიტესას.

— ქიტესო, აბა აქ მოდი!..

— ქიტესას ფერი ეცვალა. აღარ იცოდა რა მოეგონებინა და რა ეთქვა. მეტი გზა და ხსნა აღარ იყო უნდა ისევ ტყუილისთვის მიემართნა.

— აბა ერთი ნახე, ქიტესო, ეს რის სისხლია?!..

ჰკითხა სოქვიტამ და თან ფეხით აჩვენა სისხლით მობასრული მიწა და ბალახები.

— ეს ნადირის სისხლი უნდა იყოს!..

და თან ფეხით დაუწყო ქექვა მიწას.

— ნადირისა?! აბა მაშ მივეყვით! დაქრილი აქ ახლო-მახლო სადმე ეგდება!.. და თან გაჰყვა სოქვიტა სისხლის წვეთებს. ქიტესა კი მუხლების თახ-თახით უკან მისდევდა. მან კარგათ იცოდა სადაც მიიყვანდა სისხლი. შესწყდა სისხლის წვეთები იმ ადგილას, სადაც ხერგები იყო მიყრილი. სოქვიტამ რამდენჯერმე შემოუარა გარს ამ საექვოდ დაგროვებულ ხერგებს და კარგად დარწმუნდა, რომ სისხლი სწორედ იქა სწყდებოდა.

— აქ რაღაც ამბავია, ქიტესო! ნამდვილად კაცი მოუკლავს ვისმე და აქ ჩაუფლავს! სწორედ ეს ხერგები უამბოთ არ არის დაყრილი!..

— კაცი?! კაცს ვინ მოჰკლავდა?!..

და ჩაატკერდა ქიტესა დედა მიწას.

— ვინ მოჰკლავდა და გამოპარული ტყვეები. ნამდვილათ ტყვეებს დაჰხვდა ჩვენი კაცი მოულოდნელად, შეგშინდებოდათ არ გაგვეცნო, მდევარი არ დაგვადევნონო, მოჰკლავდნენ და მიწაში ჩაჰფლავდნენ. აბა მოდი მიშველე, ხერგები გადმოვყაროთ და ვნახოთ რა არის!..

ქიტესამაც, ვითომ არა ვიცოდა რაო, დაუწყო სოქვიტას შველა ხერგების გადმოყრაში. გადაქექეს მიწა და ამოიღეს იბრაიმა. სოქვიტას პირში ნერწყო გაუშრა.

— აკი ვთქვი, რომ კაცი იქნება მოკლული მეთქი. ნეტავ ვიცოდე ვინ არის ამის მოძველელი. ეს ხომ ვიცო, ნამდვილად გამოპარული ტყვეებისგან არის მოკლული და ნეტავ ვიცოდე შორს არი ან თუ ახლო, დავედევნებოდი ეხლავ მარტო მე!.

— ეჰ! რას გააწყობ, სოქვ ტავ! ვინ იცის ეხლა, სად არიან მაგის მკვლელები! თუ მარტოა ტყვეებისაგან არის მოკლული, ეხლა ისინი სამშვიდობოს იქნებიან გადასულნი!..

— რაღა ეშველება! მეც ვიცო, რომ ველარას ვუშველი, ველარ გავაცოცხლებ! ეხლა უნდა მოუაროთ!.. მოდი მიშველე, წყლის პირას მოვიტანოთ!...

იბრაიმა გარეცხა, გაასუფთავა სოქვიტამ თვის რჯულზედ! იცი, ქიტესო! ეს მიცვალებული მალლა ხეზედ შევდოთ, ცხვარი გადავყაოლოთ იქით სერებზედ; მერე იქილგან მე სოფელში წავალ, შევატყობინებ იბრაიმას პატრონებს, რომ ამოვიდნენ და წაიღონ, შენ ისევ უკან გამორეკე ცხვარი ბინაზედ. იბრაიმა შედეს მალლა ხეზედ და ცხვარი, რომელიც მოჰფენოდ ტყეს, გაირეკეს წინ. გადავიდნენ დიდ სერს, საიდგანაც დაინახეს ერთ სერზედ ცხვრის ბინა, რომლის ახლოც ერთი ქალი მოჩანდა. ქიტესა ბინის და ქალის დანახვაზედ გაათრთოლა და ჩაატკერდა ქალს.

— ერიპა! აქათ ბინა ჰქონიათ! ნეტავ ვისი იქნება?! აგერ ქალიც ჩანს, ეტყობა, მთელი სახლობა ამოსულა. აბა ერთი დაუძახოთ, გავიგოთ ვინ არის!..

ქიტესა ისე იდგა, თითქო არ ესმის სოჭვიტას ლაპარაკიო, მხოლოდ მისჩერებოდა ქალს და ვერც კარგათ არჩევდა ვინ იყო!.. სოჭვიტამ დაუყვირა ქალს და ტყავის ქუდით ანიშნებდა „აქეთ წამოდიო.“ ქიტესა ამ დაყვირებამ გამოიყვანა გაშტერებიდგან. ქალმა ხმის გაგონებაზედ შუბლზედ მიიღო ხელი, გამოიხედა იქითკენ, საიდგანაც ეძახოდნენ და რო დაინახა მეცხვარეები, გამოსწია პირდაპირ მათკენ. ქიტესას სიხარულს საზღვარი აღარა ჰქონდა.

— უჰ! ფატიმა ყოფილა! გამარჯვება შენი, ფატიმ! როდის ამოხვედით?!..

მიაძახა სოჭვიტამ დედაკაცს, რომელიც ჯოხისა და ცალი ხელის მუხლზედ ბჯენით მოდიოდა ფერდოზედ. აქამდის სიხარულით განათებული სახე ქიტესასი შეიკმუნნა. ვის მოელოდა და ვინა ნახა?! ქალის მაგირვად დედა!...

— გადღერძელოს და ვაგიმარჯოს, სოჭვიტავ! ჩვენ კარგა ხანია, რაც იქ ამოვედით. რაკი ბოტორო დადგა, ველარ გავძელით.

— შენი ქალიც აქა გყავს?!..

— ისიც აქა მყავს! მაშ მარტო ხომ არ დავნარჩუნებდი სოფელში?!..

ქლის ხსენებაზედ ქიტესა შეკრთა.

— ეხლა სად არის, ბინაშია?!..

— არა, ეხლა აქ არ არის; გუშინ წყალზედ გავგზავნე. წაქცეულიყო და კოკა გაეტეხნა. დღეს სოფელში გავგზავნე კოკისთვის!..

ვიდრე ფატიმა ლაპარაკს გაათავებდა, ქიტესა შიშით გააცივ-გაცხელა. იმას ეგონა, ან ეხლა იტყვის აბრაიმას მოკვლას, ან ეხლაო, რადგანაც დარწმუნებული არ იყო, რომ ქალი მოახერხებდა დაფარვას და მასთან ესე ხელოვნურად.

— შენ რისთვის ამოსულხარ?!.. დაეკითხა ფატიმა.

— მე?! შენი არ იყოს, ჯერ სიცხემ შემაწუხა და ახლა ცხვრის ნახვაც მინდოდა, მაგრამ უნდა იკოდე, ფატიმ, რა სამწუხარო ამბავი დამხვდა!...

— რა ამბავი, ცხვარი ხომ არ დაგზარალებია?!

— ეჰ! ცხვრის დაზარალებას ვინ იჩივლებდა, ოღონდ უკან მდევნელი არ დამზიანებოდა!...

— ვინ უკან მდევნელი?!

— იბრაიმა!... გუშინ დილით ამ გამოუცდელი ბიჭისთვის ჩაუბარებია ცხვარი და თითონ წამოსულა აქეთ. დღეს ამ სერს იქით ხევში ხერგებ ქვეშ იყო ჩამარბული. უნდა შევატყობინო იმის თავისიანებს, წაიღონ სოფელში!..

— რას ამოვ, სოქციტავ! იბრაიმამ გუშინ დილით ჩვენი ბინის ზევიდგან გადმოიარა, არ ვიცო სად მიდიოდა. კარგა ხანი იდგა, უყურებდა ჩვენ ბინას და მერე გაჩქარებით წავიდა. ნეტავ ვინ მოჰკლავდა?! რა უნდა ქნას იმისმა პატრონმა ეხლა?!

— ვინ მოჰკლავდა! მე გამოპარულ ტყვეებს ვაბრალებ და ნამდვილიც არის!...

— სწორეთ მაგრე იქნება! ის გადაუდგებოდა წინ, წასვლის ნებას არ მისცემდა და ისინიც გაჯავრებულები მოჰკლავდნენ!...

— შენი ქმარი სად არის?!

— ალაღზედ გარეკა ცხვარი. საღამომდის იქ დარჩება!..

— ეს სერები სულ თქვენ გიჭირავთ?!

— ჩვენ გვიჭირავს, მაგრამ არ გვინდება. ცხვარი ცოტა გვეყავს ჩვენ და ამხანაგიც ვერავინ ვიშოვნეთ!...

— თუ ამხანაგი გინდოთ, აი მე მოგიაშხანადგებით. ეს ბიჭი გამოუცდელია და ამოდენა ცხვარს ვერ მოუვლის უცნობ მოაში!.. და თან აჩვენა ხელით კიტესაზედ, რომელიც მისჩერებოდა ერთ წერტილს და თვალს არ აშორებდა. მის თავში ათასნაირი ფიქრები ირეოდნენ.

— ვინ არის ეგ, რომელი სოფლიდგან არის?

— არ ვიცი?! კახელია. პატრონი არა ჰკითხულობს, შინ ყოფნა მოსწყინდა და ცხვარში ყოფნა მოინდომა.

— მე მიკვირს, სოქვიტავ, შენ როგორ ენდე მაგ ქართველს. არ გეშინიან, რომ ოინი გიყოს, დაირეკოს ცხვარი და გადარეკოს კახეთში?!

ფატიმას ეგონა ქიტესამ არ იცის ლეკური ლაპარაკიო და ხმა მაღლა უთხრა ეს სოქვიტას. სოქვიტამ გაიცინა, რითაც ქიტესას დაანახეა, რომ მე ამ აზრისა არა ვარ შენზედო და უთხრა ფატიმას:

— ჩემო ფატიმავ, მე დარწმუნებული ვარ, რომ ეს ბიჭი თავის დღეში მაგ უსვინდისობას არ ჩაიდენს და ცხვარსაც, ჩემზედ უკეთესად თუ არა, ნაკლებ არ მოუვლის!..

კიდევ კარგა ხანი ილაპარაკეს სოქვიტამ და ფატიმამ. მერე გამოემშვიდობა და უთხრა:

— ამალამ ვეტყვი, სოქვიტავ, ალიას, რომ ამხანაგობა გინდა და მერე შეგატყობინებთ!... მიაშურა თავის ბინისკენ.

— გარეკე, ქიტესავ, ცხვარი ბინაზედ და ხვალ მეც ამოგეშველები. როგორც იყოს, ამალამ იმართოვე და, იმედიო, ბინას ჩქარა გადმოვიტანთ ალიასთან!..

ქიტესა და სოქვიტა გაიყარნენ. ქიტესამ გაირეკა ცხვარი ბინისკენ, სოქვიტა კი დაეშო სოფლისაკენ მიმავალ ბილიკზედ!.. ფატიმაც გავიდა თავის ბინასთან და სათვითოვოთ შეაგროვა გაფანტულ-გამოფანტული ცხვარი.

VII

შებინდდა! ალიამ, ფატიმას ქმარმა, ცხვარი ფარეხში მორეკა და დააბინავე. სოფელში გაგზავნილი ქალიც მოუვიდათ. პატარა, წნელით მოხლართულ, ქოხში შეიკრიბა პატარა ოჯახობა.

— ზენო, — დაუძახა მამამ, — ერთი ცეცხლი ააბეუ, ვახშამი მოვამზადოთ ჩქარა, თორემ ძალიან მეძინება.

ქალიც წამოხტა, აიღო მამის ტალ-კვესი, ჩამოაკვესა აბედზედ და ცეცხლ მოკიდებული აბედი შეახვია ხმელ ფოთლებში, რომელიც ერთ წამს აპრიალდა. პატარა ხანიც და ბნელ უკუმეთ ქოხში გიზგიზებდა ცეცხლი, რომელზედაც ხის შამფურებზედ აგებული ცხვრის მწვადები შიშხინებდა. ცეცხლის მოშორებით ისხდნენ ცოლ-ქმარნი, რომელთაც წინ ედგათ ხონჩა ხმადით და ყველის ნაჭრებით. ზენო შამფურებს ატრიალებდა, რომ მწვადები არ დამწვარიყო და გემრიელათ შეეწო.

— სოფელში რა ამბავია, ზენო! ძალიანა ცხელა?!

დაეკითხა ალია, რომელიც ხონჩაზედ მწვადს სკრიდა.

— ეხლა აღარა ცხელა, აქამდის ცხელებულა ძალიან! ჩვენი ყანებიც შეყვითლებულა!..

— რა მაგ სიტყვის პასუხია და იცით მე დღეს რა ამბავი გავიგე?! სთქვა და განაგრძო ფატიმამა — დღეს სოქეტი იყო აქ და მითხრა, რომ იმის მეცხვარე იბრაიმა მოუკლავთ!.. დღეს თითონ სოქეტას და იმასთან რომ ქართველია მიწაში დამალული უპოვნიათ. როგორც იმანა სთქვა, გაპარულს ტყვეებს მოუკლავთ!..

ზენო ამ ლაპარაკის დროს დაიფანტა. შიშის კანკალმა აიტანა და ცივი ჭრუანტელი უვლიდა მთელ სხეულში. მოაგონდა ის წუთები, როდესაც იგი თავის თავს ცოცხლად არა სთვლიდა. ბევრნაირად ცდილობდა, რომ დედ-მამას არ შეემჩნივინათ მისთვის ასეთი მდგომარეობა. ამისთვის ადგა, შემოიტიანა გარედგან შეშა, დააყრა ცეცხლს და თვითონაც ახლო მოუჯდა, რომ სიცივე მოსტეხოდა.

— როგორ თუ იბრაიმა მოუკლავთ!

გაოცებით ჰკითხა ალიამ და პირში ლუკმა გაეყინა — იბრაიმა, გუშინ იყო თუ გუშინ-წინ, ვნახე.

— მეც გუშინ დილით ვნახე! ჩვენ ზემოთ გადმოიარა, მაგრამ...

ფატიმამ აღარ დაათვა სიტყვა და მიუბრუნდა თავის ქალს.

— რა არის, ზენო?! როგორ გაკანკალებს, გცივა?!..

— ჰო, როგორღაც შემცივდა, არ ვიცი რათა!.. არა მიშავს რა, გავთბები და დამეკარგება სიცივე!..

მოიშორა დედა, რომელიც ისევ ალიას მიუბრუნდა.

— აი, ესე კი არი! მოდი ეხლა ტყვეები დაინდოს კაც-მა! რაც შეიძლება, უნდა აწვალოს ეგენი!..

— უჰ! საწყალი იბრაიმა! — დაიწყო ალიამ — რა უნდა ქნას იმისმა პატრონმა!? ერთი სიტყვით, ეგ ტყვეები უნდა შერეკოს კაცმა ერთ სახლში, წაუკიდოს ცეცხლი და ამო-ბუგოს!.. მაშ ეხლა სოჭეიტას ცხვარს ვინ მოუვლის?

— მაგაზედ მელაპარაკა. ერთი გამოუცდელი მეცხვარე ჰყავს და მე მითხრა, ეგები მიმიამხანაგოთ და ჩემი ცხვარიც თქვენთან იყოლიოთო. საბალახეშიაც, რასაკვირველია, მოგიდგებიოთ. მე უთხარ, ამალამ ალიას დავეკითხები მეთქი და ხვალ, ან ზეგ ამოვა პასუხის შესატყობათ!..

— ძალიან კარგი! მივიამხანაგებ, მაინც ამდენი მთა არ მოგვინდება. ეხლა მაინც ყანის მოსამკელად უნდა წავიდე და მინამ ამოვალ, იმის მეცხვარეს ჩავაბარებ ჩვენ ცხვარსაც. იქნება მე ვერა ვნახო და შენ უთხარ, როცა უნდა, გადმოიტანოს ბინა ჩვენთან!..

კარგა ხანი ილაპარაკეს ცოლ-ქმარმა და მერე ყველანი დაწვნენ დასაძინებლად.

ზენო დაწვა იმ ღამეს, მაგრამ თვალი არ მოუხუჭნია სიხარულით, რომ მისმა მამამ გამოაცხადა თანხმობა ბინების შეერთებაზე და იმ ღამესვე განიზრახა ქიტესასთან წასვლა სახარებლად. განიზრახა და წამოდგა კიდეც გარეთ გამოსასვლელად, მაგრამ მის იღბალზედ, დედას არა სძინებოდა.

— სად მისდიხარ, ზენო, რათ ადექი?!

— გარედან რაღაც გრიალი შემომესმა; იქნება ნადირი მოვარდა, გავხედავ!.. მოასწრო ზენომ.

— შენ ნუ გახვალ, კიდეც არ შეგცივდეს და ავად არ გახდე! ნადირი რომ იყოს, ძაღლები დაიყეფავდნენ!..

და თვითონ გამოვიდა გარეთ. ზენოს ეწყინა, რომ ვერ მოახერხა გაპარვა. დაწვა, მაგრამ მეორე დილით კი უეჭველად განიზრახა წასვლა და ისეთი მტკიცე იყო მისი განზრახვა, რომ არავის შეეძლო მისი გაკავება და წინდადგომა!..

ქიტესა რაღას აკეთებდა?!

მორეკა თუ არა ცხვარი ბინაზე, ფარეხში შერეკა, სალაფავი აქამა ძაღლებს და თვითონ კი პურუქმელი მიწვა ფარეხის კარებში დასაძინებლად, მაგრამ რა დააძინებდა! დარღისაგან აღარ იცოდა რა ექმნა. ტყუილად შერჩა სიარული. თვალწინ სულ თვისი სატრფო ედგა. ძალად დახუჭულ თვალებს მალ-მალ გააქყეტავდა, მიიხედ-მოიხედავდა, რადგანაც ყურებში რამდენჯერმე, თითქო ვილაცამ ჩასძახა: „ძლივს არ გიპოვნე“, მაგრამ რა დარწმუნდებოდა, რომ მოვტყუვდიო, ისევ დახუჭავდა თვალებს და გული მომეტებულად აევსებოდა ხოლმე ბოღმით. იქნება ზენოს სრულებით გადავიწყდა ქიტესა და ის კი ისე იტანჯებოდა მისდამი სიყვარულით?!

არა! ზენო უარესად იტანჯებოდა. მისს ქიტესასადმი სიყვარულს საზღვარი არა ჰქონდა. იგი ყოველ წამს ცდილობდა ქიტესას შეხვედროდა, ცდილობდა წასულიყო მასთან, მაგრამ ვერ მოეხერხებინა. პირველ დღესვე, როდესაც ქიტესა და იგი გაშორდნენ ერთმანეთს, გზაზედ გაუბრინა თავში აზრმა: „დავბრუნდები და სამუდამოთ მასთან დავრჩებიო“, — მაგრამ მოაგონდა დედ-მამა, სვინდისი, მოვალეობა და ისევ არჩია თავისუფალი დროთი სარგებლობა. ორთავეს ის ანუგეშებდათ, რომ ჩქარა ბინებს შევეერთებთო და ყოველ დღე ერთად ვიქნებითო. ქიტესამ კიდევ განიზრახა მეორე დღეს ალიას ბინაზედ გადასვლა იმ მიზეზით, რომ შეეტყო, ალიამ თანახმობა გამოაცხადა თუ არა ბინების შეერთებაზედ!..

VIII

მზე კარგათ მალლა იყო წამომდგარი ცის კამარაზე, როდესაც ქიტესას ცხვარი გავიდა ერთ ვიწრო ხეობას და შეაფინა მწვანე სერებს. ცხვარმა ხარბათ დაუწყო ბალახს ძოვნა. ქიტესა კარგა ხანს იდგა გრძელ შვინდის კავზედ დაყრდნობილი, უცბად, თითქო მუხლთ მოეკვეთაო, დაეშო მწვანე ბალახის ტბაში, რომელშიაც მხრებამდის ცურავდა, მიჰყუდა ზურგი ერთ ხეს, წელში გარქმული სალამურის იმოძირო ქამრიდგან და დაუკრა ტკბილის ხმით, დაუკრა კი არა—აატირა! თითებს უგრძნობლად—მეხანიკურათ—ათამაშებდა ზედ, თვალ გაშტერებით გაიყურებოდა ცხვრისკენ, თუმცა ვერც ერთს ვერა ჰხედავდა, ისე იყო დაფანტული, დაკარგული ფიქრებში. ხან ისე წავიდოდა ფიქრებში, რომ თითები დაუდგებოდა და მხოლოდ სალამური ამოიკენესებდა, თითქო ეწყინა თითების დაყენებაო, მაგრამ ქიტესას ისევ ან ცხვრის ბლავილი, ან ჩიტის დაფთხრიალება გამოარკვევდა ფიქრებიდგან და ააკვნესებდა ხოლმე სალამურს) ისე როგორც კენესოდა მისი გული. ბოლოს სალამურმა ერთი უკანასკნელათ გასწიწინა ჰაერში, გაფანტა ზარივით ხმა ბალახებში, ხის ტოტებში და შესწყდა სრულებით, მხოლოდ უძრავათ ეწყო ზედ ქიტესას მსხვილი თითები და ტუჩები ოდნადლა ჰხედებოდა მის ენას. ქიტესა დაიკარგა ფიქრების ტალღებში!..

— დაუკარ, დაუკარ! რაღას გააჩუმე?!

ვილამაც ნაზის ხმით წამოსჩურჩულა უკანიდგან და თანაც რაღაც შეხება იგრძნო. ქიტესა გამოერკვა, მიიხედა უკან და მეტის-მეტი განცვიფრების გამო გაშრა, ქანდაკებას დაემგზავსა. მისი „ოცნება“ დაჩოქილი იდგა მის უკან და თვისი პატარა, კოხტა ხელები ქიტესას განიერ ბეჭებზედ დაეწყო. ერთ ხანს უძრავად იყვნენ, ხმას ვერ იღებდნენ, მხოლოდ შეჰყურებდნენ ერთმანეთს აღგზნებულის თვალებით. უცბად შეტოკდნენ ორივენი, თითქოს აქამდის ნებართვას ელოდდნენ.

ვისგანმეო, გატაცებით მისცვიდნენ ერთმანეთს „უსურ-ვაზის წნელივით“ ჩააგრიხეს მკლავები. ვერც ერთი ვერ აძლევდა თავის თავს პასუხს, თუ რათა შვრებოდნენ ამას, მხოლოდ წყაროსაებრ გადმოსდიოდათ ორივეს ცრემლები.

კარგა ხანს იყვნენ ასე, სვესავით ჩახვეულნი და ვერც ერთი ვერ ახერხებდა ხელების გაშვებას. არც ერთი არ იღებდა ხმას, მხოლოდ უმატებდნენ სუნთქვას. ბოლოს ისევ ქიტესამ დასძლია გრძნობას და გაუშვა ხელები ქალს. მან წარმოიდგინა იბრსიმას მოკვლის მიზეზი და თავის თავს თვითონვე დაუწყა კილვა — ასე არ უნდა მოვექცეულიყავო.

— როდის მოხვედი, ჩემო სიცოცხლე! რატომ ვერ გავიგე შენი მოსვლა?!

— მე კარგა ხანია მოვედი და აქა ვდგევარ. შენ სალამურს უკრავდი და ძალიანაც მომეწონა, რის გამოც არ გააწყვეტინე. ნაღვლიანმა და სევდით სავსე სალამურის ხმამ შთლად დამშალა და დამიდუმა ენა! ძალიან იყავ ფიქრებში წასული! ნიტავ რასა ფიქრობდი?!

— შენმა ფიქრმა გამიტაცა, ჩემო სიხარულო, და სალამურიც იმისთვის გაჩუმდა. თითები აღარ დამემორჩილნენ და ვინ იცის, როდის გამოვერკვეოდი ამ ფიქრებიდგან... რა გულით მინდოდა შენი ნახვა, მაგრამ ვერა გზით ვერ მოვახერხე, გუშინ ვიყავ თქვენს ბინასთან, მაგრამ მართო დედაშენი ვნახე, შენ სოფელში წასულიყავ. დღეს მინდოდა თქვენკენ გადმოვლა, მაგრამ შენ დამასწარი!.. მე ის უფრო მიკლავდა გულს და მტანჯავდა, რომ შენი სახელი არ ვიცოდი! ყოჩაღ, ჩემო კარგო, რომ ჩვენი საიდუმლო დამალე! გუშინ დედაშენმა მე და სოქვიტას გვითხრა, რომ ჩემი ქალი სოფელში გავგზავნე კოკის ამოსატანად, გუშინ წყალზე გავგზავნე და გაეტეხნაო, მე მაშინვე მივხვდი, რომ შენი გამოგონილი იყო და ყოჩაღ, ძალიან კარგათ მოგიხერხებია!..

— მაშ გიყი ხომ არ ვიყავ, რომ დედაჩემისთვის ისე მეთქო, როგორც მოჰხდა! შენ იყავ ჩემი ფიქრი; სრულებით მოულოდნელად და ჩემდა უნებურად მოვფრინავდი ფიქრებით

შენკენ! არ ვიცი, რა მიზეზი იყო, რომ შენ ვერა გხედავდი, მაგრამ ვერა გზით ვერ მოვახერხე აქ წამოსვლა. წუხელ დავაპირე წამოსვლა, მაგრამ დედაჩემმა შემიტყო, რომ მოვდიოდი!. ეხლაც წყალზედ წამოვედი, კოკა ხევში დავდგი და მე აქეთ გამოვიქეცი. ცხვარს თვალი მოვეკარ და ვიცოდი, რომ შენ აქ იქნებოდი. მე უნდა გახარო, რომ ბინა ჩვენთან. უნდა გადმოიტანოთ. ეხლა სოქეიტამ ვაშროიარა ჩვენი ბინისკენ და გვითხრა, რომ იბრაიმას ჩავიტანთ სოფელში და მე ისევ ამოვალ ხვალაო. ბინას ხომ გადმოიტანთ და იმთვენი უნდა ვეცადნეთ, რომ ჩემმა დედ-მამამ არ აიღოს ექვი ჩვენზედ. შენ ცალკე გაიკეთე ქოხი. თუმცა მამაჩემი გეტყვის, ჩვენთან იცხოვრო, მაგრამ შენ არ დათანხმდე. შენი ცალკე ცხოვრება ძალიან კარგი იქნება ჩვენთვის.

კარგა ხანი ისხდნენ ორივე გაჩუმებულნი და არც ერთი არ იღებდა ხმას. ზენო თავ-ჩალუნული ჩაჰყურებდა დედა მიწას და სწიწნიდა მწვანე ბალახს. კიტესას გაშტერებოდა თვალები და უგრძნობლად მისჩერებოდა ზენოს.

— ახლა წავალ, თორემ დამიგვიანდება. წყალიც წვეთი არ გვიდგა, ჩქარა უნდა მივიტანო!..

წამოდგა ზენო წასასვლელად.

— დაიცადე! კიდევ ისე მიდიხარ?

— როგორ?!

— ისე, რომ სახელს არ მეუბნები!...

— ჩემი სახელი აქამდის არ იცოდი? მე ზენო მქვია! მე კი ვიცი შენი სახელი და!.. სოქეიტასაგან გავიგე!.. მშვიდობით, უნდა წავიდე, თორემ დედაჩემს ჩემკენ ექნება თვალგული!.. სოქეიტას უთქვამს, რომ იბრაიმა გამოპარულ ტყვეებს მოუკლავთო და ემინიან, მარიგებს ფთხილათ იპრე, შენც არსად შეგხვდნენ და არ მოგკლანო!..

— ზენო! უჰ, ჩემო სიცოცხლე, ჩემო ნუგეშო, ჩემო სულო!.. იცი რა გითხრა?!.. მაგრამ არა, წადი ისა სჯობია?..

თუმცა სათქმელი არა ჰქონდა რა, მაგრამ მიზეზათ ეს მოიღო, ეგებ ცოტა ხანს კიდევ გაჩერდესო!.. ზენომ რამდენიმე

ფეხი გადადგა, და უცბად ვილაცამ შეაჩერა. მიიხედა უკან, უნდოდა დაენახა ვინ მოსჳიდა ხელი და ამ დროს მისი პატარა, ვარდის ფერი ტუჩები ქიტესამ ჩაიწოწნა. რამდენჯერმე აკოცა, რომლითაც უპასუხა თვისი მხრით ზენომაც და ატყარტყარებულმა გასწია თავის გზაზედ. ხევის ბილიკამდის მიაცილა ქიტესამ თვალებით ზენო და რა დაემალა მის თვალებს, აიღო ხელში თვისი შინდის კავი და ცხვარი კარგ ბალახიან სერზედ გადარეკა. ეხლა, ცოტა არ იყოს, ქიტესას გული დაუშვდიდა, რომ ზენო ნახა, მასთან, ბინაც ერთად ექნებოდათ ამის შემდეგ. გაიგო, რომ მისი სიყვარულით ტანჯვა არ იყო ფუჭი, დარწმუნდა, რომ ზენოც სრული თანახმაა მისი აზრისა და გულის ცემისა, რის გამოც სრულ სულიერ კმაყოფილებას გრძნობდა, რაკი იპოვნა თანამგრძნობი სიყვარულში.

ქიტესა გატაცებული იყო იმ ფიქრებით, თუ როგორ შეეძლო ზენოსთან ახლო კავშირი ექონია დედ-მამის შეუმჩნევლად. იდგა თავ ჩაქინდრული და თვისი კავით ერთგულათ გლეჯავდა ბალახებს ძირიანად!.. დაიკარგა ქიტესა ფიქრების უფსკრულში; თვალეზ ახილებული კაცი ვერასა ჰხედავდა; ცოცხალი კაცი უსულო ქმნილებას ემგზავსებოდა; გაიხსენა, ამ რამდენიმე დღის წინათ რა გადასწყვიტა, რა აზრით წამოვიდა მთაში და ეხლა კი რასა ფიქრობს? მის გონებაში ფიქრები ორ დასათ გაიყო. მომხრე შვილობრივი მოვალეობისა, დედ-მამის სიყვარულისა და სატრფოს სიყვარულისა. დიდ ტანჯვაში იყო და არ იცოდა, რომელი მხარისთვის დაეთმო პირველი ადგილი. ეს რომ ამ ფიქრებში იყო, დაბლა ხეობიდგან ამოვიდა ერთი კაცი, რომელიც მოულოდნელად შეეფეთა ქიტესას. ის ფთხილათ გატრიალდა უკანვე და ამოეფარა ხეს, ქიტესა ლეკი ეგონა და ამის მიზეზით იმალებოდა. რამდენიმე ნაბიჯი კიდევ გადადგა უკან წასასვლელადვე რომ ქიტესამ ხმა მალღა დაილაპარაკა:

— არა, არ შიშიძლიან თუ კახეთში არ წავედი დედმამსთან. წავალ, ჩქარა წავალ უეჭველად. ზენოს ვეტყვი, თუ

ნებით გამოძევა, კარგი იქნება, თუ არა და მოტყუებით მოვიტაცებ. არა მგონია უარი მითხრას! უმაგისოთ კი არ შემძლიან წასვლა!..

— უჰ! ქართველი ყოფილა!.. აბა მივალ, გავიგებ ვინ არის!.. დაბრუნდა უცნობი კაცი და მივიდა ქიტესასთან.

— გამარჯობა შენი, ძმობილო!..

თითქოს ძილიდგან გამოათხიზლესო, ქიტესამ ეხლა აიხედა და შეჭხედა უცნობ კაცს, რომელიც მის წინ იდგა.

— გაგიმარჯოს ღმერთმა!..

ეს სიტყვები ისე ცივად უთხრა, რომ აშკარად შეეტყუა, არ ესიამოვნა იმ კაცის მისვლა. უცნობი დააქცერდა ქიტესას სახეზედ, როგორღაც ეცნო სახე—არა, ანას ლეკის იერი არა აქვს, ქართველსა გავსო, გაიფიქრა მან.

— ძმობილო, შენ გატყობ ქართველი ხარ და, მითხარ, აქ რა გინდა მეცხვარედ?!..

— არა ხარ მოტყუებული! მე ქართველი ვარ და მოგიყვები კიდეც ჩემ ამბავს.

ქიტესას თუმცა პირველად არ ესიამოვნა ამ კაცის მისვლა, მაგრამ მისმა გულშემატკივარ კილოთი კითხვებმა და მოყვრულ თვალით ყურებამ, ცოტა არ იყო, გული გამოუცვალა.

— მეცხვარედ უბედურმა შემთხვევამ გამხადა. ტყვეთა ვარ წამოყვანილი, ეს რვა-ცხრა წელიწადია. პატრონები არა მკითხულობენ და მეც არ შემეძლო კახეთში წასვლა. ჩემი აქაური ბატონი მეტად კარგი ადამიანია, ძალიან კარგათ მინახავს. სხვა ტყვეებივით არა ვყვევარ შეწუხებაში. სოფელში ყოფნა რომ მომწყინდა, ცხვარში წამოველ...

ქიტესას არ დაეთავებინა ლაპარაკი, რომ მგზავრი მივარდა და გადაეხვია.

— ქიტესავ, შენა ხარ, ძმაო?! საიდგან, როგორ?! ბიქო, შენც ტყვეთა ხარ?!

ქიტესა განცვიფრებული უყურებდა და ჰკვირობდა ამ კაცის ქცევას.

— ბიჭო, რა აკვირვებით მიყურებ, ველარა მცნობ შიოს? „შიო“-ს გაგონებაზედ ქიტესა გადაეხვია და დაუწყო კოცნა მგზავრს.

— შიო, რაღას იდექ და არ მეუბნებოდით? თუ მე ვერ გიცან, შენ რაღა დაგემართა?! რანაირად გამოცვლილხარ, სრულებით ველარ გიცანი!

— პირველად ვერც მე გიცან, თორემ რას დაგემალებოდით! ძლივს მოვიგონე შენი სახის იერი. მე მეუბნები გამოცვლილხარო და შენც ძალიანა ხარ გამოცვლილი. პირველ შეხედვით ვერავინ ვერ გიცნობს...

ეს შიო იყო ქიტესაანთ მეზობელი, მარტო-ხელი კაცი.

— დაჯექ, შიო, შენი ქირიმე, ცოტახანი ვილაპარაკოთ! შენ რანაირათლა მოჰხვდით ამ წუნკალებს*) ხელში?

— რანაირათ და ტყვეთ წამომიყვანეს მეც, მაგრამ არა მგონია, ძმაო, თუ ჩემისთანა ღღეში ერთი მაინც იქნებოდა ჩვენი კაცი ძალიან შემაწუხა ჩემმა ბატონმა და აი, ეხლა შეწუხებული, გამოვიპარე, კახეთში მივიღივარ, თუ არ დამედევნენ და არ დამიქირეს. შენ ჯერ ლეკი მეგონე, უკან გავიპარე, სხვა გზით ვაპირებდი წასვლას, მაგრამ შენ რომ ქართულად დაილაპარაკე, ისევ დავბრუნდი, ერთი სიტყვით, აბა რა გითხრა, აქამდის სულ შიშის თვალით ამოვახწიე და ვინ იცის ჩავახწიე თუ არა კახეთამდის მშვიდობით, ღმერთმა იცის!...

მოულოდნელათ შეხვედრილმა მეზობლებმა უამბეს ერთმანეთს თვისი თავ-გადასავალი, რამდენადაც კი დრომ და აღგილმა ნება მისცათ.

— აი ეხლა, ქიტესავ, მე მივდივარ შინ, შენც ილბალზედ შემხვდით, მოდი და ორივემ ერთათ ვიმგზავროთ, გავიპარნეთ. ამისთანა დროს ხომ ყოველთვის ვერ ჩაიკდებ ხელში და მგზავრსაც ვინ იცის იშოვი თუ არა, მარტოკა კაცისთვის კი ძნელია წასვლა. დროს ნულარ დავკარგავთ, წავიდეთ,

*) წუნკალებს ეძახიან ღიღეებს.

რომ თუ გაიგეს და მღევარი დაგვადევნეს, ჩვენ მანძილი გავიაროთ!

შიომ ისე იმოქმედა თვისი ლაპარაკით, რომ ქიტესას გაურბინა ფიქრმა—მოდი წავალო, მაგრამ უცბათ მოაგონდა თვისი გადაწყვეტილება და სთქვა:

— არა, ეხლა ვერ წავალ! უზენოვით როგორ წავიდე! თუ იმას წავიყვან, სულ ერთია, თუნდ დღეს წავსულვარ, თუნდ მერე!...

— რას ჩაფიქრდი, ქიტესავ, დრო ჩვენ ხელთ არის, ნუღარ ვიგვიანებთ, წავიდეთ!...

— ეჰ, შიო! ბედნიერი ხარ, რომ მიდიხარ და ჩვენ მშვენიერ ქვეყანას ნახავ!... მე ეხლა არ შემიძლიან წამოსვლა!...

— რატომ არ შეგიძლიან, ბიჭო, რა გიშლის, რისა გეშინიან, წამოდი!...

და თან ხელი მოსქიდა, თითქო ძალით უნდა წაიყვანოსო.

— არა, შიო, აკი გითხარ, ეხლა არ შემიძლიან წამოსვლა! წადი ეხლა შენ და მეც ჩქარა ჩამოვალ ჩვენ კახეთში!... ჩემი ბატონი დამპირდა, თუ პატრონებმა არ მოგიკითხეს, ყურპნობას მე თითონ წავიყვან კახეთშიო!... აბა შენ თითონ იფიქრე, უსვინდისობა არ იქნება, კაცი შვილივით მენდობა და ეხლა მე უპატრონოთ დაგყარო ამოტელა ცხვარი!... ერთი მითხარ, სიკეთის მაგიერია?!..

— აბა რა ვიცი, ძმაო, თუ მართლა ისეთი პატროსანი კაცია, როგორც აქებ, შვილივით გიყურებს და დაგპირდა კიდევ წაყვანას, გაპარვა უსვინდისობა იქნება. რაკი წამოგიყვანს, თუნდ დღეს ყოფილა და თუნდ ხვალ!... მაშ მშვიდობით, ქიტესავ, მე მაინც წავალ, თუ ღმერთმა ხელი მომიმართა!... და გადაეხვივნენ ერთმანეთს საკოცნელად.

— მშვიდობით, შიო, მშვიდობით! ღმერთმა ხელი მოგიმართოს და მშვიდობის მგზავრობა მოგცეს. მოიკითხე ჩვენები და უთხარ, კარგათა ვარ, ნახვითაც, თუ ღმერთი შემეწია, ჩქარა ვნახავ!...

ამ სიტყვებით მიაცილა ქიტესამ მიმავალი შიო ხევისპირამდის, რომელიც მიაშურებდა თვის გზას, და თვითონ გადაწვა გულ-აღმა მაღალ ბალახებში.

— საწყალი ჩვენები, ვინ იცის იქნება გადამიგლოვეს კიდევ და ეხლა რომგაიგებენ ჩემ ამავეს, რა ყოფა შეუდგებათ!... მე ვიცი, მეორ-მესამე დღესვე მამაჩემი აქეთ წამოვა, ჩემ წასაყვანათ. ეხლა უნდა ვეცადო, მამა ჩემის მოსვლამდის ზენო დავიყოლიო წასვლაზედ. ვიცი, ზენო უარს არ იტყვის, მაგრამ საქმე იმის დედ-მამაა, არ დამანებებენ!... მაშინ, მეტი გზა აღარ არის, უნდა ძალით წავიყვანო, მოვიტაცებ!... მაგრამ უბედურება ის არის, ვაი თუ მამაჩემმაც არ ინდომოს! მაშინ რაღა ვუყო?!.. როგორ მოვიქცე?!.. უჰ! ეს რა ოხერი ფიქრი მომივიდა!... არა, არა მგონია, თავის დღეში მე დედ-მამა უარს არ მეტყვიან ზენოს შერთვაზედ!... ქართულად მოინათლება, სილამაზით ქალი ვერ შეედრება და სხვა რაღა უნდათ?!..

— ვნახო ზენო და ვუთხრა ჩემი აზრი. იმედია, დამთანხმდება ყველაფერზედ!...

სალამოთი ჩვეულებრივ დროს მორეკა ცხვარი ბინაზედ. უკანასკნელი ღამე იყო ეს ქიტესასთვის ბინაში მარტო ყრფნისა.

მეორე დღეს სოქვიტა ამოვიდა და ალიასთან გადაიტანეს ბინა. იმ დღის მერე ალიას და ქიტესას სულ ერთად დაჰყავდათ ცხვარი იალაღზედ. ფატიმი და ზენო კი, ჯანდაგ^{*)} ცხვრებს უვლიდნენ. ეხლა ქიტესა და ზენო ყოველ ღამე, როდესაც კი ალია და ფატიმა დაიძინებდნენ ხოლმე, გავიდოდნენ, ფარების ახლო დასხდებოდნენ ჩუმად და ტკბებოდნენ ერთმანეთის სიყვარულით. ასე გაიარა მათთვის მთელმა ზაფხულმა. მეორე ზაფხულშიაც ერთად ედგათ ცხვარი ქიტესას და ალიას.

ტიტიაჯო

(შემდეგი იქნება)

*) ჯანდაგი — გამხდარი, დავარდნილი.

ს ა პ ო ვ ნ ე ლ ა

ოქტაგ მარბოსა

აგერ დაღამდა და ჟან გენილმა კი ვერა იშოვნა-რა. რას იზამდა? შინ უნდა დაბრუნებულიყო მშიერ-მწყურვალი. შინაო, რომ იტყოდა, მართლა შინ კი არ მიდიოდა: სად ჰქონდა მაწანწალას სახლი? ერთი თვე იყო ბაღში ეძინა, წაბლის ქვეშ, სკამზედ.

ბულვარზედ იდგა გულდაწყვეტილი. მეტოქეებმა დასჯაბნეს, უბრალო შემთხვევა იყო, თუ მუხლების ტკივილი, საშოვარი დღითი-დღე უმცირდებოდა და დღეს დილით საღამომდე ხეტიალმა ისე ჩაუარა, რომ პურის ფასი ვერ იშოვნა; ერთი რალაც უცხო ქვეყნის ფული მისცეს, რომელსაც არავინ იღებდა.

— ღმერთი არ არის, — ჩიოდა მაწანწალა, — რალა მე მატყუებდა ის მამა ცხონებული! ცარიელ პურსაც კი ვერ ვიყიდი ამ ფულით! ხუმრობის გუნებაზე იყო? ერთი მეცა მკითხავდა და!

და თვალ-წინ წამოუდგა მშვენივრად ჩაცმული ბურჟუა, რომელმაც გამოუსადეგარი ფული აჩუქა: ჩასუქებული, ღიპიანი ბურჟუა, თოვლივით სპეტაკ გულის-პირით, თეთრ ყელსახვევით და ოქროს ტარიან ჯოხით.

თვალ-წინ წარმოუდგა მაძლარი, კმაყოფილი ბურჟუა და მხრები-ლა აიწია. ძალიან კარგი, მაგრამ ასე მშიერი წავიდეს შინ? იმ სიშორეზედ? კიდევ კარგი, რომ ბაღში უკვე იცნობენ პოლიციელები, ებრალებათ და არ აწუხებენ, — ვგდოს თავისთვის სკამზედაო.

რა უბედური დღე დაუდგა! სამი კვირაა, ასე ცუდად არსად უვლია! წახდა ქვეყანა, გაწუწკდა, გაკაჟდა, აღარც სიბრაღეულია, აღარც საწყალი კაცის განკითხვა! ერთი ორი შაური მაინც ეშოვნა: ამალამაც ივახშმებდა და დილისთვისაც გადაარჩენდა პურის ფულს. სულ ორი შაური, მეტი კი არა! იქნება შეხვდეს ვინმე ღვთისნიერი და მოწყალება გაიღოს... ისევ შინისკენ წასვლა სჯობიან: თუ ბედი სწყალობს, ღვთისნიერს გზაშიც შეხვდება.

ცალკე სიმშილი, ცალკე კიდევ მუხლის ტკივილი!.. კაცს ორი შაური ენატრებოდეს! ღვთისგან გაჩენილს ადამიანს ორი შაური არა ჰქონდეს, რომ პური იყიდოს! ეგ არის სამართალი?

ნელ-ნელა მიიბიჯებდა დამშეული შინისკენ, მაგრამ ღვთისნიერი კი არავინ სჩანდა. იმედი დაეკარგა, სიმშილი მოერია. ამ დროს ფეხი რაღასაც რბილს წაჰკრა. ვაიმე, ტალახში ჩავარდიო, — სთქვა, მაგრამ კუქმა შეუტია: რას მიჰქარავ, საქმელიაო! მართლაც და განა არ შეიძლება ლარიბ-ლატაკსაც გადმოხედოს ბედმა და საქმელი აპოვინოს რამე? შარშან არ იყო, ცხვრის ბარკალი იპოვნა შუა გზაში? იქნება ეხლაც... ცხვრის ბარკალი კი არა და, იქნება ხბოს გული იყოს, ან ძროხის ღვიძლი... ძაღლებისთვის იყიდდა ვინმე...

— ენახოთ, ენახოთ! — იძახდა იმედიანად მაწანწალა და დასწვდა ასაღებად...

— ერიპა! რომ ვამბობ, უბედური დღე დამიღამდა-მეთქი!

ქუჩაში არავინ იყო, პოლიციელებიც კი არსადა სჩანდნენ.

ხელში პატარა, კოპწია, ვერცხლით შეჭედილი პორტფელი ეჭირა. გახსნა, ჩაიხედა; ერთს განყოფილებაში ბანკის ბილეთები ელაგა, ქინძისთავით შეკრული ათას ფრანკიანი ბილეთები; გადათვალა, ათი იყო... ათი ათასი ფრანკი ეპოვნა მაწანწალას!

— მოდი ეხლა და ღმერთს სამართალი სთხოვე! დალოცვილი, — ზოგს იმდენს აძლევს, რომ ჯიბეში ვერ ეტევა, და

ზოგისთვის კი ცარიელი პურიც არ ემეტება! ეჰ, ღმერთო რომ იყოს, ხომ არც ამოდენი უთანასწორობა იქნებოდა, ფიქრობდა უცბად გამდიდრებული მაწანწალა.

ერთხელ კიდევ გადასინჯა პორტუგელი, მაგრამ სხვა ვერა იპოვნა-რა: არც რამე წერილი, არც მოსაკითხი ბარათი; არავითარი კვალი, რომ ფულის პატრონისთვის მიეგნო როგორმე.

— უბედურს კაცს ქვა აღმართში მიეწევაო, — სთქვა გენილმა. — მოდი შენა და ახლა პოლიციისკენ გაბრუნდი! დაღლული, მშიერ-მწყურვალნი გაუდგე იმოდენ გზას!

გამობრუნდა მაწანწალა და პოლიციას მიაღდა. ბოქაული იკითხა... ახედ-დახედეს პოლიციის მოხელეებმა ძონძებში გახვეულის და შეუტყეს — შენთვის არა სცალიან ბოქაულსაო. მაგრამ იმდენი სთხოვა, იმდენი ეხვეწა, მეტად საჭირო და დიდი საქმე მაქვსო, რომ ბოქაულის ნახვა აღირსეს.

აი ბატონო, — მოახსენა მოწიწებით თავის დახრით გენილმა, ეს არის ეხლა ვიპოვნე ქუჩაში ეს პორტუგელი და თქვენკენ გამოვეშურე.

— რაო? რა იპოვნე?

— ეს პორტუგელი, ბატონო.

— შიგ კი არა იქნება რა და! დიდი რამ კი გიპოვნია!

— თქვენ თითონვე ნახეთ, ბატონო.

ბოქაულმა ჩამოართვა პორტუგელი, გახსნა, ამოიღო ბილეთები, გადათვალა და გაცვიფრებით დააშტერდა მაწანწალას.

— ათი ათასი ფრანკი!.. იცი, რამოდენი ფულია!.. მთელი თანხაა, სრულიად საკმარისი... სიმდიდრეა და განცხრობა!

— დაილოცა, ღმერთო, შენი სამართალი! — სთქვა მაწანწალამ, მე ლუკმა პური მენატრება და ამ ფულის პატრონს კი იქნება ასი ამდენი კიდევ სხვა ჰქონდეს.

ბოქაული კვლავ გაშტერებით სინჯავდა მაწანწალას და ეტყობოდა, მის საქციელში სისულელეს ხედავდა და არაღირსეული კაცის მიერ თავის მოვალეობის ასრულებას.

— ამოდენი ფული იზოვნე და... პატიოსანი კაცი ყოფილხარ სწორედ! სამაგალითო კაცი ყოფილხარ! არა, გმირი ყოფილხარ, გმირი!

— რას ბრძანებთ, ბატონო!...

— გეუბნები, გმირი ყოფილხარ მეთქი, გმირი! არა, მშიერმა კაცმა ფული იზოვნოს... ამოდენი ფული... მთელი სიმდიდრე და... რომ გეუბნები, გმირი ყოფილხარ მეთქი! საკვირველი კაცი ყოფილხარ, სამაგალითო კაცი ყოფილხარ!.. ამ გვარი საქციელი დაჯილდოვებულ უნდა იქმნას! დიად, სწორედ რომ ჯილდოს ღირსი ხარ!.. შენი სახელი?

— ჟან გენილი, ბატონო.

— შენი ხელობა?

— ჩემდა საუბედუროდ, ხელობა არაფერი მაქვს, ბატონო.

— როგორ თუ არაფერი?! მაშ მამული გექნება, ან ფული?

— არა, ბატონო, მოწყალებით ვცხოვრობ, თუ ჩემი ცხოვრებაც ცხოვრებად ითქმის.

— ერიჰა! ფთხილად, თორემ საქმეს წაახდენ, — დაიღრიჯა ბოქაული. წელანდელი აღტაცება უცხად გაუქრა და ცოტა არ იყოს უკმეხად ჰკითხა:

— მაშ შენ მთხოვარი ხარ?

— დიად, ბატონო, მთხოვარი გახლავარ.

— ჰოო?!

ბოქაული ჩაფიქრდა.

— შენი ბინა? ჰკითხა ფიქრის შემდეგ.

— ვინ მომაქცავა, ბატონო? რა ბინა უნდა ჰქონდეს მთხოვარს?

— მაშ ბინა არა გაქვს?!

— საუბედუროდ, არა.

— რავექნა! მასხარად მიგდებ, თუ?! როგორ იქნება, ბინა არა გქონდეს?

— არა მაქვს, ბატონო, და რავექნა?

— მერე განა არ იცი, რომ მაგით კანონს არღვევ?! განა არ იცი, რომ კანონის ძალით შენ უნდა გკონდეს დადებული ბინა?!

— უნდა მკონდეს, ბატონო, მაგრამ მეც მაგას ვჩივი, რომ არა მაქვს. კანონი მიბძძანებს, — გკონდესო, — და გაჭირება კი ნებას არ მაძლევს. რა წყალში გადავარდე? საქმე ველარა ვიშოვნე რა, ცხოვრების საღსარი მე არა მაქვს რა და... რა ვქნა, მეც დავდივარ ასე ხელოვნად... თუ გამიკითხავს ვინმე და შავ ფულს მიწყალობებს, ხომ კარგი; თუ არა, ვარ ასე მშიერ-მწყურვალი... ხან კიდევ უცხოურს ფულს მომცემენ ხოლმე... გარდა ამისა დაგბერდი კიდევ, ბატონო, დავსნეულდი...

— დაგბერდი და დასნეულდი, ვინ გიშლის? ოღონდ ბინას ნუ მოიშლი, და თუნდა თან გადაჰყევ შენს სნეულებას! საქმე შენი სიბერე კი არ არის! საქმე ის არის, რომ შენ უბინაო, ესე იგი მაწანწალა ხარ, და მაწანწალებს კი ძალიან სასტიკად ეპყრობა კანონი. არა, წელანაც გითხარ და ეხლაც გეტყვი, რომ გმირი ხარ, ნამდვილი გმირი! მაგრამ ამასთან მაწანწალაცა ხარ! დიად, მაწანწალა! გმირთათვის არავითარი კანონი არ არსებობს და მაწანწალებისთვის კი ფრიად სასტიკი კანონებია დადგენილი და მეც, რასაკვირველია, კანონისამებრ უნდა მოგექცე. არა, ძალიან ვწუხვარ, ღვთის წინაშე, ძალიან მებრალეები, რადგან შენი საქციელი სწორედ რომ სამაგალითოდ არის დასადები, მაგრამ რას იზამ? სად წაუხვალ კანონს?! კანონი არსებობს და მისი დარღვევა ყოვლად შეუძლებელია!.. არა, სიმშლით კუჭი მეწვოდეს, ფული ვიპოვნო და... ღმერთმა დამიფაროს! არც სიბერე მინდა და არც ასეთი გამოტენება!

პორტფელი ხელში ეჭირა და ათამაშებდა.

— ფული იპოვნე... სხვა რომ ყოფილიყო შენს ალაგას, ჩემკენ კი არ გამოეშურებოდა!.. პატიოსანი კაცი ყოფილხარ და სწორედ ღირსეულად მოიქცე, მართალია... მე განა ვგმობ შენს საქციელს? ღმერთმა დამიფაროს! პირიქით, მე

რომ მკითხო, ჯილდოს მოგცემდი... და მიიღებ კიდევ...
თუ ვიპოვნეთ ამ ათიათასი ფრანკის პატრონი, მე თითონა
ვთხოვ, რომ ერთი ხუთი ფრანკი... გაჩუქოს თუ ვიპოვნეთ,
რასაკვირველია. ეგ აგრე, მაგრამ განა აქედგან ის დასკვნა
გამოდის, რომ შენ ბინა არა გქონდეს? საქმე შენი პატიოს.
ნება კი არა, საქმე შენი ბინაა, ბინა! თავით ბოლომდე რომ
გადასინჯო ჩვენი კანონები, ვერსად ამოიკითხავ, — კაცი ვალ-
დებულია ქუჩაში ნაპოვნი ფული პატრონს ჩააბაროსო, მაგ-
რამ იმას კი არა ერთხელ ამოიკითხავ, რომ კაცი ვალდებუ-
ლია ბინა იქონიოს. არა, შე კაი კაცი, სხვის ფულის პო-
ნას, შენი ბინა გეპოვნა, ის არ გერჩივნა.

— რაექნა, ბატონო?..

— მეც რაექნა? კანონი კინონია. ამაღამ აქ დარჩი, პო-
ლიციაში, და ხვალ ციხეში გაგზავნი.

ბოქაულმა დარეკა და შემოსულს ორ მოხელეს ანიშნა.
— გაიყვანეთო.

მაწანწალა კი ჯერაც ვერ მოსულიყო გონებაზედ: ვერ
გაეგო: რა დააშავა ნეტავი, რომ დაიჭირეს და ციხეში ამ-
წყვდევნენ? მაშ უნდა დაემალა ნაპოვნი?

ივ. მაჭავარიანი.

დანაშაული და სასჯელი

(რომანი)

ეჭვს ნაწილად თ. მ. დოსტოვესკისა.

ნაწილი მესამე*)

დუნეჟკასთანა და პულხერია ალექსანდროვნასთან უბედურ მოლაპარაკების შემდეგ პეტრ პეტროვიჩიც გამოუხიზლდა თითქოს. მის-და საუბედუროთა და დიდად საწყენად, იძულებული იყო დაეჯერებინა და ნამდვილ, უკვე მომზადარ ამბად ელიარებინა ის, რაც ერთის დღის წინად შეუძლებელათა და ოცნებათ მიაჩნდა. თავმოყვარეობა-მოშხამულს მთელი ღამე შავი გველივით რაღაც უღრღნიდა გულსა. წამოდგა თუ არა მეორე დღეს დილით, მაშინვე სარკეში ჩაიხედა. გშინოდა, ნაღველა ხომ არ გამისივდაო? მაგრამ ამ მხრივ ჯერ-ჯერობით საშიში არა ჰქონდა-რა; პირ-იქით, თავის თერთსა და კეთილშობილს, ამ ბოლოს დროს ცოტათი ჩასუქებულს, სახეს რომ შეჰხედა, ერთს წამას იმედიც-კი მიეცა, რომ სხვაგან სადმე იშოვიდა საცოლესა და იქნება დუნეჟკაზედ უკეთესსაც-კი; მაგრამ გამოერკვა მაშინვე და გულიანად გააფურთხა გვერდზედ, რის გამოც თავის მეგობრისა და ერთად მცხოვრებ ანდრეი სემიონიჩ ლებეზიატიკოვის ჩუმი დაცინვაც გამოიწვია. შეჰნიშნა პეტრ პეტროვიჩმა, რომ დასცინა ახალგაზრდა მეგობარმა და გულში ჩაეჭრა, დაიხსომა; თუმცა აქამდისაც ბევრი რამ ჰქონდა უკვე ამ

*) იხ. „მოამბე“ 1905 წ. №№ I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII.

მოკლე ხანში დახსომებული. უარესად იწყინა და გაბრაზდა, როცა მოისაზრა უცბად, რომ გუშინაც ტყუილ-უბრალოდ შეატყობინა ანდრეი სემიონიჩს თავისი მარცხი. ეს მეორე შეცდომა იყო გუშინ, რომელიც სიფიცხით ჩაიდინა გაბრაზებულმა და გაჯავრებულმა... იმ დილითაც უსიამოვნობა უსიამოვნობას მოსდევდა, თითქოს განგებაო. სენატშიაც-კი რაღაცა უსიამოვნობა შეემთხვა საქმის გამო, რომლისთვისაც შუამავლობდა. ყველაზედ მეტად-კი აბრაზებდა სახლის პატრონი, რომლისაგანაც ქორწინების მოლოდინში ბინა იქირავა და თავის ხარჯზე აკეთებინებდა ახლა: არ სთანხმდებოდა ი ვიღაცა გაზდიდრებული ნემეცი ხელოსანი იყო და სთხოვდა, პირობის დარღვევისათვის წერილით დადებული ჯარიმა სავსებით გადაეხდნა, თუმცა პირობა სულ რაღამდენიც დღე იყო დაეწერათ და პეტრ პეტროვიჩიც სრულიად გაახლებულს ბინას აბარებდა პატრონსა. ასრევე მოექცნენ მალაზიაში, სადაც სახლის მოწყობილობა იყიდა, მაგრამ ჯერ-კი არ წამოედოთ; არც ერთს გროშს ბეთ მიღებულ ფულიდამ უკან აღარ უბრუნებდნენ.

„სახლის მოწყობილობისათვის ხომ არ შევირთავ ცოლსა!“ იმეორებდა კბილების ღრქიალით გულმოსული პეტრ პეტროვიჩი და თან რაღაცა იმედი არ სცილდებოდა კიდევაც: — „ნუ-თუ მართლა ყველაფერი სამუდამოდ გაჰქრა? ნუ-თუ ცდა ვერას გახდება?“ დუნეჩკაზედ ფიქრი კვლავ გულს მაცდურად უღიტუნებდა. საშინელის ცანჯვით მოინელა ეს წამი და გულ-დაშხამულმა გადასწყვიტა, ერთის ნატვრით გაეთავებინა რასკოლნიკოვი, თუ-კი რომ მოახერხებდა.

„გარდა ამისა, შევცდი იმითაც, რომ ფული სრულიად არ მიმიცია,“ ფიქრობდა იგი დაღონებული, ლებეზიატიკოვის ქონში დაბრუნებისას. — „ან რამ გამაკრიფანგა ისრე? ან-გარიშიც-კი არა მქონია-რა, ისე მომიხდა როგორღაც! მინდოდა, გაქირვებულები ყოფილიყვნენ, რომ ღვთის განგებათ ჩავეთვალეთ და იმათ-კი, ჰხედავთ, რა ქნეს!.. ფუჰ!.. არა, მე რომ ერთი ას ორმოც-და-ათი თუმანი ფული მიმეცა მზი-

თვისათვის: საჩუქრებისთვის, სხვა-და-სხვა კოლოფებისა, პირფარეშო რაგინდა-რეებისათვის, გულის ქინძისთავებისა, მატერიებისა და კნოპისა და ინგლისურ მაღაზიის ხურდა-მურღისათვის, მაშინ საქმე უკეთ იქნებოდა... და უფრო მტკიცედაც! ასრე ადვილად უარს ვეღარ მეტყოდნენ მაშინ! თითონ ხალხია ისეთი, ვერ შეინარჩუნებდნენ და მოვალედ ჩასთვლიდნენ თავსა, საჩუქარიც, ფულიც, ყველაფერი უკანვე დაებრუნებინათ. უკან დაბრუნება-კი სამძიმოც იქნებოდა და დაენანებოდათ კიდევ! სინდისიც შეაწუხებდათ: როგორ გავაგდოთ კაცი, რომელიც აქამდის ასე გულუბვი და თავაზიანი იყოვო?.. ჰმ! შევცდი და ეგ არის!*

და ერთხელ კიდევ გააღრქიალა პეტრ პეტროვიჩმა კბილები, ტუტუცი უწოდა თავისს თავსა, რასაკვრელია, გუნებაში მხოლოდ.

ამ გარდაწყვეტილებისა და დასკვნის შემდგომ ერთი ორად გაბოროტებული და გაბრაზებული დაბრუნდა შინა. მაგრამ კატერინა ივანოვნას ოთახში გაჩაღებულმა შესაძლობარმა სამზადისმა უნებურად მიიპყრო მისი ყურადღება. ზოგი რამ გუშინაც ჰქონდა გაგონილი ამის შესახებ; ახსოვს, ვითომ იმასაც ჰპატიჟობდნენ; მაგრამ იმდენი რამ ჰქონდა თვითონაც საზრუნავი, რომ დანარჩენს როგორღაც ყურადღება აღარ მიაქცია. გამოაჰკითხა საჩქაროდ ქ-ნს ლიპპევებზელსა, რომელიც კატერინა ივანოვნას მაგივრად (სასაფლაოზედ იყო) რიგს აძლევდა სუფრის გაშლაზედა და შეიტყო, რომ ქელახი საკმაოდ რიგიანი უნდა ყოფილიყო; რომ მიწვეული ჰყავდათ თითქმის ყველა მდგმურები და იმათგან ისეთებიც-კი, რომლებსაც განსვენებული სრულიად არ იცნობდა; რომ მიწვეული იყო აგრეთვე ანდრეი სემიონიჩ ლებეზიატნიკოვიც-კი, რომელთანაც ნაჩხუბარი იყო კატერინა ივანოვნა და თვითონ პეტრ პეტროვიჩიც; რომ მას, პეტრ პეტროვიჩს, როგორც ყველაზედ საპატიო სტუმარს, ყველაზედ მეტად ელოდნენ. თვითონ ამაღია ივანოვნაც დიდის პატივით იყო მიწვეული, თუმცა უსიამოვნობა მუდამა ჰქონდათ.

ერთმანერთში; ამიტომაც საგანგებოდ სცდილობდა, ყველაფერი რიგზედა ყოფილიყო. თან სიამოვნებასა ჰგრძნობდა და ამაყობდა, რომ მთლად ახლებსა და ფარჩეულობაში გამოწყობილს შეეძლო თავი საკმაოდ მოეწონებინა. ყველა ამ ფაქტებმა და ცნობებმა რაღაცა ფიქრი აუძრეს პეტრ პეტროვიჩსა და ისაც ფიქრში წასული თავისს, ე. ი. ანდრეი სემიონიჩ ლებეზიატნიკოვის, ოთახში შევიდა. როგორც შეიტყო, მოწვეულთა შორის რასკოლნიკოვიც უნდა ყოფილიყო.

რაღაცა მიზეზით ანდრეი სემიონიჩიც მთელი დღე შინ იჯდა. უცნაური დამოკიდებულება ჩამოუვარდა პეტრ პეტროვიჩს ამ კაცთანა, თუმცა ერთის მხრივ ბუნებრივიც იყო ეს მათი დამოკიდებულება: შესძულდა და შეეზიზლა იგი პეტრ პეტროვიჩს იმ დღიდგანვე თითქმის, რაც მასთან დასახლდა, მაგრამ იმავე დროს თითქოს ეშინოდა კიდევ მისი. მარტო კრიტიკა და ფულის დაზოგვა არ იყო მიზეზი, რომ პეტერბურგში ჩამოსვლისათანავე მასთან ჩამოხტა; თუმცა უმთავრესი მიზეზი მაინც ეს იყო. იყო მის გარდა კიდევ სხვა მიზეზიც, რომელმაც აიძულა ასე მოქცეულიყო. ჯერ ისევ პროვინციაში ჰქონდა გაგონილი, რომ მისი აღზრდილი, ანდრეი სემიონიჩი, მოწინავე ახალგაზრდათა და პროგრესისტთა ითვისებოდა... რაღაცა საკმაოდ ზღაპრულსა და დიდმნიშვნელოვანს წრეებშიაც გავლენა ჰქონდა ვითომ. ელდასავით ეცა პეტრ პეტროვიჩს ესა. და აი, სწორედ ეს ყოველისფრის მცოდნე, ყველას მოძულე და გამკიცხველი მძლავრი წრეები აშინებდნენ პეტრ პეტროვიჩსა და რაღაცა გაურკვეველს შიშის ზარს სცემდნენ. რასაკერელია, თვითონ და ისიც პროვინციაში, ვერას გზით ვერ წარმოედგინა, თუნდაც დაახლოვებითაც, ამ გვარი რამ. გაეგონა მხოლოდ, რომ პეტერბურგში არიან ვიღაც პროგრესისტები, ნიგილისტები, გამკიცხველები და სხ. და სხ., მაგრამ სხვებსავით ისაც მხოლოდ აზვიადებდა და სასაცილოდ ამახინჯებდა მათს აზრსა და მნიშვნელობასა. მაგრამ ყველაზედ მეტად, რამდენიმე წელიწადი იყო აგერ, ეშინოდა მხილებასა და გაკაცებისა და ესვე იყო უმთავრესი

მიზეზი, რომ მუდმივ შიშობდა და მოუსვენრობდა, როცა კი განსაკუთრებით თავის მოღვაწეობის პეტერბურგში გადატანაზედ ოცნებობდა ხოლმე. პატარა ბავშვივით დაშინებული იყო ამ მხრივ. რამდენისამე წლის წინად, პროვინციაში, თვითონ იყო მოწმე ორის ასეთ შემთხვევისა, როდესაც სასტიკად იქმნა გაკიცხული და მხილებული გუბერნიაში დიდმნიშვნელოვანი ორი გვამი, რომელთა კალთის ქვეშაც იმ დრომდის მფარველობასა ჰპოვებდა იგი. ერთის მათგანისათვის როგორღაც მეტად სახათბალოდ გათავდა, მეორე-კი კინაღამ მთლად შერცხვა. აი, რატომ გადასწყვიტა პეტრ პეტროვიჩმა პეტერბურგში ჩასვლისთანავე დაუყოვნებლივ გაეგო ყველაფერი და თუ საჭირო იქნებოდა, ამ „მოწინავე“ ახალგაზრდობის“ გული აღრევევ მოეგო. ამ მხრივ-კი ანდრეი სემიონიჩის იმედი ჰქონდა დიდი, რომ დაეხმარებოდა. რასკოლნიკოვთან ყოფნითაც შესაფერად ისარგებლა: ისწავლა, სხვისა ნათქვამი და სხვისგან განაგონი როგორ გამოეთავისებინა...

რასაკვრელია, მალე გაიცნო, რა უგვანო და უბრალო კაცუნაც იყო ანდრეი სემიონიჩი. მაგრამ მაინც ვერ დააჯერა და დაამშვიდა ამ გარემოებაში. თუნდ დაეჯერებინა და დარწმუნებულიყო კიდევ, რომ ყველა პროგრესისტები მისებრ ჩურჩუტები იყვნენ, მაინც ვერ დამშვიდდებოდა იგი. მასთან ამ შათის მოძღვრებისა, აზრებისა და სისტემებისა (რომლებითაც ანდრეი სემიონიჩი მიესია მას) სულ ვერა გაიგო-რა. პეტრ პეტროვიჩს თავისი საკუთარი მიზანი ჰქონდა: გაეგო, რაც შეიძლება მალე, როგორ და რა ნაირად მოხდა აქ ყველაფერი? აქვს რამ ძალა ამ ხაზსა, თუ არა? არიან რითიმე მისთვის საშიშონი თუ არა? ამხილებენ, რომ დაიწყოს რამე, თუ არა? და თუ ამხილებენ, სახელდობრ, რისთვის? ან რისთვის ამხელენ ხოლმე ამ ჟამადა? გარდა ამისა: არ შეიძლება როგორმე დაუახლოვდეს და ყინულზედ გააცუროს, თუ მართლა ძალა რამე აქვთ? საჭიროა ესა, თუ არა? არ შეიძლება იმათით როგორმე წინ წაიწიოს, საქმე გაიკეთოს? ერთი სიტყვით, მრავალი ასეთი კითხვა დაებადა უცბად.

ანდრეი სემიონიჩი ლებეზიატნიკოვი იყო ტანათ დაბალი, გამხდარ გამხდარი, სატკბურიანი კაცუნა; გასაოცრად ქერა წვერი კატლეტივით ორათა ჰქონდა გაყოფილი, რითაც მუღამ ამაყობდა იგი. გარდა ამისა, თვალებიც თითქმის მუღამ სტკიოდა. გული ჩხვილი ჰქონდა და კეთილი, მაგრამ ლაპარაკი იცოდა მეტად რიხიანი, ზოგჯერ-კი დიდგულადაც, რაიცა მის გარეგნობასთან შედარებით თითქმის მუღამ სასაცილოდ მოსჩანდა ხოლმე. მაინც ამაღლია ივანოვნას მდგმურებში ყველაზედ პატივცემულად ის ითვლებოდა, რადგანაც არა ჰსვამდა და ოთახის ქირასაც დროზედ იხდიდა მუღამ. მიუხედავად ყველა ამ თვისებისა, ანდრეი სემიონიჩი მაინც ჩურჩუტი იყო ცოტა. სამსახურით სადღაცა მსახურებდა, მაგრამ პროგრესსა და ამ „ახალს თაობას“ აჰყვიატებოდა მეტად. ეს იყო იმ მრავალ რიცხოვან, უგვან და გადამღრძვალ უღდეურთაგანი, რომლებიც რიგზედ ვერას შეისწავლიან ხოლმე, მაგრამ საამდროვო, ზერელა აზრებს-კი უცბად შეითვისებენ, რომ იმავე წამს გაახეიბონ და დაამახინჯონ, რომ უცბად გაასასაცილოვნონ ყველაფერი, რასაც-კი ზოგჯერ გულწრფელად ემსახურებიან ვითომ.

მიუხედავად იმისა, რომ გულკეთილი იყო ლებეზიატნიკოვი, მაინც შესძულდა თავისი ძველი მზრუნველი და ახლა მასთან მცხოვრები პეტრ პეტროვიჩი. როგორღაც უნებურად და უცბად შესძულდათ ორთავეს ერთმანერთი. უბრალო რამ იყო ანდრეი სემიონიჩი, მაგრამ მიჰზვდა მაინც ნელ-ნელა, რომ ატყუებდა პეტრ პეტროვიჩი და ჩუმიად სძულდა კიდევ იგი, — რომ „სხვა იყო ნამდვილათა და სხვად აჩვენებდა თავსა“, თვალებს უბამდა. სცადა როგორღაც ლებეზიატნიკოვმა და დაუწყო ფურიეს სისტემისა და დარვინის თეორიის გაცნობა, მაგრამ პეტრ პეტროვიჩმა, განსაკუთრებით ბოლოს დროს, როგორღაც სასაცილოდ აიგდო თითქმის და ჩხუბი-კი დაუწყო. საქმე ის იყო, რომ აღლო აილო, რომ ბ-ნი ლებეზიატნიკოვი მარტო უგვანი და ჩურჩუტი კი არა, მატყუარაც იყო და არავითარის გავლენისა და კავშირის

მქონე არ იყო თავის წრეში, მხოლოდ სხვებისაგანა ჰქონდა ზოგიერთა რამ გაგონილი; გარდა მაგისა, თვითონ სწავლაგანდო საგანიც თითქმის არ იცოდა კარგად, როგორ-ღაც ხშირად იბნეოდა; მაშასადამე, რის მამხილებელი უნდა ყოფილიყო. მართლა, შევნიშნავთ აქვე, რომ ამ კვირა ნახევრის განმავლობაში, რაც ანდრეი სემიონიჩთანა სცხოვრობდა პეტრ პეტროვიჩი, არ უარობდა და ხალისიანად იღებდა მუდამ მისს, ზოგჯერ მეტად უცნაურს, ქებასა; ე. ი. ჩუმად ისმენდა, მაგალითად, როდესაც ანდრეი სემიონიჩს სჯეროდა, რომ პეტრ პეტროვიჩი მომავალს საზოგადოებას ხელს შეუწყობდა და სადმე მეშინასკი ქუჩაზედ ახალს „კომუნას“ დააარსებდნენ; რომ, მაგალითად, ღუნეჩკას ხელს არ შეუშლიდა, თუ ქორწინების შემდგომ პირველს თვეზედვე საყვარელს გაიჩენდა; ან შეილებს არ მოანათვლინებდა და სხ. და სხ. ჩვეულებისამებრ, არ ეწინააღმდეგებოდა პეტრ პეტროვიჩი და ნებას აძლევდა ექო და ედიდებინა, თუნდ ასეც, — იქამდის სასიამოვნო იყო მისთვის ქება.

რალაცისათვის ხუთ-პროცენტიანი ფასიანი ქაღალდები დაეხურდავებანა პეტრ პეტროვიჩს იმ დილითა, მისჯდომოდა მაგიდასა და შეკრულს ქაღალდის ფულსა და სერიებს ითვლიდა. ანდრეი სემიონიჩი-კი, რომელსაც არასოდეს თითქმის ფული არ მოეპოვებოდა, ოთახში გადი-გამოდიოდა და ისე უჩვენებდა თავსა, ვითომ გულგრილადა და ზიზლით უყურებდა ამ ფულებსა. მაგრამ ვერ დააჯერებდა ვერასოდეს პეტრ პეტროვიჩსა, რომ მართლაც შესძლებდა ანდრეი სემიონიჩი და გულგრილად დაუწყებდა ცქერას ამდენა ფულს; ამიტომაც გულნატკენმა გაივლო ფიქრად, იქნება ასე ჰგონია პეტრ პეტროვიჩსა და განგებ ამოალაგა მის წინ ამოდენა ქაღალდის ფული, რომ გაებრაზებინა და ეგრძნობინებინა, რა არარაობა რამ იყო იგი, ან ერთმანეთისაგან რით განსხვავდებოდნენ.

მიუხედავად იმისა, რომ ანდრეი სემიონიჩმა საყვარელ „კომუნაზე“ გაუბა ლაპარაკი, პეტრ პეტროვიჩი მაინც არა-

ვითარს ყურადღებას არ აქცევდა და ჰღელავდა კიდევ თითქმის. ნაწყვეტ-ნაწყვეტი შენიშვნები, რომლის ღირსადაც საანგარიშო ჩოთქის ჩხაკუნში ჰხდიდა იგი ანდრეი სემიონიჩსა, მოუერიდებელი და განზრახ უზრდელი დაცინვა იყო მხოლოდ. „დარბაისელი“ ანდრეი სემიონიჩი გუშინდელს მარცხს აწერდა მაინც მისს ასეთს სულიერს განწყობილებასა და ნატრობდა, როგორმე მალე ლაპარაკი ისევ ამ საგანზედ ჩამოეგდო: უნდოდა, ცოტა რამ საპროპაგანდო და პროგრესიული ეთქვა ამის შესახებ და პატივცემული მეგობარი როგორმე ენუგე შეებინა, რომ მისს მომავალ განვითარებისათვის „უეჭველად“ რამ სარგებლობა მოეტანა.

— რაო, ქელეხსა ჰმართავს, ე... ქვრივია ვილაცა? — ჩაეკითხა უცბად პეტრ პეტროვიჩი და საყურადღებო აღგილას შეაწყვეტინა სწორედ ანდრეი სემიონიჩს ლაპარაკი.

— ვითომ-და არ იცით; გუშინ არ იყო, მე თვითონ გელაპარაკებოდით ამაზედ და ჩემი აზრიც გამოვსთქვა ყველა ამ ჩვეულებათა შესახებ?.. გარდა ამისა, თქვენც მიწვეული ხართ; თორემ, არ იყო, თქვენ თიჯონ ელაპარაკებოდით გუშინა..

— არ მეგონა სწორედ, თუ, ე ტუტუცი გლახა მთელს თავისს ფულს, რომელიც ასეთისავე ტუტუცისაგან მიიღო, ქელეხს მოანდომებდა... გავკვირდი სწორედ, რომ გამოვიარე ახლა: ისეთი სამზადისი აქვთ და ღვინოები!.. რამდენიმე კაცი მოუწვევიათ, — ეშმაკმა იცის, რა ამბავია! განაგრძობდა პეტრ პეტროვიჩი და თან რალაცა აზრით სულ ისევ ამ საგანზედ ეკითხებოდა: — რაო? მეც მიმიწვიეს? — დასძინა უცბად და თავი აიღო მაღლა. — როდის, როდისა? არ მახსოვს. სულ ერთია, არ წავალ. რა უნდა გავაკეთო? გუშინ ისე, გავლით, ვუთხარი ორიოდე სიტყვა, რომ, როგორც ღარიბ-ღატაკს ქვრივს მოხელისას, შეეძლო ერთ-დროულ დახმარებათ წლიური ჯამაგირი მიეღო როგორმე. იქნება ამიტომაც მიმიწვია? ხე-ხე-ხე-ხე!

— არც მე ვაპირებ წასვლასა, — უპასუხა ლებეზიატნიკოვმა.

— რასაკვრელია, ვერ წახვალთ! თქვენ არ იყავით, საკუთარის ხელით მიჰყავით! ექვი არ არის, გერცხენებათ და იმიტომ ვერ წახვალთ. ხე-ხე-ხე!

— ვინა, ვინ სცემა? ვისა? — გაწიწმატდა და გაწითლდა უცბად ლებეზიატნიკოვი.

— ვინა-და, თქვენა, კატერინა ივანოვნას, ამ ერთის თვის წინათა, ვგონებ! გავიგე, გავიგე, გუშინ მითხრეს... ესაც თქვენი რწმენა და აზრები! დედათა კითხვასაც ხომ პატივი ეცით, ხე-ხე-ხე-ხე!

და ნუგეშდებული პეტრ პეტროვიჩი ჩოთქის ჩხაკუნს მოჰყვა ისევე.

— ყველაფერი ეგ სისულელე და ცილისწამებაა! — აენტო ლებეზიატნიკოვი, რომელსაც შიშის ზარს სცემდა მუდამ ამ ისტორიის მოგონება. — და არც აგრე იყო საქმე! სულ სხვაა... სხვა ნაირათ გაგიგონიათ; ცილი და ქორია ევა! მე მხოლოდ თავს ვიცავდი მაშინ. თითონვე მომეარდა გააფთრებული... კინაღამ წვერი მთლად ჩამომაწიწქნა... მგონია, ყველას აქვს უფლება თავი დაიცვას. გარდა მაგისა, არავის ნებას არ მივსცემ ძალმომრეობისას... პრინციპის ძალით. იმიტომ, რომ მტარვალობა და ბატონობაა ევა. რა უნდა მექნა, მაშა, ვმდგარიყავი და მეცქირა? ხელი ვკარი მარტო, მოვიშორევი.

— ხე-ხე-ხე-ხე! — დასცინოდა მწარედ ლუეჩინი.

— ეგ იმიტომ მოგდათ, რომ თვითონ ხარტ გაბრაზებული და გულნატკენი... თორემ ყველა ის, რაც გაგიგიათ, სისულელეა და დედათა კითხვასაც სრულებით არ შეეხება! არც საქმე გესმით რიგზედ; მე-კი ასე ვფიქრობდი, რაკი ქალი ყველაფრით თანასწორია კაცისა, ღონითაც-კი (ხომ ამტკიცებენ), მაშასადამე, აქაც უნდა თანასწორი იყოს მეთქი. რასაკვრელია, მერე ვიფიქრევი, ასეთი კითხვა სრულიად შეუძლებელია-მეთქი, ვინაიდგან მომავალს საზოგადოებაში ჩხუბს ადგილი არ ექნება... და მეორეც, სასაცილო და უცნაური იქნებოდა სწორედ, ჩხუბში ვისმე თანასწორობის ძიება

დაეწყო... არც ისეთი ტუტუცი ვარ... თუმცა, მართალია, ჩხუბი... ე. ი. შემდგომში აღარ იქნება, მაგრამ ჯერ-ჯერობით კიდევ არის... ფუჰ, ეშმაკსა! თქვენთან მოლაპარაკე მთლად გადირევა! იმიტომ-კი არ ვამბობ უარსა, არ დავესწრები ქელესა-მეთქი, რომ უსიამოვნობა შემემთხვა. არა, პრინციპის გულისათვის არ წავალ, რომ ასეთს სათაკილო და საზიზღარ ცრუმორწმუნოებას არ დავესწრო, აი, რატომ! თუმცა, შეიძლებოდა წავსულიყავი კიდევცა, მაგრამ იმიტომ მხოლოდ, რომ დამეცინა... მგრამ ვაი, რომ მღვდლები არ ეყოლებათ. მღვდელი-კი რომ ჰყავდეთ, უთუოდ წავიდოდი.

— ესე იგი, სხვისა პურ-მარილი სკამოთ და იქვე შეუგინოთ? შეურაცხყოთ აგრეთვე ისინიც, ვინც მიგიწვიათ! ასეა თქვენი აზრი, თუ არა?

— იმიტომ, რომ წინააღმდეგობა გავუწიო და არა იმიტომ, რომ პურ-მარილი შევეუგინო. ისიც ისევ სარგებლობის გულისათვისა და სიკეთით. ამითი ისევ განვითარებისა და პროპაგანდის საქმეს მოვუმართავდი სელსა. ყველა მოვალეა, განვითარებისა და პროპაგანდის საქმეს ემსახუროს და იქნება მით უკეთესი და სამჯობინოც იყოს, რამდენადაც მწვავედ და მოურიდებლად გაუწევს წინააღმდეგობას ასეთ საქმეს. მე მხოლოდ იდეას მივცემ, თესლს მოვაბნევ. მერე თვითონ გადაიქცევა ფაქტად. რითი, ან როგორ შეურაცხყოფ, განა? პირველად, მართალია, ეწყინებათ, მაგრამ მერმე უთუოდ მიჰხედებინ და დაინახვენ, რომ სარგებლობა მოვუტანე მხოლოდ. აი, ჩვენშიაც ბევრს ამტყუნებდნენ ტერგებვას (კომმუნაშია ახლა), რომ ოჯახს თავი დაანება და... მისწერა მამას, — აღარა მსურს ასეთ ცრუმორწმუნოებათა შორის ცხოვრება, სამოქალაქო ქორწინებით სხვას მივდეგო; ვითომ მეტად სასტიკად მოიქცა; ხომ შეიძლებოდა, მამას ცოტა სხვა რიგად მოჰპყრობოდა და რბილად როგორმე მიეწერაო. ჩემის აზრით-კი, სისულელეა სულ ესა, პირ-იქით, წინააღმდეგობა უთუოდ პირდაპირი და მოურიდებელი უნდა იყოს. აგერა, ვარენცმაც შეიდი წელიწადი ქმართან იცხოვრა, მაგრამ ორ-ორი ბავ-

შვის პატრონმა უცბად ქმარს ასეთი წერილი მისწერა: „შევიგნე და მივხვდი, რომ თქვენთან ბედნიერად არასოდეს არ ვიქმნები. ვერასოდეს ვერ გაპატიებთ, რომ მომატყუეთ და არ შემატყობინეთ, რომ არსებობდა ქვეყნად სხვა რიგი ცხოვრებაც, კომმუნის წესით. ამ ბოლო დროს-და შევიტყე მხოლოდ ერთ დიდსულოვან ადამიანისაგან და გადავწყვიტე, ერთად კომმუნა დავაარსოთ. გწერთ პირდაპირ, რადგანაც არა მსურს უპატიოსნობა ჩავიდინო და მოგატყუოთ. იყავით, როგორც გერჩიოთ. ნულარც ჩემის დაბრუნების იმედი-ლა გექმნებათ. გვიან-ლაა. გისურვებთ ბედნიერადა სცხოვრობდეთ.“ აი, ხომ ჰხედავთ, როგორა სწერენ ასეთს წერილებსა!

— ეს ის ტერებევია, რომ იძახდით, მესამედ იქორწინა სამოქალაქო წესითაო?

— მხოლოდ მეორედ, თუ ნამდვილი გინდათ გაიგოთ! მაგრამ თუნდ მეოთხეთა და მეთხუთმეტედაც იყოს, სისულელეა, რა უშავს! მეც, თუ ოდესმე სანანურათა მქონია, რომ დედ-მამა დამეხოცა, რასაკვრელია, ახლა მაქვს სანანურათა. რამდენჯერმე მოცუნებნია უკვე, ცოცხლები რომა მყოლოდა, როგორ დავცხებდი პროტესტს! განგებ მოვაწყობდი ასრე... ეს რა არის კიდევ, უჰა! ვაჩვენებდი! გაავკირვებდი პირდაპირ! ესწუხვარ სწორედ, რომ არავინა მყავს!

— რომ გაგეკვირვებინათ! ზე ზე-ზე! დეე, როგორც გნებავდეთ, თუნდ აგრე იყოს, —გააწყვეტინა პეტრ პეტროვიჩმა, —მაგრამ მითხარით ერთი: ამ განსვენებულის ქალს, გამხდარ-გამხდარს, იცნობთ ხომა! მართალია, მაშ, რასაც ამბობენ იმაზედა? ჰა?

— რა არის მარე რომა? ჩემის აზრითა და პირადის რწმენით სრულიად ბუნებრივი მდგომარეობაა ქალისა. რატომაც არაო ვითომ? ესე იგი განვსაჯოთ. დღევანდელს საზოგადოებაში, რასაკვრელია, ბუნებრივი არ დაერქმევა ასეთს მოვლენასა, იმიტომ, რომ ძალდატანებითია იგი, მაგრამ მომავალში-კი ბუნებრივი შეიქმნება სრულიად, ვინაიდანაჲ

თავისუფალი იქმნება. ახლაც-კი უფლება ჰქონდა: ქალი იტანჯებოდა, ეს მისი სიმდიდრე და ფონდი იყო, მაშასადამე, უფლებაც ჰქონდა, როგორცა ჰსურდა, ისე მოეხმარა. რასაკერეღია, მომავალს საზოგადოებაში ფონდები საჭირო აღარ იქმნება; მაგრამ დანიშნულება მისი სხვა იქმნება, რაციონალურად გარკვეული. რაც შეეხება პირადად სოფია სემონოვნასა, ჩემის აზრითა და შეხედულობით, ეს მისი საქციელი ცოცხალი და გაბედული წინააღმდეგობაა დღევანდელ საზოგადოებრივ წყობილებისადმი მიმართული, და ამიტომაც ღრმად პატივსა ვსცემ მასა; ვხარობ თითქმის, რომ ვუცქერი!

— მე-კი მითხრეს, ვითომ თქვენ გაგედევნოთ ნომრები-დამა!

გაცეცხლდა, გამძვინვარდა ლებეზიატნიკოვი.

— ეგაც ჭორია ისევ!— შეჰყვირა.— აგრე არა ყოფილა სულაც! გეუბნებით, არა-მეთქი! კატერინა ივანოვნამ იცრუა მაშინ, იმიტომ, რომ ვერა გაიგო-რა! სრულიადაც არ ავკვირებებივარ და ავყოლივარ სოფია სემონოვნასა. ვსცდილობდი მხოლოდ, გამეფითარებინა, რომ პროტესტი გამოეცხადებინა... მე მხოლოდ პროტესტი მინდოდა გამომეწვია, მაგრამ თვითონ სოფია სემონოვნასაც აღარ შეეძლო ნომრებში დარჩენა!

— რატომაო? კომმუნაში ხომ არ იწვევდნენ?

— თქვენ კიდევ! დაიცინებით სულა, მაგრამ უნდა მოგახსენოთ, უადგილოთა და უაზროდ მეტად. არა გესმისთ-რა! კომმუნაში ასეთი დანიშნულება არავისა აქვს. პირ-იქით არსდება იმიტომ, რომ ასეთი მოვალეობა არავისა ჰქონდეს. კომმუნის დროს ყველაფერი ეს გამოიცვლება და რაც ახლა სისულელეთ ითვლება, მაშინ გონიერული შეიქმნება; რაც დღევანდელს გარემოებაში არა-ბუნებრივია, იქ სრულიად ბუნებრივს სახეს მიიღებს. იმაზეა ყველაფერი დამოკიდებული, რა გარემოებასა და ხალხში ტრიალებს ადამიანი. საზოგადოებაზეა ყოველივე დამოკიდებული; თავის-თავად კი კაცი არა-რა არის. სოფია სემონოვნასთან კი დღესაც კარგი

განწყობილება მაქვს, რაც, ექვი არ არის, ამტკიცებს, რომ მტრათა და შეურაცხყოფელად არა მთელის იგი. მინდა ახლა კომმუნაშიაც შევიყვანო, მაგრამ სხვა პირობებით სულა! რა არის აქ სასაცილო? გვინდა, საგანგებო კომმუნა დავაარსოთ, მაგრამ მეტის თავისუფლებით უფრო, ვიდრე უწინდელს კომმუნებს ჰქონდათ. იმიტომ, რომ თავისუფალის რწმენისანი ვართ უფრო და მეტსაც უარვყოფთ! დობროლუბოვი რომ სამარიდამ წამომდგარიყო, შევეკამათებოდი სწორედ. ბელინსკის ხომ მთლად ბრეს გავადენდი! ჯერ-ჯერობით-კი სოფია სემონოვნას განვითარებას განვაგრძობ ისევ მშვენიერისა და საუცხოვო ბუნების ადამიანია სწორედ!

— მერე, ჰსარგებლობთ თქვენც ამ მშვენიერის ბუნების ადამიანთა, ჰა? ხე-ხე-ხე?

— სრულიადაც არა! არა და არა! პირ-იქით!

— აბა, მაგას-კი ნუ იტყვით ტყუილად! ხე-ხე-ხე-ხე! ვერ ჰხედავთ, რა სიქვა!

— მენდეთ-მეთქი! მითხარით, გეთაყვათ, ან-კი რისთვის დაგიმაღავდით? პირ-იქით, მე თვითონ როგორღაც უცნაურად მეჩვენება: როგორღაც დარცხვენით და უმანკოდ არის ჩემთანა, თითქოს ეშინიანო.

— და თქვენ-კი, რასაკვრელია, სცდილობთ განავითაროთ, ჰა?.. ხე-ხე-ხე! უმტკიცებთ, რომ დარცხვენა და სხვა ამ გვარი მოკრძალება სისულელეა, განა?..

— სულაც არა! სულაც არა! ოჰ, რა უხამსად და თითქმის — მაპატიეთ-კი — სულელურად გესმისთ სიტყვა: განვითარება! სრულიად არა გესმისთ-რა! ოჰ, ღმერთო, როგორ მოუშზადებელი ხართ ჯერ კიდევ! ჩვენ ვსცდილობთ გავანთავისუფლოთ ქალი, თქვენ-კი სხვას ფიქრობთ სულა... უმანკობასა და ქალურს მოკრძალებას სრულიად არ ვეხები, როგორც ცრუმორწმუნოებრივსა და უსარგებლო საგნებსა, მაგრამ შესაძლებელადა ვთვლი, უმანკო იყოს ჩემ წინა, რადგანაც ეს სრულიად მისი უფლება და ნებაა! რასაკვრელია, თვითონვე რომ მითხრას: „მინდა, შენ მყავდეო,“ ბედნიერად

და გამარჯვებულად ჩავთვლიდი თავსა, იმიტომ, რომ მომწონს ძალიანა; მაგრამ ახლა-კი ისე ვეპყრობი, რომ ჩემზედ უფრო ზრდილობიანად და პატივით სხვა არავინ მოეპყრობოდა არასოდეს... მე მხოლოდ ვუცდი და ვიმედოვნებ, სხვა არასდერს!

— რაკი აგრეა, სჯობს, მაშ, აჩუქოთ რამე! დაგენად-ლეგებით თუნდა, რომ ფიქრათ არ მოგსვლიათ ესა.

— გეუბნებით, არა გაგეგებათ-რა-ქეთქი! რასაკერელია, ისეთს მდგომარეობაშია, მაგრამ საქმე მაინც სხვა ნაირად არის! თქვენ გძულთ იგი. თქვენ მხოლოდ სიძულვილის ღირსს ფაქტსა ჰხედავთ შეცდომით და ივიწყებთ იმას, რომ ადამიანის არსებას ღმობიერად და თანაგრძნობით უნდა მოპყრობა. არ იცით, რა ბუნების ადამიანია! მწყინს მხოლოდ, რომ ამ ბოლოს დროს ნაკლებ კითხულობს მეტათა და წიგნები აღარ მიაქვს ჩემგანა. წინად-კი მიჰქონდა ხოლმე. სანანურია სწორედ, რომ მაინც კიდევ იმოდენად დამოუკიდებელი და უარმყოფელი არ არის, რომ ყველა ცრუმორწმუნოებასა და სისულელეს უცხად ჩამოჰშორდეს... მიუხედავად ამისა, ზოგიერთა საგანი მაინც მშვენიერად ესმის. მშვენიერად შეითვისა, მაგალითად, ის, რომ ქალს ხელზედ არ უნდა ჰკოცნიდნენ, თუ არა ჰსურთ შეურაცხჰყონ და აგრძნობინონ, რომ მამაკაცის თანასწორი არ არის იგი. ამ საგანზედ უკვე გვქონდა საუბარი და აფუხსენ კიდევცა. მეშათა ასოციაციის შესახებაც, საფრანგეთში, ყურადღებით ისმენდა. ახლა იმაზედა მიაქვს საუბარი, შეიძლება თუ არა მომავალს საზოგადოებაში დაუკითხავადა და თავისუფლად სხვისა ოთახში შესვლა.

ეგ რაღა არის? რაო?

— ლაპარაკი ჩამოვარდა ამ ბოლოს დროსა: შეუძლიან თუ არა კომპუნის წევრს სხვა რომელსამე წევრთან, კაცი იქმნება თუ ქალი, ერთია ორივე, მუდამ ჟამს თავისუფლად შესვლა, რა დროც უნდა იყოსო, და გადავწყვიტეთ, რომ შეუძლიანო...

— მერე, იმ ჟამად რომ სწორედ საჭირო რამ მოთხოვნილება ჰქონდეს, ხე-ხე-ხე!

გაჯაერდა ანდრეი სემიონიჩი.

— თქვენ კიდევ! მარტო ე დაწყევლილი „მოთხოვნილებანი“-ლა გახსოვთ!— შეჰყვირა ზიზლით.— ფუჰ, რა გული მომდის და ვნანობ, რომ ჩვენის სისტემის გაცნობის დროს უდრო-უდროვოდ ე დაწყევლილი მოთხოვნილებანი ვახსენე! ეშმაკმა იცის ჩემი თავი! ყველა თქვენ მაგვარისათვის კისერ სატეხი ქვა ეს არის სწორედ; ყველაზედ ადვილათა და მტკიცედ ამას დაიხსომებენ ხოლმე, ვიდრე საგანს გაიცნობდნენ ნამდვილათა! და მართლაც თითქოს არა სტყუოდნენ! თითქოს ამაყოვნ კიდევ! ფუჰ! იმ აზრისა ვიყავი მუდამ და ვამტკიცებდი, განა არა, რომ ახლებს უკანასკნელად უნდა გავაცნოთ-მეთქი ასეთი რამა, როდესაც უკვე მთელი სისტემა შეთვისებული აქვთ და მტკიცედ არიან გარკვეულს მიმართულებებზედ განვითარებულნი. მაგრამ რაო მაინც, რასა ჰხედავთ სამარცხვინოსა თუნდ უწმინდურობის ორმოებშია? მე პირველი ვარ მზათა, რანაირიც გინდათ უწმინდურობის ორმოები დაგვგეტო! აქ თავგანწირვაც-კი არსად არის! აქ მხოლოდ კეთილშობილური და საზოგადოებისათვის სასარგებლო შრომა და მუშაობა, რომელიც ბევრს სხვას არაფრით ჩამოუვარდება და ვილაც რაფაელისა და პუშკინის ნაშრომზედაც ბევრით მაღლა სდგას, უფრო სასარგებლოა.

— და კეთილშობილურიცა, განა, ჰა? ხე-ხე-ხე-ხე!

— რა არის კეთილშობილური? არც-კი მესმის აზრი ასეთის სიტყვისა, რომელიც ვითომ-და ადამიანის მოქმედებას ასურათებს. „კეთილშობილურია“, „დიდსულოვანია“, ყველაფერი ეს სისულელეა და ძველი ცრუმორწმუნოებრივი სიტყვები, რომლებსაც უარგყოფ! ყველაფერი, რაც კი რამ სასარგებლოა კაცობრიობისათვის, კეთილშობილურიც არის უთუოდ. მე მხოლოდ სიტყვა სასარგებლო მესმის! იხითხითეთ, რამდენიც გნებავდეთ, მაგრამ ეს ასე არის!..

ასე არ ფიქრობდა სრულიად გამელაფნებასა, მაგრამ მოუხდა, რას იზამდა.

თავდავიწყებული სონა წამოვარდა გიჟივითა და შუა ოთახამდე ხელების მტვრევით მივიდა; მაგრამ მობრუნდა უცბად და რასკოლნიკოვს დაუჯდა გვერდით ისევ, ისე ახლო, რომ მხარი მხარს მიაღო თითქმის. უცბად, თითქოს გაჰგმირა რამემო, შეხტა საშინლადა, შეჰყვირა და მუხლის თავებზედ დაეცა მის წინ.

— რა გიქნიათ ეგა, რა გიქნიათ! — შეჰყვირა სასოწარ-კვეთილმა.

და წამოხტა, ყელზედ შემოეხვია, მაგრა მიიხუტა გულზედა. რასკოლნიკოვმა უკან დაიწია, ნაღვლიანად გაუღიმა.

— უცნაური ხარ, სონა, — მეზვევი და მკოცნი, როცა ასეთი საზარელი ამბავი გაგიმელაფნევი. ეტყობა, აღარასა ჰგრძნობ, აღარა გესმის-რა.

— ქვეყნად შენზედ უბედური ვინ-ღა იქნება ახლა! — შეჰყვირა გადარეულმა და თავდაუქერელი ქვითინი აუვარდა, აღარა გაუგია-რა, რა უთხრა რასკოლნიკოვმა.

დიდის ხნის ნაცნობი რამ გრძნობა ტალღასავით მოაწვა გულზედ, უცბად საშინლად აუჩვილა. ველარა გააწყო-რა: ორად ორო ობოლი ცრემლი მარგალიტივით ჩამოეკიდა წაჰწამებზედა.

— არ დამტოვებ, მაშ სონა? — ეკითხებოდა და თან თვალებში შეჰყურებდა იმედიანად.

— არა, არა; არასოდეს! — შეჰყვირა სონამ. — წამოგყვები ყველგან, საცა-კი წახვალ! ოჰ, ღმერთო!.. ვაი, მე უბედურს!.. რატომ წინაღვე არ გიცნობდი! რატომ არსად მოხვედი? ოჰ, ღმერთო!

— აი, აკი მოვედი.

— ახლა-ღა? რა იქნება!.. ერთად ვიყვნეთ, ერთად! — იმეორებდა თავდავიწყებული და თან მაგრა იკრავდა გულში. — კატორგაშიც-კი!

უცბად თითქოს მთლად აირია, გააჯრჟოლა, უწინდელი, ზიზღით სავსე, ამაყი ღიმი შეუთამაშდა ტუჩებზედ.

— ჯერ იქნება არც-კი ვაპირებ, სონა, კატორგაშია, — უპასუხა.

სონამ საჩქაროდ შეჰხედა.

ტანჯვითა და ვნებით აღსავსე პირველის თანაგრძნობის შემდეგ მკვლელობის საზარელმა ფიქრმა მოიცვა ისევ. რასკოლნიკოვის კილოგამოცვლილს სიტყვებში უცბად მკვლელობის ხმა მოესმა. განცვიფრებული შეჰყურებდა. არა იცოდა — რა ჯერ კიდევ, რათა, როგორ და რისთვის ჩაიდინა მკვლელობა. ყველა ეს კითხვა უცბად აღეძრა სონასა. ვერ დაეჯერებინა კიდევ: „მკვლელი იყო ისა, მკვლელი! ნუ-თუ ეს შესაძლებელია?“

— რა არის ესა! სადა ვარ, ნეტა! — კითხულობდა გაშტერებული და გონება დაბნეული სონა. — ან როგორ, როგორ გაჰყვებოდა... ასეთი საქმე?.. რათაო, რაო!

— რათა-და იმიტომ, რომ გამეძარცვა. კმარა, სონა! — უპასუხა როგორღაც გულნატკენმა და დაღლილობით ღონე მიხდილმა რასკოლნიკოვმა.

სონა თავზარდაცემული, გაბრუებული, იდგა. მაგრამ უცბად შეჰყვირა:

— მშიერი იყავ უთუოდ! გინდოდა .. დედისათვის გეშველა, განა?

— არა, სონა, არა, — ბუტბუტებდა თავდახრილი რასკოლნიკოვი და თან პირს არიდებდა, — არა მშიოდა, ისე... მინდოდა მართლა დედისათვის მეშველა, მაგრამ... არც ეს არის მართალი... ნუ მტანჯავ, სონა.

სონამ უცბად ტაში გაჰკრა.

— ნუ-თუ, მაშ, ყველა ეს მართალი არის? ღმერთო, მართალია ესა! ვინ დაიჯერებს?.. როგორ მოხდა, მაშ, რომ უკანასკნელს გროშს სხვას აძლევდით და თვითონ-კი ადამიანსა ჰკლავდით, რომ გაგეძარცვათ! ოჰ!.. — შეჰყვირა უცბად. — მაშ, ის ფულიც, კატერინა ივანოვნას რომ მიეცით... ის ფულიც... ღმერთო ჩემო, ნუ-თუ ისაც...

— არა, სონა, — გააწყვეტინა საჩქაროდ, — ის ფული არა ყოფილა, დამშვიდდი! დედამ გამომიგზავნა ერთი ვაქრის ხელით. ავად ვიყავი, რომ მივიღე, იმ დღეს სწორედ, რა დღესაც კატერინა ივანოვნას მივეცი.. რაზუმიხინმა ნახა.. მიღებითაც იმან მიიღო ჩემ მაგივრად.. ჩემი საკუთარი ფული იყო, ჩემი! უგდებდა ყურს სონა, გაშტერებული და რიდასიც მოსაზრებასა სცდილობდა.

— ის ფული-კი... თუმცა არც ვიცი ნამდვილად იყო-კი ფული იქა, — დასძინა ჩუმად, დაფიქრებულმა თითქოს, — ყელი-დამ ჩამოვხსენი მაშინ მეშის ქისა.. მთლად გატენილი.. მაგრამ არ მინახავს, შიგ რა იყო; ველარ მოვასწარ აღბად.. ნივთები-კი, სულ რაღაცა ძეწკვები და დასაბმელი ღილები (запонки) იყო, ნივთები და ქისა სხვისა ეზოში დავფალი, ვ — ს პროსპექტზედ, ქვის ქვეშა, მეორე დღეს დილითვე... ახლაც იქ არის ყველაფერი...

სმენად გადაქცეული სონა ყურს გაფაციცებით უგდებდა.

— მერე, რათაო... რათა სთქვით, მაშა: მინდოდა გამეძარცვაო და აღარა აიღეთ-რა კი? დაეკითხა საჩქაროდ, ისე სწორედ, როგორც წყალწოდებული დაეკიდება ხოლმე ხავსსა და ჰგონია, მიხსნისო.

— არ ვიცი... ვერ გადამიწყვეტია კიდევ — ავიღებ როდისმე იმ ფულსა, თუ არა, — ჩაილაპარაკა ისევ ისრე ჩაფიქრებულმა, მაგრამ გამოერკვა უცბად და გაეცინა. — ეჰ, რა სისულელე ვსთქვი?

სონას უცბად ფიქრმა გაუელვა: „გიჟია იქნებო?“ მაგრამ იმავე წამს განდევნა ისევ: „არა, აქ უთუოდ სხვა რამ არის დაფარული.“ მაგრამ რა, ველარა გაეგო-რა საწყალს?

— იცი, სონა, — უთხრა უცბად როგორღაც აღტაცებულმა, — იცი, რას გეტყვი? მართლა რომ იმიტომ მომეკლა მარტო, რომ მშიოდა, — განაგრძობდა რასკოლნიკოვი და თან თვითფულს სიტყვას გარკვევით ეუბნებოდა როგორღაც, საამი-ცანოდ, მაგრამ გულწრფელად შეჰყურებდა, — მაშინ ახლა... ბედნიერი ვიქნებოდი! იცოდე ესა! ან შენ რაო, რა გინდა

ვითომ, — შეჰყვირა ერთის წამის შემდეგ როგორღაც სასო-
წარკვეთილმა, — რას გამოჩეხობდი, თუნდ ახლავ გამოვტყდე,
რომ ცუდათა ვქმენი! რა იქნებოდა ვითომ, რომ ასე ტუტუ-
ცურად გაგემარჯვნა ჩემზედ? ოჰ, სონა, ნუ-თუ იმისთვის
მოვედი ახლა!

კიდევ უნდოდა სონას რილასიც თქმა, მაგრამ გაჩუმდა.

— იმიტომაც გიწვევდი გუშინ, რომ მარტოდ-მარტო
შენ-ლა მყევხარ.

— სად მიწვევდი? — დაეკითხა სონა.

— რასაკვირველია, ^{მე}არა საქურღლათა და ვისსამე მოსა-
კვლელად, ნუ სწუხარ, იმიტომ არა, — გაუცინა მწარედ, —
სხვა-და-სხვა ვართ ხასიათითა... იცი, მერე, სონა, ახლა გავიგე
და მივხვდი მხოლოდ: სად გიწვევდი გუშინ! გუშინ-კი, რომ
გიწვევდი, მეც არ ვიცოდი, არ მესმოდა, სადა. მარტო
ერთისთვის-კი მოველი, ერთსა გთხოვდი: თავი არ დაგენებებინა...
მარტოს არ გამიშვებ, განა, სონა?

სონამ მაგრა ხელი მოუქირა ხელზედ.

— მაგრამ რათ ფუთხარ, ნეტა, რათ გავუმხილე! — შეჰ-
ყვირა სასოწარკვეთილმა ერთის წამის შემდეგ და უსაზღვრო
ტანჯვით დუწყოა ცქერა. — აი, ახლაც იმას ელი, რომ ავიხსნი,
სონა! ზიხარ და მიცდი, ვხედავ ამასა; მაგრამ რას გეტყვი, განა?
ვიცი, ვერას გაიგებ, გაიტანჯები მარტო... ჩემის გულისათვისა!
აი, კიდევ სტირი და მეფევი, — მაგრამ რათაო, რათ მეხვევი?
იმიტომაც, რომ მევე ველარ ავიტანევი და სხვას ავეკიდე: „იტანჯე
ჩემთან და მეშეღავათება-მეთქი!“ მერე, შეგიძლიან, განა,
შეიყვარო ასეთი საზიზღარი ადამიანი?

— მერე, განა, შენ-კი არ იტანჯები? — შეჰყვირა სონამ.

იმავე გრძნობამ კვლავ ტალღასავით დაჰრია ხელი, ერთს
წამს კიდევ აუჩვილა გული.

— სონა, იცოდე, ბოროტი გულისა ვარ; ბევრი რამ
ამითი აიხსნება. იმიტომ მოველ, რომ ბოროტი ვარ. არიან
ისეთებიც, რომლებიც არ მოვიდოდნენ. მე-კი მშიშარა ვარ
და... საზიზღარი, სულმდაბალი! მაგრამ... დეე! ყველა ეს

კიდევ არაფერია... თქმა არის ახლა საჭირო და მე-კი ვერ მომიხერხებია...

შედგა რასკოლნიკოვი, შეფიქრდა.

— ე-ეჰ, სხვა-და-სხვანი ვართ ხასიათითა! — შეჰყვირა კვალად. — ერთმანერთის ფარდი არა ვართ. მაგრამ რისთვის მოვედი, რისთვისა? ვერასოდეს ვერ ვაპატიებ ჩემს თავსა!

— არა, არა, კარგია, რომ მოხვედი! — ეუბნებოდა სონა, — ღმჯობესია, ვიცოდე! უმჯობესია ბევრათა!

გულმტკივნეულად შეჰხედა რასკოლნიკოვმა.

— იქნება მართლაც აგრეა! — ჩაილაპარაკა გონს-მოსულმა თითქოს, — ასე იყო დიახ! აი, რა არის: მინდოდა ნაპოლეონი გავმხდარიყავი, იმიტომ მოვეკალი... ახლა ხომ გესმის?

— არ-რა, — მიუგო გულუბრყვილოთა და მოკრძალებით სონამ, — მაგრამ... მითხარი, მითხარ! მივხვდები, ჩემუჭუჭად ყველაფერს მივხვდები! — ეხვეწებოდა სონა.

— გაიგებ? კარგი, მაშ, ვნახოთ!

გაჩუმდა რასკოლნიკოვი, კარგა-ხანს რაღასაც ფიქრობდა.

— საქმე რაშია, გეტყვი: ერთხელ ჩემს თავს ასეთი კითხვა მივეცი: როგორ მოიქცეოდა-მეთქი ჩემს ადგილას ნაპოლეონი, რომ სახელის გასაკეთებლად ჯერ არც სადმე ტულონისა და ეგვიპტის ხსენება ყოფილიყო, არც მონბლანისა და ამ უკვდავ საქმეების ნაცვლად სადღაც სასაცილო რეგისტრატორის ნაქვრივალი ბებრუხანა ჰყოლოდა მხოლოდ, რომელიც უნდა მოეკლა და გაეძარცვა (რომ სახელი გაეკეთებინა, საქმე დაეწყო გესმის?); როგორ მოიქცეოდა, ნეტა, გაბედავდა და იზამდა ამას, თუ არა, რომ მეტი გზა არა ჰქონოდა მეთქი? — ხომ არ დაირცხვენდა, რომ ასეთი წვრიმალი რამ იყო და.. ცოდვაც? ასე რომ დიდხანს ვიტანჯე, დიდხანსა მეტად ამ საგნის გადაწყვეტაზედ; იქამდის დიდხანს, რომ შემრცხვა კიდევ ბოლოს, რომ მივხვდი (უცხად როგორღაც), რომ არ დაირცხვენდა-კი არა, ფიქრად არც-კი მოუვიდოდა, თუ ეს წვრიმალი რამ იყო... პირიქით ვერც-კი მიჰხვდებოდა: რა იყო აქ დას არც

ხვენი? ექვი არ არის, თუ სხვა გზა არა ჰქონდა, მიაღწედა ისე, რომ ერთ წამსაც არ დაფიქრდებოდა, ხმასაც არ ამოაღებინებდა! და აი მეც... ფიქრიდამ გამოვერკვი.. შივალრძე ისრევე... როგორც ამას ნაპოლეონი იზამდა. ასე იყო სწორდ ყველაფერი! გეცინება? დიახ, სონა, იქნება ისაც იყოს ყველაზედ მეტად სასაცილო აქა, რომ ასე მოხდა საქმე...

მაგრამ ფიქრადაც არ მოჰსვლია სონას გაცინება.

— სჯობს, პღირდაპირ მითხრათ.. უმაგალითებოდ, — შესთხოვა უფრო მოკრძალებითა და ჩურჩულით თითქმის სონამა.

რასკოლნიკოვმა პირი იბრუნა, ნაღვლიანად შეჰხედა, ხელი დაუჭირა.

— მართალი ხარ, სონა, ყველაფერი ეს სისულელეა და ყბედობა მხოლოდ! ჰხედავ: კარგად იცი, დედაჩემს არა აქვს რა. დამაც შემთხვევით მიიღო განათლება. ახლა-კი კარ-და-კარ უნდა იაროს აღმზრდელათა. ერთად-ერთი ჩემი იმედი ჰქონდათ მხოლოდ. ესწავლობდი, მაგრამ თავი ველარ შევინახე უნივერსიტეტში და იძულებული ვიყავი, დროებით თავი დამენებებინა. თუნდა ასეც ყოფილიყო საქმე, მაინც შემეძლო, ათი-თორმეტი წლის შემდეგ (თუ გარემოება ხელს შემეწყობდა) მასწავლებლის ან მოხელის ადგილი მეშოვნა, ასი თუმანი ჯამაგირი მქონოდა... (ლაპარაკობდა, თითქოს ზეპირად აქვს დასწავლილი). იმ დრომდის-კი მუდმივის ზრუნვისა და მწუხარებისა გამო დედა მთლად ჩამოხმებოდა, ველარასფრით ვანუგეშებდი, დას კიდევ... ვინ იცის, უარესიც დაჰმართვოდა!.. მაგრამ რა მოთმენა უნდა მქონოდა ან-კი, მთელი ჩემი სიცოცხლე გარეწერად გამეტარებინა, ყველაფრისათვის ზურგი შემექცია, დედაც დამევიწყნა, დის შეურაცხყოფაც მორჩილებით მომეთმინა? რისთვისაო? იმიტომ მხოლოდ, რომ ისენი დამემარხა და სამაგიეროდ სხვები—ცოლ-შვილი—შემეძინა და ისინიც ულუკმა-პუროდ დამეტოვებინა, ღარიბ-ღატაკნი? და... აგერ, გარდავწყვიტე, ბებრუხანას ფულები სწავლაზედ მომეხმარა, დედა არ შემეწყუხებინა, უნი-

ვერსიტეტს შემდეგაც ფეხი როგორმე მომემაგრებინა პირველად,—და ყველაფერი ეს ისე მომეწყო, რომ ფართე და დამოუკიდებელი გზა გამხსნოდა... აი... ჰხედავ, ეს იყო სულა... რასაკვრელია, ბებრუხანა რომ მოვკალი,—ცული ვქმენი... მაგრამ მორჩა, გათავდა!

როგორღაც ღონე-მიხდილმა დაათავა ლაპარაკი, თავი ჩაჰკიდა.

—ოჰ, არა, არა, არა—იძახდა შეწუხებული სონა,—შესაძლებელია, განა... ასე არ არის, არა!

—თვითონა ჰხედავ, რომ ასე არ არის!.. თუმცა მართალია ყველაფერი, რაც რომ გითხარი!

—ოჰ, რის მართალი! ღმერთო!

—მე მხოლოდ მკბენარი მოვკალი, სონა, უსარგებლო, საძაგელი, მაგნე მკბენარი.

—როგორ, კაცია მკბენარი!

—ეგ ხომ მეც ვიცი, რომ მკბენარი არ არის,—მიუგო რასკოლნიკოვმა და თან როგორღაც უცნაურად დაუწყო ცქერა.—მაგრამ ესტყუი, სონა,—დასძინა მაშინვე,—დიდი-ხანია ესტყუი... ის არ არის; მართალს ამბობ შენა. სხვა მიზეზი იყო აქა, სხვა მიზეზი!.. დიდი ხანია, სონა, აღარავისთან მილაპარაკანია.. თავი მტკივა საშინლადა.

თვალეზი ციებთანსავით ცეცხლივით უხურდა. ჰბოდავდა თითქმის. ტუჩზედ მოუსვენარი რამ ღიმი უქროდა. უკვე ეტყობოდა აღელვებულისა, რომ საშინლად დასუსტდა, ღონე გამოეცალა. მიჰხვდა სონა, როგორ იტანჯებოდა რასკოლნიკოვი. ამასაც თავს ბრუ დაეხევა უცნაურია სწორედ. ისე ლაპარაკობდა, რომ გასაგები იყო ვითომ, მაგრამ... „როგორ! როგორ მოხდა! ოჰ! ღმერთო!“ და სასოწარკვეთილი სონა ხელებს იმტვრევდა.

—არა, სონა, ისე არ არის ესა!—დაიწყო ხელ-ახლად და თავი მაღლა ასწია უცბად, თითქოს ახალმა ფიქრმა გაუელვა და გამოათხიზლო, —ისე არ არის! უმჯობესია..

იფიქრე (მართლაც რომ უმჯობესია), იფიქრე, რომ თავმოყვარე
 ვარ, მოშურნე, ბოროტი, საძაგელი, შურის მძიებელი, დიახ..
 და იქნება შეშლილიც. (დღე, ყველა ერთად იყოს! შეშლი-
 ლობას-კი წინადაც ასახელებდნენ, შევნიშნევი). მართალია,
 გითხარი წელან, უნივერსიტეტში თავის შენახვა ველარ
 შეეძელი-მეთქი. მაგრამ იქნება შემძლო კიდევ? დედა
 ლექციების ფულს გამომიგზავნიდა შესატანად, ჩაცმა-დახურ-
 ვისა და ჭამა-სმისათვის-კი მეც ვიშოვიდი უთუოდ, ვიმუშავებდი,
 გაკვეთილები ამიწნდა; ათ-ათ შაურს იძლეოდნენ. ასე არა
 მუშაობს რაზუმინიცი! მაგრამ გავბრაზდი, აღარ ვინდომე.
 დიახ გავბრაზდი (კაი სიტყვაა სწორედ!). ობობასავით ოთახის
 კუთხეში მივიკუნქე, მივიმალევი. ხომ იყავი ჩემს ხუხულაში
 გინახავს ხომა?.. იცი, მერე, სონა, რომ დაბალი და ვიწრო
 ოთახები სულსაც და გონებასაც ავიწროვებენ! ოჰ, როგორა
 მძულდა ეს ხუხულა ქოხი! მაინც არ მინდოდა გამოვსული-
 ყავი, თავი დამენებებინა განგებ არ მინდოდა! მთელის დღე-
 ობით შინ ვიყავი, მაგრამ არას ვაკეთებდი, არა მინდოდა-რა:
 არც სმა, არც ჭამა. ერთ-თავად ვიწეკი. მომიტანდა ნასტასია—
 ვსკამდი, არა-და—ვიყავი ისე მთელი დღე და ღამე წამოწო-
 ლილი. გაბორბლებული განგებ არ ვკიახულობდი ხოლმე
 საქმელსა! ღამ-ღამობით სანთელი არ მენტო ხოლმე, ვიწეკი
 ბნელაში და მუშაობა-კ არ მინდოდა, რომ სანთელი მეყიდნა.
 ჩემთვის სწავლა იყო საჭირო, წიგნები-კი ყველა დავყიდე.
 მაგიდაზედ ნაწერებსა და რვეულებს დღემდისაც თითის
 სისქეზედ მტვერი აძევს. მიყვარდა უფრო წოლა და ფიქრი.
 და მეც ფიქრობდი ერთ-თავად... სიზმრებსაც სულ უცნაუ-
 რებსა ვხედავდი, სხვა-და-სხვა ნაირებსა, სათქმელად არც-კი
 ღირან! მაგრამ მაშინვე მელანდებოდა, ვითომ.. თუმცა არა,
 ასე არ იყო! ისე არ გაიპობ კიდევ! გესმის, რა არის, ვეკი-
 თებობდი სულ ჩემს თავსა: ისე ტუტუცი რათა ვარ, რომ
 ნიცი, ყველანი ტუტუცები არიან და მე-კი მაინც არ ვცდილობ
 გონიერება მოვიკრიბო-მეთქი? გავიგე ბოლოს ისიც, სონა,
 რომ დი ბხანს მომიხდებოდა მეტად ცდა, სანამ ყველანი

გონს მოვიდოდნენ... გავიგე კიდევ ბოლოს, რომ არასოდეს ეს არ მოხდებოდა; რომ ხალხი არც გამოიცვლებოდა, არც გადაკეთდებოდა, ცდა ამაო იქნებოდა! დიახ, ასეა სწორედ!.. კანონია მათთვის ასეთი... კანონი, სონა! ასეა, დიახ!.. ახლა-კი ვიცი, სონა, რომ ის არის მათი მბრძანებელი და ბატონი, ვინც სულითა და ჭკუით ძლიერია! ვინც მეტს გაჰბედავს, სიმართლეც იმისკენ არის. ვინც მეტად აიგდებს ყველაფერს აბუჩათა, კანონმდებელიც ის არის; ვისაც მეტის გაბედვა შეოდლიან, მართალიც ის არის! ასე ყოფილა აქამდის, ასე იქნება ამას იქითაც! მარტო უსინათლო თუ ვერ გაარჩევს ამასა და ვერ დაინახავს!

ეუბნებოდა რასკოლნიკოვი სონასა და თან პირში შესცქეროდა, მაგრამ აღარ ჰზრუნავდა არასფერსა, გაიგებდა, თუ არა ნათქვამსა. გაციოა მთლად. როგორღაც ატაცებულ იყო. (მართლაც რომ დიდი ხანი იყო არავისთან ელაპარაკნა). მიუხედა სონა, რომ გული ჰქონდა საშინლად გატეხილი და ყოველივე რწმენა დაკარგული რასკოლნიკოვსა.

— მივხვდი მაშინ, სონა, — განაგრძობდა კვლად გატაცებით, — რომ მის ხელთ არის უფლება მხოლოდ, ვინც დაეწოდება და აიღებს. ერთია მხოლოდ აქ საჭირო: გაჰბედოს კაცმა. ერთი აზრი წარმომიდგა მაშინ, ჩემს სიცოცხლეში პირველად, რომელიც ფიქრად არავის მოჰსვლია უწინ! არავისა! დღესავით ნათლად წარმომიდგა უცბად, რატომ აქამდის არავის გაუბედნია და ყველა ამ სისულელისათვის ბოლო არ მოუღია-მეთქი! და... აგერ, მოვისურვე მე გაჰბედა და მოეკალი... მე მხოლოდ გაბედვა მოვინდომე, სონა, მეტი არასფერი!

— ოჰ, გაჩუმდით, გაჩუმდით! — შეჰყვირა სონამა და ხელი ხელს გაჰკრა. — ღმერთს გაუდექით და აკი დაგსაჯათ კიდევ, ეშმაკი აგიძლოდათ!..

— მართლა, სონა, ბნელაში რომ ვიწექი ხოლმე და ერთ-თავად რალაცა მელანდებოდა, ეშმაკი მაცდენდა არა?

— გაჩუმდით! ნუ დაიცინებთ, უღმერთოვ, არასფერი არ გაგეგებათ! ოჰ, ღმერთო! ვერას გაიგებს, ვერასა!

— არა, სონა, არ ვიცინი! მე თვითონ ვიცი, რომ ეშმაკი მაგულიანებდა. ჩუ, სონა, ჩუ!—გაუმეორა დაღვრემილმა მტკიცედ.—ყველაფერი ვიცი. ყველაფერი ეს ათასჯერა მაქვს ნაფიქრი და ნაჩურჩულევი ჩემ თავად, მარტო რომ ვიწექ ხოლმე ბნელაში.. ვინ იცის, რამდენჯერ ჩემს თავსვე შეევა-მათებივარ თვით უმნიშვნელო წვრიმალეების შესახებაც-კი, ყველაფერი ვიცი, ყველაფერი! ისე მომწყინდა, ისე მომბეზრდა მაშინ ეს ყბედობა, რომ! მინდოდა, ყველაფერი დამევიწყნა და მერე ისევ ხელ-ახლად დამეწყო, სონა, მინდოდა, ყბედობისათვის თავი დამენებებინა! იქნება გგონია, ჩურჩუტით მოუფიქრებლად წავედი? ნუ იფიქრებ. პირ-იქით, წავედი, როგორც ჭკვიანი და ამან დამღუპა სწორედ! ან იქნება გგონიათ, არ ვიცოდდი, მაგალითად, რომ, რაკი კითხვა დაუწყე ჩემს თავსა: მაქვს თუ არა ნება და უფლება-მეთქი? —ამიტომ აღარ ვიცოდდი, რომ უფლება არა მქონდა. ან, რომ ვეკითხებოდდი ჩემს თავსა: მკბენარია კაცი, თუ არა-მეთქი? აღარ ვიცოდდი, რომ მკბენარი არ იყო ჩემთვის კაცი? მკბენარია იმისთვის მხოლოდ, ვისაც ფიქრადაც არ მოსდის ამგვარი კითხვა და პირდაპირ მიდის წინა... თუ ამდენი ხანი ვიტანჯე და ვფიქრობდი: მოჰკლავდა ნაპოლეონი, თუ არა-მეთქი? სჩანს, ნათლად მიგრძენია, რომ ნაპოლეონი არ ვიყავი... ყველაფერმა ამან, ვინ იცის, როგორ დამტანჯა, სონა; მოვიწოდებ ამიტომ, როგორმე თავი დამედწია ამ უბედურობისათვის; მოვიწოდებ, სონა, მომეკლა პირდაპირ, დაუფიქრებლივ, მომეკლა ჩემთვის, მხოლოდ და მხოლოდ ჩემთვის! არ მინდოდა მეცრუა თვითონ ჩემ წინაშე! იმიტომ-კი არ მოვკალი, რომ დედისათვის მეშველა რამე, —არა, სისულელეა! არც იმისთვისა, რომ ფული და უფლება ჩამეგდო ხელთა და კაცობრიობისათვის კეთილისმყოფელი გავმხდარიყავი. არა, არა, სისულელეა! ისე მოვკალი უბრალოდ; ჩემთვის მოვკალი, საცდელათა! მერე-კი, მართლა ვისიმე კეთილისმყოფელი შევიქმნებოდი, თუ მთელი ჩემი სიცოცხლე იმას ვეცდებოდი, რომ ობობასავით ქსელში გამება ყველა და უკანასკ-

ნალი სისხლი გამომეწოვა, ამას სწორედ არ დაგიდევდით იმ
ეპიდ!.. არც თუ ფული მინდოდა მარტო, სონა, რომ
ვკლავდი; იმდენად ფული არ მინდოდა, როგორც სხვა რამ...
ახლა უკვე ყველაფერი ვიცი... გამიგონე: იმავე გზით რომ
მეარა, იქნება აღარც გამემეორებინა ოდესმე მკვლელობა.
სხვა რამ მინდოდა გამეგო, სხვა რამ მაიძულებდა; მინდოდა
გამეგო მაშინ და გამეგო საჩქაროდ, მკბენარი ვიყავი მხო-
ლოდ, როგორც სხვანიც, თუ აღამიანი მართლა? შეგძლებდი
დაბრკოლებათა გადალახვასა, თუ ვერა? გაგებდავდი, დავწოდე-
ბოდი და ამელო, თუ ვერა? მშიშარა რამ ქმნილება ვიყავი,
თუ უფლება მქონდა...

— მოგეკლა? უფლება რომ ხალხი გეხოცა? — გაასავსავა
ხელები სონამ.

— ე-ეჰ, სონა! — შესძახა გაბრაზებულმა და უნდოდა რა-
ღაცა ეთქვა, მაგრამ გაჩუმდა. — ნუ მაწყევტინებ, სონა! მინ-
დოდა მხოლოდ ერთი რამ დამემტკიცებინა შენთვის: რომ
ეშმაკმა წამიცდინა და მერე-ღა ამიხსნა მხოლოდ, რომ უფ-
ლება არა მქონდა ასე მოვქცეულიყავი; რომ მეც ისეთივე
მკბენარი ვიყავ სწორედ, როგორც სხვანი. სასაცილოდ ამიგ-
დო, ერთი სიტყვით, და აი, მოვედი შენთან! მიმიღე სტუმ-
რად! რომ მართლა მკბენარი არა ვყოფილიყავი, მოვიდოდი,
განა, შენთანა? ყური დამიგდე: ბებრუხანასთან რომ წაველ
მაშინ, საცდელად წავედი მხოლოდ... დიახ, იცოდე, საცდე-
ლათა!

— და მოჰკალი-კია, მოჰკალი!

— დიახ, მაგრამ როგორ მოვკალი? განა, ასე ჰკლავს
ვინმე? განა, მიდიან ასე მოსაკლავად, როგორც მე წაველ
მაშინ? თორემ გიამბობ როდისმე, როგორ წავედი! მერე გა-
ნა, ბებრუხანა მოვკალი? ჩემივე თავი მოვიკალ და არა ბებ-
რუხანა! ასე დაფლუპე ჩემი თავი უცბად, სამუდამოთა!.. ბებ-
რუხანა-კი ეშმაკმა მოჰკლა და არა მე... კმარა, სონა, კმარა!
თავი დამანებე! — შეტყვირა უცბად აცახცახებულმა და დაღო-
ნებულმა, — თავი დამანებე!

დაეყრდნო მუხლის თავზედა და თავი მაგრა ჩაბლუჯა ორთავ ხელითა.

— როგორ იტანჯები! — ამოჰხდა გულიდამ მწუხარებით სონასა.

— რა ვქნა ახლა, მითხარი! — დაეკითხა უცბად რასკოლნიკოვი და თავი მალლა ასწია, სასოწარკვეთილებისაგან საშინლად დაღრეჯილმა თვალი თვალში გაუყარა.

— რა ჰქნა! — შესძახა და წამოხტა უცბად, აქამდის ნამტირალევი, ცრემლით სავსე თვალები უცბად როგორღაც გაუბრწყინდა. — წამოდექ! — უთხრა (და მხარში ხელი ჩაავლო. წამოდგა რასკოლნიკოვიც, გაკვირვებული შეჰყურებდა). — წადი ამავე წამს, დადექ ჯვარდინა ქუჩაზედ, თაყვანი ეც და ეამბორე ჯერ დედამიწას, რომელიც შენ შეაგინე, მერე მთელს ქვეყანას ოთხსავე მხარესა და ხმა-მალლა უთხარ ყველასა, რომ შენ მოჰყავდა! ღმერთი მაშინ კვლავ გაპატიებს სიცოცხლეს. წახვალ? წახვალ? — ეკითხებოდა შიშისაგან მთლად აცახცახებული სონა და თან რასკოლნიკოვის ხელები დაებლუჯა მაგრა, თითქოს მუხრუქს უქერსო, ცეცხლივით აღგზნებულის თვალთ შეჰყურებდა.

გაუკვირდა და ეოცა საშინლად რასკოლნიკოვსა სონას ასეთი უცებია აღტაცება.

— კატორგაზედ მელაპარაკები, სონა? მევე დავასმინო ჩემი თავი? — დაეკითხა დაღვრემით.

— ტანჯვა იკისრო და ცოდვა შეინანიო უნდა, აი, რა არის საჭირო.

— არა! არ წავალ, სონა.

— მერე, სიცოცხლეს როგორ აპირებ! როგორ აპირებ სიცოცხლესა? — ეკითხებოდა სონა. — ნუ-თუ შესაძლებელი ღაა? როგორ უნდა ელაპარაკო დედას? (ოჰ, იმათ რაღა დაემართებათ!) მაგრამ რას ვამბობ, ნეტა! ხომ უკვე მიატოვე დედაც და დაცა. თავი დაანებე, განა? ოჰ, ღმერთო! — შეჰყვირა სონამ. — მაგრამ ხომ თვითონაც კარგად იცი ესა! როგორ გინდა, მაშ, უღამიანოთ იცოცხო! რა მოგელის!

— ნუ ბავშვობ, სონა, — ეუბნებოდა წყნარად რასკოლნიკოვი. — რითი ვარ იმათთან დამნაშავე? რათ წავიდე! რა უნდა ვუთხრა? ყველა ეს მხოლოდ აჩრდილია და მოჩვენება. თვითონ რომ მილიონობით სტანჯავენ ხალხსა და თან ქველობადაც ითვლიან ამას. გაიძვერები არიან და ფლიდები ყველა, სონა!.. არ წავალ. მერე, რაო? ვუთხრა, რომ მოვკალი და ფულის აღება-კი ველარ გავბედე, ქვის ქვეშ დავმაღე-მეთქი? — დასძინა მწარედ დაცინვით. — მაშინ ხომ თვითონვე დამიწყებენ დაცინვას: ჩურჩუტი ყოფილხარ, რომ არ აგილიაო. მაღალი ყოფილხარ და ტუტუციო! ვერ გაიგებენ, სონა, რათ ვქენი ესა, და არც თუ არიან ღირსნი გაიგონ. ნუ ბავშვობ, სონა...

— გაიტანჯები, გაიტანჯები! — უმეორებდა სასოწარკვეთილის მუდარით სონა და თან ხელებს აწვდიდა რასკოლნიკოვისკენ.

— იქნება თვითონაც გავეცი თავი, — შეჰნიშნა დაღვრე-მიღმა და ფიქრში წასულმა, — იქნება კიდეც კაცი ვარ და არა მკენარი და დავჩქარდი მხოლოდ, თავი გავიმტყუენე? ვიბრძოლებ ჯერ კიდეც.

და მედიდურად როგორღაც გაიღიმა.

— როგორ? გინდა ასე იტანჯო მთელი სიცოცხლე?..

— მივეჩვევი.. — ჩაილაპარაკა მოღუშულმა, დაფიქრებულმა. — გამიგონე, — დაიწყა ერთის წამის შემდეგ, — კმარა ტირილი, დროა საქმეს შევუდგეთ: მოვედი სათქმელად, რომ უკვე მეძებნენ, მდევნიან ..

— ოჰ! — შეჰყვირა სონამ შეშინებულმა.

— რაო, რა იყო, რათ შეჰყვირე! გინდა, კატორგაში წავიდე და შეგეშინდა-კი? აი, რას გეტყვი მხოლოდ: არ დაწებდები. შევებრძოლები, ვერას მიზამენ. ნამდვილი სამხილებელი საბუთი არა აქვთ-რა. მეგონა, გუშინ მთლად დავილუპებოდი, მაგრამ დღეს უკვე გამოკეთდა საქმე. ყველა მათი საბუთები ორპირია და ორაზროვანი, პირდაპირ ხელს ვერ დამადებენ; პირ-იქით, შემიძლიან ყველა მათი ბრალდება

ისევ ჩემდა სასარგებლოდ გამოვიყენო, გესმის? და ასეც ვიზამ. იმიტომ, რომ ვისწავლე უკვე... მაგრამ დაპატიმრებით-კი დამაპატიმრებენ. ერთს შემთხვევას რომ არ შეეშალა ხელი, იქნება დღესაც დაგეპატიმრებინეთ; თუმცა შეიძლება კადჯვარც დამაპატიმრონ... არა უშავს-რა, სონა: ვიჯდები, გამომიშვებენ... იმიტომ, რომ არც ერთი დამამტკიცებელი საბუთი არა აქვთ და არც თუ ექმნებათ, გარწმუნებ. იმიტით-კი, რაც ხელთა აქვთ, კაცის დაღუპვა არ შეუძლიანთ. კმარა, მაშ... წე მარტო შენთვის გეუბნები, რომ იცოდე... დედასა და დას კიდევ ისე როგორმე დავარწმუნებ, რომ არ შეშინდნენ.. ზე მგონი, უზრუნველყოფილია უკვე.. მაშასადამე, დედაც... მორჩა და გათავდა. ფრთხილად იყავი მაინც. მნახავ ხოლმე, ციხეში რომ ვიჯდები?

— ოჰ, რასაკერვლია, გნახავ!

ისხდნენ ორივენი ერთად, მოწყენილები, დახოცილები, თითქოს სადმე უადამიანო ზღვის ნაპირად გაურიყნია ქარიშხალსაო. უცქეროდა რასკოლნიკოვი და ჰგრძნობდა, რომ მეტად უყვარდა სონასა; ეუცნაურა უცბად და ემძიმა, გული ეტკინა თითქმის, რისთვის უყვარდათ იგი. დიახ, უცნაური იყო და საზარელი ეს გრძნობა! სონასთან რომ მოდიოდა, ჰგრძნობდა, რომ ის იყო ერთად-ერთი მისი იმედი, იმისი ხსნა; ეგონა, ცოტა მაინც არის მეშელავათებაო და ახლა-კი, როცა მოინადირა უკვე სონას გული, იგრძნო და შეიგნო უცბად, რომ წინანდელზედ მეტად იყო საბრალისი, უბედური.

— სონა,—შესთხოვა რასკოლნიკოვმა,—სჯობს არა მნახო, ციხეში რომ ვიჯდები.

არ უპასუხნია სონასა. სტიროდა რამდენმამე წამმა ასე განვლო.

— ჯვარი არა გაქვს გულზედა? — დაეკითხა ბოლოს სონა, თითქოს ეს არის გაახსენდაო.

ვერ გაიგო თითქოს პირველად რასკოლნიკოვმა, რას ეკითხებოდნენ.

— არა გაქვს, განა? — აჰ, დაიქი ე კვიპაროზის ჯვარი. მე მეორეს გავიკეთებ, სპილენძისას, ლიზავეტას ნაქონსა. მე და ლიზავეტამ ჯვარები გავცვალეთ: იმან თავისი მომცა, მე ხატი მივეცი. ახლა მე ლიზავეტასას ვატარებ, შენ ჩემი გქონდეს, დაიქი, აჰა... ჩემია! გესმის, ჩემია! — შესთხოვდა სონა. — ერთად ვკისრულობთ ტანჯვასა, ერთადვე ვზიღოთ ჯვარიცა!..

— მოიტა! — უთხრა რასკოლნიკოვმა.

არ უნდოდა ეწყეინებინა. მაგრამ გაწვდილი ხელი იმავე წამს უკან წაიღო.

— მაგრამ ახლა არა, სონა! სჯობს, მერე იყოს, — დასძინა მაშინვე, რომ დაემშვიდებინა.

— მართალია, მართალი, მერე სჯობიან, — გაიმეორა გახარებულმა, — ტანჯვას რომ შეუდგები, მაშინ გაიკეთე. მოხვალ, ჩამოგკიდებ, ვილოცავთ ორივენი და წავალთ.

სწორედ ამ დროს კარები ვიღამაც დააკაკუნა სამჯერ.

— სოფია სემონოვნა, შეიძლება შემოვიდე? — მოისმა ვიღასიც ნაცნობი, ზრდილობიანი ხმა.

შეშინებული სონა კარებისაკენ გაქანდა. ოთახში შემოვიდა ქერა ლებეზიატნიკოვი.

V

შეფშოთებული იყო როგორღაც ლებეზიატნიკოვი.

— თქვენთან გაახელით, სოფია სემონოვნა. უკაცრად... განა, არა, ვფიქრობდი, აქა განახვდით უთუოდა, — მიჰმართა უცბად რასკოლნიკოვსა, — ესე იგი, არა მიფიქრია-რა... იმ გვარი... მაგრამ მეგონა მაინც... კატერინა ივანოვნა ჭკუილამ შეგვეშალა, — მიახალა უცბად სონასა.

სონამ შეჰყვირა.

— ესე იგი, ასეა ვგონებ. თუმცა... აღარ ვიცი, რა ვუყოთ! დაბრუნდა შინა, — მგონია, საიღამილაც გამოუგდიათ და უცემიათ კიდეც... ჩვენ მაინც ასე გვეჩვენა... სიმონ

ზახარიჩის უფროსი თანა ყოფილა, შინ არ დაჰხედდრია; ვილა-ცა გენერალთანა ყოფილა სადილათა... წარმოიდგინეთ, ამდგარა და პირდაპირ იქით გაქანებულა, სადაც სადილათ იყო... ესე იგი მეორე. გენერლისასა, და წარმოიდგინეთ, — როგორც ყოფილა, გამოუწვევია სიმონ ზახარიჩის უფროსი. მგონია, სუფრიდამ აუყენებია. შევიძლიანთ წარმოიდგინოთ ახლა, რა ამბავი იქნებოდა. რასაკერეღია, გამოუგდიათ; კატერინა ივანოვნა-კი გვიამბობს, ვითომ თვითონ გაულანძლია და რაღაცა უსვრია კიდევ. თუმცა შესაძლებელიც არის... რატომ არ დააქვრინეს-კია, არ მესმის! ახლა ყველას უამბობს და ამალია ივანოვნასაც, მაგრამ ვერა გაგვიგია-რა, ყვირის და აქეთ-იქით ეგლება... ჰო, მართლა: იძახის და ყვირის, რაკი ყველამ თავი დამანება, წავიყვან ბავშვებსა და ქუჩა-ქუჩა ვივლი არღნითა, ბავშვებს ვათამაშებ და ფულს ისე მოვკრებ, გენერალსაც ყოველდღე ფანჯრის წინ გავუვლ-გამოვუვლიო... „ნახონ დეე, მოხელის კეთილშობილი შვილები როგორ დაძრწიან ქუჩა-ქუჩა და გლახაობენო“. ბავშვებსა სცემს ერთ-თავად, ისინიც სტირიან ლენას „ХУТОРЪ“-ის სიმღერას ასწავლის, ბიჭს თამაშობას, პოლინა მიხაილოვნასაც; კაბებსა ჰხვეს, რაღაცა ქუდებს უკეთებს არტისტებივითა, თვითონ ტაშტის წაღებას აპირებს, რომ მუსიკის მაგივრად აბრაზუნოს... არავის რას უგონებს... როგორ ვქნათ ახლა? შეუძლებელია ასე!

კიდევ არ შესწყვეტდა უთუოდ ლებეზიატნიკოვი ლაპარაკსა, რომ სონას, რომელიც სულს ძლივს-ღა იბრუნებდა, უცბად წამოსასხამისა და ქუდისათვის არ დაევილო ხელი და ოთახიდან არ გაეარდნილიყო. მირბოდა და თან იხურავდა ქუდსა. რასკოლნიკოვიც მაშინვე უკან გაჰყვა. რასკოლნიკოვს ლებეზიატნიკოვი მიჰყვა თანა.

— ჭკუილამ შეიშალა სწორედ! — ეუბნებოდა ლებეზიატნიკოვი რასკოლნიკოვს ქუჩაში, — არ მინდოდა მხოლოდ სოფია სემონოვნა შემეშინებინა, იმიტომ ვეუბნებოდი „მგონია-მეთქი“. აღარავითარი ეჭვი არ არის. ამბობენ, კლეკიანს

ტვინზედ მუწუკებს გამოჰყრის ხოლმეო; ვაი, რომ მკურნალობისა არა ვიცო-რა. მაინც ვეცადე, დამერწმუნებინა როგორმე, რომ არა არის-რა, მაგრამ ყურს აღარავის არ უგდებს.

— მუწუკებზედ ელაპარაკებოდით?

— არა, მუწუკებზედ-კი არა. რას გაიგებდა, აბა! იმას ვამბობ, რომ რო დავარწმუნოთ ადამიანი, სატირალი არა გაქვს-რაო, მართლაც გაჩუმდება, შესწვეტავს ტირილს. აშკარაა ესა. თქვენა, თქვენ როგორ გგონიათ, არ გაჩუმდება?

— მაშინ ხომ მეტად ადვილი იქნებოდა ქვეყნად ცხოვრება, — უპასუხა რასკოლნიკოვმა.

— მოითმინეთ, მოითმინეთ! რასაკვირველია, კატერინა ივანოვნას დარწმუნება ძნელი საქმეა; მაგრამ მოგეხსენებათ, ნეტა, თუ არა, რომ პარიზში უკვე სცადეს: შეიძლება თუ არა შესლილების წამლობა მარტოდ-მარტო ლოგიკურის ჩაგონებითა და რწმენითაო? ერთმა ამ წინაზედ გარდაცვლილმა ცნობილმა მეცნიერმა და პროფესორმა დაიწყო შესლილების ასე წამლობა. დედა აზრი პროფესორისა ის არის, რომ შესლილების ორგანიზმში არავითარი საიმისო ცვლილება არ არის ხოლმე; აქედამ, მაშასადამე, შესლილობა ლოგიკური შეცდომაა მხოლოდ მსჯელობისა, შემცდარი აზრია მხოლოდ. ნელ-ნელა თურმე უმტკიცებდა ავადმყოფს შემცდარს აზრსა და, წარმოიდგინეთ, ამბობენ, არჩენდაო! მაგრამ რაკი ამავე დროს წყლითაც სწამლობდა, ეწვობენ, რომ შთაგონებას და მტკიცებასა ჰქონდეს აქ მხოლოდ ძალა... ასეა საქმე...

დიდი ხანი იყო უკვე აღარ უგდებდა ყურს რასკოლნიკოვი. მივიდა თუ არა თავისს სახლთანა, დაუქნია თავი ლებეზიატნიკოვსა და ეზოში შეუხვია. ლებეზიატნიკოვიც გამოფხიზლდა, მობრუნდა, შინისაკენ გაიქცა.

მივიდა რასკოლნიკოვი თავისს ქოხში და შედგა შუა ოთახში. „რისთვის დაბრუნდა, ნეტა?“ გადაჰხედა ჩაყვითლებულს, აგლეჯილს შპალერს, სკლად ნადებს მტვერს, თავისს ტახტსა... ეზოდამ რაღაცა გამაყრუებული, განუწყვეტელი

კაკუნი ისმობდა: სადღაცა ლურსმანს ურკობდნენ თითქოსა... მივიდა ფანჯარასთანა, შედგა თითის წვერებზედა და დიდ-ხანს რაღასაც ათვალიერებდა ეზოში ყურადღებითა. მაგრამ ცალიერი იყო ეზო, არ სჩანდა, ვინ აკაკუნებდა. მარცხნივ, გვერდიდან მიდგმულს შენობაში აქა-იქ ღია ფანჯრები მოსჩანდა. ფანჯრებზედ უკადრისა მცენარის ქვაბ-ქოთანები იდგა. ზოგან საცვლები გაძოფუნათ.. ყველაფერი ეს ზეპირად იცოდა უკვე. მიბრუნდა, დივანზედ დაჯდა.

არსად სხვა ღროს არ უგრძენია ასეთი საზარელი მართლობა!

ღიან, იგრძნო ერთხელ კიდევ, რომ შეეძლო მართლაც შეეძულებინა სონა და სახელდობრ ახლა როდესაც, უარესად გააუბედურა.

„რათ მივიდა, ნეტა, და აატირა? რათ უნდოდა, რომ იმისთვისაც მოეწამლა სიცოცხლე? ოჰ, სულმდაბლობავ!“

— დავრჩები მარტო! — წარმოსთქვა უცბად გარდაწყვეტით, — და აღარც ციხეში ივლის!

ხუთიოდე წამის შემდეგ თავი მაღლა ასწია და უცნაურად გაიღიმა. უცნაური იყო სწორედ ეს აზრი.

„იქნება მართლაც კატორგაში სჯობდეს“, გაიფიქრა უცბად.

არ ახსოვდა, რამდენს ხანს იჯდა ასე გაურკვეველს ფიქრებში წასული. უცბად გაიღო კარები და შემოვიდა ავდოტია რომანოვნა, და ჯერ კარებში შედგა და ისე შეჭხედა ძმასა, სწორედ ისე, როგორც სონას უყო წედან რასკოლნიკოვმა, შევიდა მერე და სკამზედ დაუჯდა პირდაპირ, იმ ადგილას სწორედ, საცა გუშინ იჯდა. ჩუხად შეჭხედა როგორღაც რასკოლნიკოვმა, მაგრამ არა უფიქრია-რა.

— ნუ გაჯავრდები, ძმაო, ერთს წამს შემოველ მხოლოდ, — უთხრა დუნიამა.

ჩაფიქრებული იყო როგორღაც ავდოტია რომანოვნა, მაგრამ ნათელი და წყნარი თვალები უმტკიცებდნენ, რომ ესაც სიყვარულის გრძნობას მოეყვანა ძმასთანა.

— ძმაო, ახლა ყველაფერი ვიცი უკვე, ვეჭაფები. დიმიტრი პროკოფიჩმა მიაბო და ამიხსნა ყველაფერი. ვიცი, გდევნიან და გტანჯავენ რაღაცა სულელურ და საზიზღარ ექვის გულისთვის... დიმიტრი პროკოფიჩმა მითხრა, საშიში არა არის რა, ტყუილადა სწუხს ასეო. რასაკერეღია, შესმის კარგად, როგორ უნდა იყო აღელვებული და განრისხებული, ან როგორ იმოქმედებს შენზედა. მეც სწორედ ამისი მეშინიან არ გამტყუენებ იმისთვის, რომ თავი დაგვანებე და არც შემძლიან გაგამტყუენო, მაპატიე ისიც, რომ მაშინ გისაყუდლურე. მეც რომ ასე რამ ამიჩნდეს საწუხრად, ვგრძნობ, რომ ასრევე მოვიქცეოდი, გავშორდებოდი ყველასა, დედას მის შესახებ არასფერს ვეტყვი, მაგრამ დავამედლებ-კი შენს სახელით, რომ მალე მოხვალ. ნუ იწუხებ მისთვის, ნურას იდარდებ, მე დავამშვიდებ; მაგრამ ნურც შენ გასტანჯავ საწყალსა და ერთხელაც არის მოდი სანახავადა. ნუ დაივიწყებ, რომ დედააშენი! ახლა-კი მოვედი იმიტომ, რომ მეთქვა (და ადგომა დააპირა), თუ-კი რაშიმე დაგჭირდება ჩემი თავი, როგორმე საჭირო ვიქნები... მთელი ჩემი სიცოცხლე შენ-და ქირის სანაცვლო იყოს... შემატყობინე-კი და მოვალ მაშინვე. მშვიდობით!

მიბრუნდა საჩქაროდ ავდოტია რომანოვნა და კარებისაკენ გასწია.

— დუნია!— შეაყენა რასკოლნიკოვმა. — ეს დიმიტრი პროკოპიჩი, რაზუმხინი, კარგი კაცია ძანა.

დუნია ოდნავ გაწითლდა.

— მერე! რა იყო, — დაეკითხა პატარა ხანს უკან.

— რა-და ისა, რომ საქმის კაცია, შრომის მოყვარე, პატიოსანი და მოსიყვარულე დიდად... მშვიდობით, დუნია.

მთლად აენტო დუნია, მერე-კი შეშფოთდა უცბად:

— რას ამბობ, ძმაო, ნუ-თუ მართლა სამუდამოდ ვშორდებით ერთმანერთსა, რატომ მეუბნები აგრე?..

— სულ ერთი არის... მშვიდობით...

და ზურგი შეაქცია, ფანჯრისაკენ გასწია. პატარა ხანს კიდევ უცქირა შემფოთებულმა დამა და დამძარებულო და შეწუხებული გავიდა ოთახიდან.

არა, გულცივად როდი მოჰპყრობია დასა. პირ-იქით, იყო ისეთი წამიც (უკანასკნელად), როცა მოუნდა საშინლად მოჰხვეოდა მაგრა და გამოსთხოვებოდა, თითქმის ეთქვა კიდევ, მაგრამ ხელის გაწოდება-კი ვერ გაჰბედა.

„ვინ იცის, შეერთეს მერე, რომ მოიგონებს, როგორ მოვეხვე და ვაკოცე; იტყვის, კოცნა მომპარაო,“ გაიფიქრა რასკოლნიკოვმა!

„ისა, ის-კი აიტანს, ნეტა?“ დასძინა რამდენისამე წამის შემდეგ თავისთვის.—„არა, არა, ვერ აიტანს! ამისთანები ვერასოდეს ვერ იტანენ, ვერა!..“

გაიფიქრა სონაზედ.

ფანჯრიდან გრილმა ნიავმა დაჰბერა. გარეთაც ისე აღარ ნათელოდა. დაავლო უცბად ქუდს ხელი და გარეთ გამოვიდა.

რასაკვირველია, არც შეეძლო და არც უნდოდა თავისს ავადმყოფობაზე ეზრუნა რამე. მაგრამ ეს ამოდენა განუწყვეტელი შფოთი და საზარელი სულიერი ტანჯვა, ექვი არ არის, გავლენას იქონიებდა. მაინც, თუ აქამდისაც ლოგინად არ იწვა და ხურვება არ დაემართა, იმიტომ ისევ, რომ ეს შინაგანი, განუწყვეტელი შფოთი ამაგრებდა როგორღაც ხელოვნურად და გონებას არ აკარგვინებდა, თუმცა დროებითი იყო ეს მისი ასეთი მდგომარეობა.

უაზროდ დაძრწოდა როგორღაცა. მზე ჩადიოდა. რაღაცა დაღვრემილობა შეეპარა ამ ბოლოს დროსა. საგანგებო და მწვავე, მართალია, არა იყო-რა ამ გრძნობაში, მაგრამ ატყობდა, სამუდამოდ უნდა შეჰჩენოდა იგი; რომ მისს მომაკვდინებელს, ცივს ნაღველს მთელს თავისს სიცოცხლეში თავს ვეღარ დააღწევდა. ამ სადამო ქამს ხომ როგორღაც ჩვეულებრივზედ მეტად შეაწუხა ამ გრძნობამა.

— მოდი და ამ სულელურს, რაღაცა მზის ჩასვლაზედ დამოკიდებულს ფიზიკურს სისუსტეს გაუმაგრდი! აღგები და სონას მაგივრად დუნიასთან ამოჰყოფ თავსა! წაიბუტბუტა ზიზღით.

უცხად უკანიდამ ვილამაც დაუძახა. მიიხედა, ლებეზიატნიკოვი წაპოეწია.

— წარმოიდგინეთ, თქვენსა ვიყავი, დაგეძებდით. შეუსრულებია, წარმოიდგინეთ, თავისი განზრახვა და ბავშვები წაუყვანია! მე და სოფია სემონოვნამ რის ვაი-ვაგლახით ძლივას ვიპოვნეთ. დაუქერია ტაფა, უბრაგუნებს და ათამაშებს ბავშვებსა. ბავშვები სტირიან. ჯვარედინა ქუჩებზედ, დუქნებს წინ ათამაშებს. უკან ხალხი დასდევს. წავიდეთ, გეთაყვათ.

— სონა? რაღასა შერება? — დაეკითხა შეშფოთებული რასკოლნიკოვი და საჩქაროდ ლებეზიატნიკოს გაჰყვა უკანა.

— გადარეულია პირდაპირა. ესე იგი, სოფია სემონოვნა-კი არა, კატერინა ივანოვნაა გადარეული; თუმცა სოფია სემონოვნაც გადარეულია. კატერინა ივანოვნა-კი მთლად გადარეულია. გეუბნებით, სულ მთლად შეშლილა კკუიდამა. პოლიციაში წაჩყვანენ უთუოდ. წარმოიდგინეთ, როგორ იმოქმედებს მერე... არხთან არიან ახლა — ის ხილთანა, იქვე, სოფია სემონოვნას მახლობლად.

არხთან, ხიდის მახლობლად, სონას სახლიდამ სულ რაღაცა ორის თუ სამის სახლის მოშორებით ხალხი შეგროვილიყო. თავი მოეყარათ განსაკუთრებით გოგო-ბიჭებსა. ხრინწიანი, ჩახლეწილი ხმა კატერინა ივანოვნასი ხიდიდამვე ისმოდა. მართლაც უცნაური სანახავი იყო ყველა ესა, ქუჩის ხალხს, ეჭვი არ არის, მიიზიდავდა. დრადედამის შალში გახვეული კატერინა ივანოვნა თავის ძველის კაბითა და დაგლეჯილის ჩალის შლაპით, რომელიც გვერზედ მოჰქცეოდა სოკოსავითა, მართლაც რომ გადარეულიყო მთლად. დაღლილიყო, ძლივს-ლა ჰსუნთქავდა. გატანჯული, დაქლექებული სახე უფრო გაჰსაცოდავებოდა (მით უმეტეს, რომ ქუჩაში და მზეზედ ქლექიანი უფრო შესაზარი სანახავი); მაგრამ არა სცხრებოდა მაინცა და თან-და თან უფრო ჰღელავდა. არ უსვენებდა ბავშვებსა, დასკუიოდა, არიგებდა და ასწავლიდა იქვე, ხალხის თვალ წინა, როგორ უნდა ეცეკვათ და რა ემღერათ. უხსნიდა, რისთვის იყო ყველაფერი ეს საჭირო, სასოწარკვეთილებას

ეძლეოდა, რომ ვერ გაეგოთ ბავშვებსა და სცემდა... მაშინვე
 ახლა ხალხს მიჰმართავდა და შეჰნიშნავდა თუ არა ცოტათი
 რიგიანად ჩაცმულს გამვლელსა, რომ შედგებოდა და დაუწყებდა
 ცქერასა, იმავ წამს უხსნიდა, რომ გაქირვებამ „კეთილშობილ,
 თითქმის არისტოკრატიულ ოჯახობის“ ბავშვები აქამდის მი-
 იყვანა. მაგრამ გაიგონებდა თუ არა ბრბოში სადმე სიცილსა,
 ან გულმოსასვლელ სიტყვასა, მაშინვე ახლა ამ თავხედებს
 მიესვოდა ხოლმე და დაუწყებდა ლანძღვასა. ზოგი მართლაც
 იცინოდა ხოლმე, ზოგი-კი მხოლოდ თავს აქნევდა სიბრალუ-
 ლითა; ყველას უნდოდა ამ შეშლილისა და იმის გულგახეთქილ
 ბავშვებისათვის შეეხედა. ტაფა, მართალია, არსად უჩანდა, რო-
 გორც ლებეზიატნიკოვმა უთხრა რასკოლნიკოვსა, მაგრამ
 გამხმარ ხელებით-კი ტაშს ერაგულად უკრავდა, პოლჩკას ამღე-
 რებდა და ლენასა და კოლას კიდევ ათამაშებდა; თან თითონაც
 ეშველებოდა ვითომ მღერასა, მაგრამ მაშინვე საშინელი ხველა
 უფარდებოდა და აწყვეტინებდა, რაც საშინლად აბრაზებდა და
 აწყევლინებდა თავ-ბედსა. ყველაზედ მეტად-კი კოლასი და
 ლენას ტირილი და შიში აბრაზებდა. მართლაც-და ქუჩის
 მომღერლებივით მოერთა ბავშვები. ბიჭს წითელი რაღაცა ეცვა
 და თავზედ თეთრი დოღბანდი ჰქონდა შემობორობილი,
 ოსმალო იყო ვითომბა; ლენას კიდევ წითელი ჩაჩი ეხურა რაღაცა
 განსვენებული სიმონ ზახარჩის ნაქონი, რომელშიაც სირა-
 ქლემას თეთრი ფრთის ნაგლეჯი ჰქონდა გარქობილი. ეს
 ფრთაც კატერინა ივანოვნას ბებიის ნაქონი იყო და
 ყუთში ჰქონდა მძიმედ შენახული, როგორც საგვარეულო
 რამ იშვიათი განძი. პოლჩკას თავისი ჩვეულებრივი კაბა ეცვა.
 შეჰყურებდა საცოდავი მოკრძალებით დედასა, არ ჰშორდ-
 ბოდა, ცრემლებს ჰმაღავდა და მიხვედრილი იყო, რომ დედა
 შეშლილი იყო, აქეთ-იქით მოუსვენრად იყურებოდა. ქუჩამა
 და ხალხის ბრბომ საშინლად დააფრთხო და შეაშინა საცოდავი.
 სონა უკან დასდევდა დედასა და ტირილით ემუდარებოდა ერთ-
 თავად, შინ დაბრუნებულიყო. მაგრამ არ უგონებდა დედა.

— გაჩუმდი, სონა, გაჩუმდი! — უყვიროდა სხაპა-სხუპითა და თან სულს ძლივს-და იბრუნებდა, ახველებდა. — არ იცი, რასა მთხოვ, ბავშვი იყო თითქოსა! არ გითხარი, არაფრის გულისათვის ამ ლოთ ნემეც დედაკაცთან აღარ დავბრუნდები-მეოქი. დეე, ყველამა ნახოს, მთელმა პეტერბურგმა ნახოს თავისს თვალითა, როგორ თხოულობენ მოწყალეებასა ბავშვები კეთილშობილ მამისა, რომელმაც მთელი თავისი სიცოცხლე ერთგულს სამსახურში გაატარა და თითქმის სამსახურშივე დალია სული. (უკვე შესთხზა კატერინა ივანოვნას ავადმყოფმა ოცნებამ ესა და დაიჯერა კიდეცა. დეე, დაინახოს იმ საძაგელმა გენერალმა. ტუტუცი ხარ სწორედ, სონა: მითხარ, რა უნდა ვსჭამოთ? კმარა, რაც გაწამეთ, აღარა მსურს! ოჰ, როდიონ რომანიჩ, თქვენა ხართ! — შეჭყვირა უცბად, დაინახა თუ არა რასკოლნიკოვი და მისკენ გაქანდა, — ჩააგონეთ როგორმე, გეთაყვათ, ამ ტუტუცსა, რომ უკეთესს სხვას ვერას მოვისაზრებთ! ქუჩის მფარლნეებიც-კი ლუკმას შოულობენ, ჩვენ ხომ უცბად გაგვარჩევს ყველა, ყველა გაიგებს, რომ კეთილშობილ ოჯახიდანა ვართ ღარიბი ქვრივ-ობლები. ამ გენერალს ხომ უთუოდ ადგილიდამ დაითხოვენ, თორემ ჰნახავთ! ყოველ დღე ჟანჯრებ წინ გაუფელ-გამოვუვლით და გამობრძანდება თუ არა ხელმწიფე, მაშინვე დავუოქებ და შევჩივლებ. ამათაც წინ დავიყენებ და ვუჩვენებ: „დაიფარე-მეთქი, მეფეო!“ ის არის მამა ობლებისა, მათი მოწყალე მფარველი? და დაგვიფარავს კიდეცა, თორემ აი, ჰნახავთ; გენერალს-კი... ლენა! *Tenez vous droite!* შენც, კოლა, ახლავ იცეკვებ, რასა სლუკუნებ? კიდევ? აბა, ჰა, რისა გეშინიან, ტუტუცო! ღმერთო ჩემო, რა უნდა ვუყო, ნეტა, როდიონ რომანიჩ? რომ იცოდეთ, რა უგნურები არიან? ამათ... აბა, რას გავაწყობ?...

და ასე ტირილით (რაც სრულიადაც არ უშლიდა მისს სხაპა-სხუპით ლაპარაკს) აქვითინებულს ბავშვებზედ უთითებდა. სცადა რასკოლნიკოვმა, დაერწმუნებინა როგორმე, რომ შინ დაბრუნებულისა და ისიც-კი უთხრა, ვითომ თავმოყვარეობის გულისათვის, რომ მას, როგორც კეთილშობილ დედათა პანსიონის მომავალს გამგეს, არ შეჭვეროდა მფარლნესავით ქუჩა-ქუჩა სიარული, მაგრამ ვერას გახდა...

— პანსიონისა, ხა-ხა-ხა-ხა! იმედიც კარგია! — შეჰყვირა კატერინა ივანოვნამა ღიქვესიცილის შემდეგ ყველა აფუარდა. — არა, როდიონ რომანიჩი, გაჰქრა ოცნება! ხველამ თავი მიგვანება!.. ამ გენერალს-კი... იცით, როდიონ რომანიჩი, სამელნე ვესროლე პირდაპირა, — იქვე ლაქიის ოთახში იდგა მაგიდაზედა და ქალაღდიც გვერდით ედგა, რომ ხელი მოეწერა ყველასა; მოვაწერე მეცა, მივახალე სამელნე და გამოვიქეცი. ოჰ, გაიძვერა საზიზღრები! თავში ქვა უხლიათ, ახლა თვითონ მე ვაქმევ თუნდ პურსა, არავის ქედს არ მოვუხრი! საკმაოდ ვტანჯეთ! (სონაზედ მიუთითებს). — პოლექკა, მიჩვენე, რამდენი შევეკრიბეთ! როგორ? ორი კაპიკი მარტო? ოჰ, საზიზღრები! არას იძლევიან, გამოუგდიათ ენა და უკან დაგვდევენ მხოლოდ! აი, თუნდ ეს ყურყუტი რას იცინის! (და ვილაცაზედ უჩვენა ბრბოში). ეს სულ იმიტომა, რომ კოლკამ ვერა შეიგნო-რა, გამაწვალა! რაო, პოლექკა, რა გინდა? ფრანგულად მელაპარაკე, *parlez moi franeais*. აკი გასწავლიდი, რამდენიმე წინადადება აკი იცოდნი!.. აბა, უმისოდ, მაშ, როგორ გიცნონ, რომ კეთილშობილ ოჯახიდანა ხართ და არა უბრალო ქუჩის მეარღნეები: „პეტრუშკას“ ხომ არ ვათამაშებთ ქუჩაში, კეთილშობილთა რომანსი ვიმღეროთ... დიახ! მაგრამ რა ვიმღეროთ? აზრს ნუ მარეინებთ, ჩვენც... ჰხედავთ, გავჩერდით აქა, რომ ამოვირჩიოთ, რა ვიმღეროთ, როდიონ რომანიჩი, ისეთი, რომ კოლკასაც შეეძლოს იცეკვოს... იმიტომ მოგვდის ასე, რომ მოუმზადებლად გამოვედით; უნდა შევთანხმდეთ, რომ ყველაფერი გავივარჯიშოთ, მერე-კი ნების პროსპექტზედაც გავალთ, სადაც ხალხიც მეტია და მაღალი საზოგადოებაც, ბლომად. უცბად შეგვნიშნავენ. ლენამ იცის „Хуторок“, მაგრამ ერთ-თავად „Хуторок“-ის მღერა არ ივარგებს, იმიტომ, რომ ყველა იმასა მღერის თითქმის! უნდა კეთილშობილური რამ ვიმღეროთ... აბა, არა მოიგონე-რა, პოლექკა; დედას როგორმე დაეხმარებოდნი! მეხსიერება მთლად დავკარგე, ველარა მომიგონიარა! „Гусарь же на саблю опираясь“-ს ხომ არ ვიმღერებთ!

მართლა, მართლა, ფრანგულად ვიმღეროთ „Cinq sous“! აკი გასწავლიდით, არ გახსოვთ? უმთავრესი-კი ის არის, რომ მაშინვე გიცნობენ, რომ კეთილშობილი აზნაურის შვილები ხართ, უფრო ძლიერ იმოქმედებს ყველაზედ... შეიძლებოდა „Malborough s'en va-t-en guerre!“-ც გვემღერა, მით უმეტეს, რომ საბავშვო სიმღერაა და ყველა არისტოკრატულს ოჯახში მიღებული. ბავშვებს აძინებენ ხოლმე ამ სიმღერითა:

Malborough s'en va-t-en guerre

Ne sait quand revienrda...

დაიწყო მღერა. — მაგრამ არა „Cinq sous“ სჯობიან! აბა, კოლა, დონიჯი შემოიყარე, შენც ლენა, მეორე მხარეს დაუარე; მე და პოლჩკა კიდევ ვიმღერებთ და ტაშს დავუკრავთ!

„Cinq sous, cinq sous

Pur monter notre ménage.

ქხი-ქხი-ქხი! (და ხველამ კინალამ დააღრჩო). კაბა გაისწორე, პოლჩკა, მხრები ჩამოგჩაჩვია, — შეჰნიშნა ხველის დროს. — განსაკუთრებით უნდა სცდილობდეთ ზრდილობიანად გეჰიროთ თავი, რომ ყველამ დაინახოს, კეთილშობილები ხართ. არ იყო გეუბნებოდი, ლიფი ცოტა გრძელი უნდა გამოსჭრა-მეთქი და ორპირადა. აგრე იცი ხოლმე, სონავ, შენი ბრალია სულა: „მოკლე იყოსო და მოკლე“, აგერა, თითქმის მთლად დავამახინჯეთ ბავშვი... აბა, რა იყო, კიდევა სტირით ყველანი! რა იყო, თქვე ტუტუცებო! აბა, კოლა, დაიწყე ჩქარა, ჩქარა-მეთქი, ჰა! ოჰ, რა საძაგელი ბავშვი ხარ!..

Cinq sous, cinq sous —

აი, კიდევ ჯარის კაცი! რაო, რა გინდა?

მართლაც ბრბოში პოლიციელი გამოჩნდა მაგრამ ამ დროს სწორედ ვიღაცა ორმოც-და-ათის წლის დარბაისელი მოხელე გამოჩნდა, ვიცმუნდირში გამოწყობილი, — ყელზედ ორდენი ეკიდა (იამა საშინლად კატერინა ივანოვნასა და პოლიციელზედაც გავლენა იქონია), მიუახლოვდა და კატერინა ივანოვნას ხმამაღლებლივ ხელში მწვანე სამ-მანათიანი ქალღლის ფული ჩაუღო. ეტყობოდა სახეზედ მოხელესა,

დამართა ამ წინაზედა, თვითონ მე ვიყავ მნახველი. კიკა ნახევარი სისხლი ამოუვიდა... რა უნდა ვუყოთ მაინც, ახლავ მოკვდება.

— აქეთ მოიყავთ, აქეთა! — ემუდარებოდა სონა. — აი, აქა ვცხოვრობ!... აგერა, მეორე სახლია აქედამა... ჩემსას წავიყვანოთ ჩქარა!.. — შესთხოვდა ყველას. — ექიმი დავიბაროთ... ოჰ, ღმერთო!

მოხელის მეცადინეობით, როგორც იყო, მოეწყო საქმე: პოლიციელმა ც-კი ხელი წაახმარა, რომ კატერინა ივანოვნა სახლში გადაეყვანათ. თითქმის მკვდარი შეიტანეს სონასთანა და ლოგინზედ დააწვინეს. სისხლი ჯერ კიდევ სდიოდა, მაგრამ, ეტყობოდა, გონს მოდიოდა... ოთახში შევიდნენ ერთად, სონას გარდა: რასკოლნიკოვი, ლებეზიატნიკოვი, მოხელე და პოლიციელი, რომელმაც ხალხი გაჰფანტა ჯერა. ბევრი მათგანი კარებამდის მიჰყვა თითქმისა. პოლექსამაც ლენა და კოლა შემოიყვანა, რომლებსაც ხელი-ხელს ჩაეკიდნათ და ცახცახებდნენ, სტიროდნენ შეშინებულნი. კაპერნაუმოვებიდამაც თითქმის ყველამ აქ მოიყარა თავი: თვითონ კოჭლომა და დაკვლანჭულმა კაპერნაუმოვმა, უცნაურის გარეგნობის, ღორის ჯავარივით აბურძგნულის თმებითა და ბაკენბარდებით; კაპერნაუმოვის ცოლმა, რომელიც კურდღელივით მუდამ დამფრთხალი გამოიყურებოდა და მათმა რამდენმამე პირდაღებულმა ბავშვმა. უცბად საიდამლაც სვიდრიგალოვიც გაჩნდა. გაოცებული შეჰყურებდა რასკოლნიკოვი და ვერ გაეგო ვერას გზითა, საიდან გაჩნდა, როცა ბრბოში არსადა სჩანდა.

ექიმი და მღვდელი ახსენეს. მართალია, ჩასჩურჩულა მოხელემ რასკოლნიკოვსა, რომ სულ მეტი იყო ახლა ექიმი, მაგრამ მაინც უბრძანა მოეყვანათ. ექიმის დასაძახებლად კაპერნაუმოვი გაიქცა.

კატერინა ივანოვნამაც სული მოიბრუნა ცოტათი, სისხლის ღენა აღარა ჰქონდა. სნეულებრივის, ღრმად გამმსკვალის თვალით აკვირდებოდა გაფითრებულსა და აცახცახე-

ბუღოს სონას, რომელიც შუბლიდამ ოფლსა სწმენდდა ცხვირ-სახოცითა. ითხოვა ბოლოს წამოესვათ. ლოგინზედ დასვეს, ორთავ მხარეს ხელით ეჭირათ.

— ბავშვები სად-ლა არიან? — იკითხა სუსტის ხმით. — შენ მოიყვანე, პოლჩკა? ოჰ, ტუტუცებო!.. რას გარბოდით... ოჰ-მე!

გამხმარს ტუჩებზედ ჯერ ისევ სისხლი ეცხო. მიიხედ-მოიხედა, თვალიერება დაიწყო.

— აი, თურმე როგორა სცხოვრობ, სონა! არსადა ვყოფილვარ ხომ შენთანა.... ახლა ხომ გნახე...

და ტანჯვის გამომეტყველი თვალი ღრმად დააშტერა.

— მთლად გამოგწოვეთ, სონა, თუ რამა გქონდა... პოლჩკა, ლენა, კოლა, მოდით აქა... აი, სონა, გებარებოდეს... მე-კი, კმარა, რაც ვიცოცხლე... გათავდა ბალი! ეჰ!.. დამაწვინეთ, ნება მომეცით მოსვენებით დავლიო სული... ბალიშზე მიაწვინეს ისევა.

— რაო? ღვდელიო?... არ არის საჭირო... სადა გაქვთ მოქარბებული ფული, რომ მისცეთ?... მე ცოდვა არა მაქვს რა!... ისედაც უნდა მაპატიოს ღმერთმა... იცის, როგორც ვიტანჯებოდი!... არ მაპატიებს და არ არის საჭირო!..

თან-და-თან მოუსვენარად ჰბოდავდა. დრო-და-დრო ხტოდა კიდეცა, აქეთ-იქით იხედებოდა და ერთს წამას სცნობდა კიდეცა ყველასა, მაგრამ მაშინვე გონებას ჰკარგავდა ისევ, ბოდვას იწყებდა. ახრიალებდა ყელში, ძლივას ჰსუნთქავდა; ყელში თითქოს რაღაცა უჩუხჩუხებდა.

— ვუთხარი: „თქვენო აღმატებულებავ!..“ ჰბოდავდა და თან ყოველი სიტყვის შემდეგ აქოშინებდა. — ეს ამალია ლუდვიგოვნა... ოჰ! ლენა, კოლა, დოინჯი გაიკეთეთ, ჩქარა, გლისსე-გლისსე, პა-დე-ბასკ! ფეხები ააბაკუნე... მოხდენილად იტყვი.

Du hast Diamanten und Perlen...

მერე რაღაა? ვიმღეროთ, აბა...

Du hast die schönsten Augen...

Mädchen, was willst du mehr?..

ღიახ, ვითომ-და! was villst du mehr,—გამოუგონია ყურ-
 ყუტსა!.. ჰო, მართლა, აი, კიდევ რა:

Въ полдневный жаръ, въ долинь Дагестана...

—ოჰ, როგორ მიყვარდა... გაგიჟებით მიყვარდა, პოლეჩკა,
 ეს რომანსი!.. იცი, მამაშენი... ჯერ ისევ საქმრო იყო, რომ
 მიმღეროდა ხოლმე... ოჰ, ბედნიერო დროვ!.. მოდი, ვიმღე-
 როთ! აბა, როგორა, მაშა, როგორა... დამავიწყდა... მომა-
 გონეთ, როგორ უნდა?

ჰღელავდა საშინლადა, სცდილობდა წამოეწია. ბოლოს,
 როგორც იყო, დაიწყო საშინელის ხრინწიანის. ჩახლეწილის
 ხმით, თან ყოველი სიტყვის შემდეგ სული უგუბდებოდა,
 ახველებდა, შიში ემატებოდა:

Въ сполдневный жаръ!.. въ долинь!.. Д агестана!..

Съ винцомъ въ груди!..

—„თქვენო აღმატებულებავ!—შეჰკივლა უცბად გულგამ-
 გმირავის ქვითინითა.—ობლები დაიფარეთ! სიმონ ზახარჩის
 პურ-მარილი გაიხსენეთ!.. თითქმის რომ არისტოკრატისა!..
 ჰა!—შებტა ჯცბადა, თითქოს რაღაცა გაახსენდაო და შეში-
 ნებულმა დაუწყო ყველას ყურება. მაგრამ მაშინვე იცნო სო-
 ნა.—სონა, სონა!—დაუწყო წყნარად, ალერსიანად, თითქოს
 გაიკვირა, რომ გვერდით ჰხედავსო.—სონა, საყვარელო,
 აქა ხარ შენცა?

წამოსვეს ისევ.

—კმარა!.. დრო არის!.. მშვიდობით, ბედშავო!.. ძლივს
 არ აკმარეს ჯანდაქსა!... მშვიდობით, ვკვდები!—შეჰყვირა
 სასოება დაკარგულმა ზიზლითა და ბალიშზედ დაეცა.

დავიწყებას მიეცა ისევ, მაგრამ დიდის ხნით აღარა.
 გაფითრებულ-გაყვითლებული, გამხდარი სახე უკან გადაეკიდა,
 პირი გაედო, შეაჟრჟოლა, ფეხები გასქიმა. ერთი კიდევ
 ამოიქშინა ღრმად და სული ჭდალია. სონა პირდაპირ ზედ
 დაეცა ჭდედის გვამსა, მოჰხვია ორთავ ხელები და მაგრა
 მიეკრა გამხმარს გულზედა. პოლეჩკაც მაშინვე დედას ეცა და
 მწარედ აქვითინებულმა ფეხებზედ დაუწყო კოცნა. კოლამ და

ლენამ უცბად ვერა გაიგეს-რა, მაგრამ იგრძნეს, რომ საზარელი რამ ამბავი მოხდა, ერთმანეთს მხარში ხელები ჩაავლეს, დაადეს პირი და ბლავილი მორთეს. ორსავე ქუჩის ტანისამოსი ეცვა ისევე: ერთს დოღბანდი ჰქონდა შემოზოზბლილი, მეორეს სირაქლენის ფრთიანი ჩაჩი ეხურა.

მაგრამ როგორ მოხდა, ნეტა, რომ „ქების ფურცელი“ უცბად კატერინა ივანოვნას გვერდით გაჩნდა, ლოგინზედა? იქვე იღო, ბალიშთან. დაინახა რასკოლნიკოვმა.

რასკოლნიკოვი კუთხეში მიდგა. ლებეზიატნიკოვიც მაშინვე გვერდით ამოუდგა.

— გათავდა! — უთხრა ლებეზიატნიკოვმა.

— როდიონ რომანიჩ, ორიოდღე საჭირო სიტყვა მაქვს თქვენთან სატყმელი, — მიჰმართა უცბად სვიდრიგაილოვმა.

ლებეზიატნიკოვიც მაშინვე თავაზიანად ჩამოეცალა. გაცეხული რასკოლნიკოვი უფრო შორს, კუთხეში, გაიყვანა სვიდრიგაილოვმა.

— ყელაფერს ხარჯს, რაც-კი დასასაფლავებლად იქმნება საჭირო და სხ. მე ვკისრულობ. იცით, რა არის, ფული იყოს, თორემ... მე-კი, გახსოვთ, გითხარით, მეტი ფული მაქვს-მეთქი. ამ ორ პატარა ბავშვსა და პოლექკას სადმე ობლების თავშესაფარს სახლში მივცემ გასაზრდელადა; უკეთესი იქნება, ვგონებ, და თვითეულს ათას ხუთას მანეთს ფულს შევუტან ბანკში, რომ სოფია სემონოვნა მოსვენებული იყოს. იმასაც ხელს შევეუწყობ, რომ ამ გარყვნილების წუმპეს თავი დააღწიოს, იმიტომ, რომ კარგი გოგოა! ასე, მაშ, გადაეცით, ავდოტია რომანოვნასა, რომ იმისი ათასი თუმანი ასე მოვიხმარე.

— რა აზრი გაქვთ, რომ აგრე გაქველმოქმედდით? — ჩაეკითხა რასკოლნიკოვი.

— ე-ეჰ! უნდო კაცი ხარ! — ჩაიცინა სვიდრიგაილოვმა. — არ გითხარით, მეტათა მაქვს-მეთქი ეს ფული. არასფერი, რა აზრი უნდა მქონდეს, ადამიანობა მაიძულებს; შეუძლებელი რა არის? „მკებნარი“ ხომ არ იყო (და თითოთ ანიშნა

იმ კუთხეზედ, სადაც განსვენებული იწვა,) ვილაცა მევახშებებრუხანასთანა. დამეთანხმეთ, მაშ, რა უფრო სამართლიანია: „ის, რომ ლუქინი სცოცხლობდეს და ვინ იცის, რა საძაგლობას არ სჩადიოდეს, თუ ბებრუხანა მოკვდეს?“ და რომ არ მეშველა, „პოლენკაც ხომ იმაგ გზას დაადგებოდა“...

ეუბნებოდა სვიდრიგაილოვი და თან თითქმის მხიარულად ეშმაკურად თვალს უშვრებოდა, არ აშორებდა. გაფითრდა რასკოლნიკოვი, გაიყინა უცბად, თავისი სიტყვები რომ გაიგონა. საჩქაროდ უკან დაიწია და მრისხანედ შეჰხედა სვიდრიგაილოვსა:

— საიღამ იცით თქვენა? — ჩაიჩურჩულა ოდნავ. სულს ძლივს-ღა იბრუნებდა.

— მე ხომ აქვე ვცხოვრობ, კედელს იქით, ქალბატონ რესლიხისასა. კაპერნაუმოვი აქეთა სდგას, რესლიხი იქითა, ჩემი ძველის-ძველი მეგობარია. მეზობელი ვარ.

— თქვენა?

— დიახ მე, — განაგრძობდა სვიდრიგაილოვი და თან სიცილისაგან მთლად ირხეოდა, — და შემძლიან დაგარწმუნოთ კიდეც, საყვარელო როდიონ რომანიჩ, — გეფიცებით პატიოსნებასა, — რომ საშინლად მიიპყარით ჩემი ყურადღება. არ იყო გითხარით, კიდეც შევხვდებით-მეთქი ერთმანერთსა, — ხომ გიწინასწარმეტყველეთ, — და აი, შევხვდით კიდეცა. ჰნახავთ როგორ შევეწყობით ერთმანეთსა. ჰნახავთ, რომ ჩემთან ცხოვრება შესაძლებელია კიდეც...

ან-ანა.

(გაგრძელება იქნება)

მოთხოვნა ახლანდელ არეულობაზე

საბრძოლველ და სამართლებრივ

პეისონელიას

(ფრანგულით ნათარგმნი)

მთარგმნელი ს. ა. ა. ა.

პირველი ნაწილი პეისონელის თხზულების დაიბეჭდა „ივე-რიაში“ 1879 წ. №№ 78, 79 და 80 და 1884 წ. № 9. ის შეიცავდა აღმოსავლეთის და დასავლეთის საქართველოს გეოგრაფიულ და ისტორიულ მოკლე აღწერას. ასევე მთარგმნელი ურდგენს მკითხველ საზოგადოებას მეორე ნაწილს „მოთხოვნისას“ ახლანდელ არეულობაზე სწავრეთის და საქართველოში“. რადგან იმ დროს ჩვენი სამშობლო მჭიდროდ შეკავშირებული იყო სწავრეთთან, — ამ რ ერთა ურთიერთზე ზედგავლენა უცოდის ეჭვს გარეშე და მათი ისტორია ერთმანეთზე გადაბმულია, — მთელი ფურცლები ამ სწავრეთის ისტორიისა საქართველოში მომხდარ ამბებს მოგვითხრობს, — მთარგმნელმა საჭიროდ დაინახა იმისი გადართმენა. საქართველოს დამოუკიდებლობის ისტორიის უკანასკნელი ხანა ერთობ რთულია და არც მომხდებოდა ცალკე წიგნად შედგენილი, გარდა იმისა, რომ მონოგრაფიისა. მთარგმნელი არ ჰგონებს იმედს, რომ ამ ხანას ასე თუ ისე შეუქმნა მოგვინს პეისონელის სწავრეთის ისტორია.

ამ მეორე ნაწილს დართული აქვს რამდენიმე პრეფაციური შტო ქართლისა და კახეთის მეფეებისა, თუმცა, საწყისად, ის ისიცა-

რით ვერ არის შედგენილი. მთარგმნელი ურჩევს მეითხველს შე-
დარს და შესწორებს ის ბრძანებს საქართველოს ისტორიის მე-
ტომს, ქართულად თარგმნილს, რომელსაც დამატებული აქვს უფ-
როვრცელი და შესწორებული ჩვენი შეფუების და მთავრების გენე-
ლოგია. შენიშვნები მთარგმნელს ეკუთვნის. ავტორი, რომელსაც
ეს მოთხრობა ირაკლის შეფობის ზირველ ხანებში დაუწერია, დიდი
იმედებით აღფრთოვანებულია იმის მოდგაწეობისა გამო და თავის
წინა-წინასიტყვაობაში წინასწარმეტყველებს, რომ ირაკლი შეიძლე-
ბა სპარსეთის ტანტრედაც ავიდეს. სამწუხაროდ, მომავალმა ვერ
გამართლა ეს იმედები... ერთის მხრით შინაურმა განხეთქილებამ
ქართლ-კახეთში—ერთისთავების და ბატონიშვილების ურჩობამ და გან-
დგომილებამ, მეორეს მხრით გერაგულმა ზოლიტიკამ ავანტურის-
ტის ტოტლებენისა და გუდგოინისამ, როცა ირაკლი დაუძინებელ
თავის შტრების—სპარსელების და ოსმალების შემოსევის დროს
ტრაკტატების ძალით გამოითხოვდა მათ დახმარებას და არა გულ-
წრეულმა მოქმედებამ გაჭირების დროს ჩვენში შემოხიზნულთ
ერებისას—უფსკრულის ნაპირამდე მიიყვანეს ერთ დროს დას
მძღაური და სახელგანთი აღმოსავლეთში სახელმწიფო... თვით ზა-
ტარა კახიც კარგად გრძნობდა ამ შემაძრწუნებელ ზოლიტიკურ
მდგომარეობას და მწარე ცრემლებით შესწიოდა ზოლიტის სიტყვით
თავის ერთგულს სოლომონ მდივანს:

„მავრამ, აბა სიტყვი, ქართველთა რა ჰყონ
ამ უბედობის და დარღვევის დროს?“
ამიერიდან გაქნებულ
მაჰმად-ხანისა მოსისხლე გული
არ დაგვაწყნარებს სიამაყითა,
იგი სარგებლობს კარგი ჟამითა.
ეს ხმა ლეკრაცა აგვიყაყანებს,
ოსმალის მხოლოდ დროსა უყურებს,
და მტერი მაშინ ძლიერ მოგვატყდენ,
როს ძენი ჩემნი ურთიერთს ბრძარვენ.“

მეფე ირაკლის ჰქონდა ხელსაყრელი შემთხვევა შემოეერთებინა
დასავლეთი საქართველო აღმოსავლეთისას, როცა 1790 წ. იმერე-
თის დიდებულნი დესპანები: (ექვთიმე გენათელი, დოსთოეზ ქუ-

თათელი, სარდალი ქაიხოსრო წერეთელი, პატა მიქელაძე, სახლ-
ხუცესი ზურაბ წერეთელი, სენია წულუკიძე, ივანე აბაშიძე, ივანე
ავიაშვილი, ქაიხოსრო ჩიჭავაძე და ფიცის-კაცნი—ლორთქიფანიძე,
იოსელიანი, ავალიანი და სხვანი.) სოლომონ II გამეფებამდე წა-
რდგენ მის წინაშე ამ შეერთების თხოვნით და ემუდარებოდენ
„ერთობით გაძლიერდებით ჩვენით და გაგვძლიერებთ თქვენით.“

დესპანნი არწმუნებდენ ირაკლის, რომ „ყოფილადი სამეფო იმე-
რეთისა შოჟის სიქადულოთ და მხიარულებით საქმის ამის დასა-
სრულსა; თვით მთავართა გურიისა და ოდიშისა ქსურთ და ქსწუ-
რიანი ესე, მცხოვრებთა გლეხთაც იციან ესე და უხარისთ ბატო-
ნობა თქვენი იმერეთსა, მტერთაცან ჯვარისა გახრებულსა.“

საქმის რჩევაში ზირველი და ძლიერი ხმა ერთობისათვის იყო
ჭაბუა ანუ იოანე ორბელიანისა, რომელიც აკურთხებდა აზრთა
ამთ, ზეგარდაშო შთაგონებულთა დესპანთადმი და იმერთა ერისა.
მას შეუდგენ კათალიკოსი ანტონი, სარდალი დავით უაფლანიშვი-
ლი, სოლომონ ლეონიძე, ზაქარია მურავი ქაზივისა, ანდონიკა-
შვილი, ჯარდან ჩოღაუაშვილი, იოსებ ბარათაშვილი და სხვანი.

მაგრამ დედოფალი დარეჯან სულ თავისას გაიძახოდა და კიდევ
დააჯერა ირაკლი, რომ „ჩვენს შვილის შვილს, სოლომონს ერგება
იმერეთის გვირგვინიო, რომლის ხელიდან მას ვერ გამოვსწირავთ;“
ამ სახით საქართველოს შეერთების განზრახვამ ჩაიღულის წელი
დადია... „წელთა დონე წაუტაცებულნი“ ირაკლი სულ ჩრდილოეთი-
საკენ გაიფურებოდა, იქედან ელოდა შველას და ხშირად იტყოდა
ხოდმე:

„მან საფარს ქვეშე ზოლო რუსეთის
ამოიყაროს ჯადრი სპარსეთას.“

ხოლო, როგორც სამართლიანად შენიშნავს ბ. ავალიშვილი
თავის წიგნში „Присоединение Грузии съ Россіей“, როცა მცირე
და დასუსტებული ერი დიდს რეკულობარულ ჯარით აღჭურვილ
სახელმწიფოს „საფარსა შინა“ შედის, ეს მფარველობა თითქმის
ყოველთვის შემოერთებით, ანექსიით თავდება ხოდმე...

ზოგჯერ გვარწმუნებს, რომ მაშინაც იუვენ ირაკლის განზრახ-
ვის მოწინააღმდეგენი—საქართველოს ჭეუდა თავისი დემოსფენები

და ფოკიონები, როგორც ძველ ჭეღვანებს მაკედონიასთან შეერთების დროს.

ჩვენ სასიქადულო მგოსანს ოზონიციის მეთაურად გამოგვავს სოლომონ მდივანი (ლეონიკე). რომელსაც წარჩინებულად შესწავლული ჭკნადა მამინდელი საქართველოს ზოლიტიკური მდგომარეობა და ღიღ როლს თამაშობდა როგორც ირაკლის და სოლომონის მეფობის დროს, აგრეთვე; დადიანთანაც, როგორც „ნიჭთა კეთილთა უხვად მორჩნულ ი“. ის ელჩათაც იყო ზეტერბურდში და როცა დაბრუნდა იქიდან, მას სთხოვეს რამე ექსპრომტი წარმოეთქვა; მან შემდეგი სიტუაციებით დაასურათა იქაურობა:

„ენახე რუსეთი
 ველნი-ვაკენი,
 ქალნი უნიფხო,
 კაცნი მაკენი,
 თავს ხურავთ ჩაჩი

მათნი სა ქმენი საარაკონი“...

ნ. ბარათაშვილი ამ სოლომონ მდივანს აღაპარაკებს ირაკლის განზრახვებზე.

„ჯერ სამაგისო რა გვემართება,
 რომ განვისყიდოთ თავისუფლება?
 იცი, მეფეო, რომ ივერნი
 იქნებიან რუსთ ხელთ ბედნიერნი?
 ხელმწიფებასა ერთობა სჯულის
 არა რას არგებს, ოდეს მათ შორის
 თვისება ერის სხვადასხვაობდეს.
 ვინ იცის მაშინ როგორ მოუხდეს
 რუსეთის ძალა ქართლს აწინდელი.
 ვით შეითვისოს რუსმა ქართველი,
 ვით შეიწყნაროს რუსთ მეფობამა,
 რაც მოისურვოს ქართველობამა.“

მეფესთან საუბარი საუბრადვე დარჩა და პოეტი დადონებული დასძენს:

„მაგრამ ამაო იყო ყოველი:
 დიდი ხანია რომ ბედი ქართლის
 გარდაიწყვიტა გულმა ირაკლის...“

მთარგმნელი მუქტეფის შვითხეელის ეურადდებს მას, რომ
შეისონელი, — რომელიც ირაკლის თანამედროვე ცნობილი მწერალი
იყო და რომელსაც სხვათა შორის ბუტკოვიც იხსენიებს თავის
„Замѣтки оъ исторіи Кавказа“, — მუდამ დიდის ქებით და
დიდებით იხსენიებს ირაკლის. მთარგმნელი სთხოვს შვითხეელს
შეადაროს ავტორის მოთხრობა დაუსაბუთებელ ჭეარტალობას ქიშ-
მიშვიისას და ეზოკისას. ამ უკანასკნელმა მატრახაზმა სიფრცით
დაიხ უზარმაზარი წიგნი in-folio დასტამა „Сношенія Петра
Великаго съ армянскимъ народомъ“, სადაც სომხების გმირად
გამოჭყავს ავანტიურისტი, cheuxelier d'industrie, ისრაელ ორი,
და მოჭყავს თრანგულათ ტექსტი, საიდანაც რუსებმა უნდა შეიგ-
ნონ ის ჭეშმარიტება, რომ თუ მათ სურთ დიდი როლი ითამა-
შონ აღმოსავლეთის პოლიტიკაში, უნდა დაამყარონ სომხის ერგ-
ნებაზე: ხოლო ირაკლის გზა კი სასაცილოდ ავდებს არ აკმარებს.
რის მექანი შეეფე იყო, რა გააჩნდაო. უკენის მიერ დაუენებელი გამ-
გე იყო, რა სამეფო შექმლო რუსებისათვის გარდაცვაო, აღა-მაჭ-
მად-სანის მიერ ტოფილისას ახსრების შემდეგ ირაკლიმ ორ ოთახ-
ში სომხის დარჩია ბებუთაშვილის სახლში მოკუნტულმა თავი შეი-
ფარაო და სხვა. ნამდვილი ისტორია, თუ გნებავთ, ეს არის!
მთარგმნელი იმედოვნებს ამ შეუჯარებელს ეზოკის გამოკვლევას და
ბ. ქრ. ჟერმიშევის მიერ გამოქმდაგებას და შესწიმით ქებას თავისუ-
ფალ დროს უძღვნას ერთი წერილი და გამომამზეურას იმითი ვი-
თომც სამეცნიერო გამოკვლევა. მასანდარელი თათარი გოჭის თავს
შემეცდილო, ეს არის სწორედ. მთარგმნელი საჭიროდ სთვლის აგ-
რეთვე ორიოდვე სიტყვა დასძინოს ამ უკანასკნელ დროს გავრცე-
ლებულ გულგრილობაზე ჩვენი ერის წარსულის შესწავლის შესა-
სებ. „ხონელი ფილესოფისების“, თუ ზოგიერთ აგრეთ წოდ-
ებულ დაბადების ქადაგების მეოხებით დაგზობილი შეიქნა ერის
ბრძნული ანდაზა:

დედა ნახე, მამა ნახე,

შვილი ისე გამოიწახე.

საზოგადოებაში მოჭთინეს აზრი, — რომელსაც ისტორია თავის
სიფრცე-სიკანით სრულიად უარქუოფს, — ვითომც კრის წარმომდი-

ნარეობას და წარსულ იმის ცხოვრებას არა ჰქონდეს იმდენი მნიშვნელობა ახალი წეს-წებობების დამუშავების დროსაო. მტკნარი შეუგებლობაა! წმინდა ხიმკაა! ფიზიოლოგია გვასწავლის, თუ აუჭი ვერ იგუებს საჭმელს, ეს უკანასკნელი მოუნელებელი დარჩება სტომაქში და ვნების მეტს გვარა რას შესძენს მას. მსოფლიო ისტორია სავსეა ერთა შეუსავსებელ ცვლილებათა შემოდგომით და უტყუარი საბუთებით გვიმტკიცებს, რომ, თუ ისინი არ შეესაბამებიან ხალხის ხასიათს, ისე არ მიეკარებიან მას, როგორც კედელს ტერცვი... ერთი უსუსური ამ ახალ მოძღვრებაგანი შარშან საჭაროდ დადაბლდა, „წარსული გველივით მეზიზღება“ (sic). ახლად გამომტყვარნი ქადაგნი გვაგონებენ იმ გადაგვარებულ მანდილანებს, რომელნიც ზოეტის სიტყვით ზიზღით წამოიყარტალებენ ხოლმე:

„რის ქართველობა, რა ქართველობა!

ვითომ რას გვარგებს უცხო ტომობა?“

ველურებმა, ოღონდაც, რადი იციან რაიმე თავის წარსულის ცხოვრებისა. სამწუხაროდ, ამ ბოლო დროს თავი იხიან ჩვენშიაც ამ 24 საათის განმავლობაში კაცობრიობის სვე-ბედის კარდამკეთებლობის მიმართულებაში. ახალი მდადაბლები ამ შემთხვევაში აღარ ერწმუნებიან თავიანთ მეთაურებს, არც ბებულს და არც კაუტსკის და როგორც ერეობა, ისინი დამუარებულან ზრუდონის ცნობილ სოფიზმზე: „ნაციონალური ზოლიტიკა ხალხის წინააღმდეგიაო.“ ჩვენ დრმად დარწმუნებული ვართ, რომ უფრო დიდი უურადლების დირსია ერის ზნე-ჩვეულების და წარსული იმის ცხოვრების შესწავლა, რომელიც გაუადვილებს საჭირო ცვლილებათა შემოდგომას ზოგრესის გზაზე, რითაც ისინი უფრო ფესვებს მოიკიდებენ, როგორც ერის ნიადაგზე აღმოცენებულნი. კლასიკები ირწმუნებოდნენ, რომ ისტორია ცხოვრების მასწავლებელი არისო (magister vitae): თუმცა გადაჭარბებით ნათქვამია, მაგრამ იმაში სინამდვილეც იბოგება. sapienti sat!

მოთარგმნელი სიმ. დოდოპერიძე.

მეორე ნაწილი,

რომელიც შეიცავს მოთხრობას არეულობაზე სპ რსეთსა და საქართველოში ნადირ-შაჰის სიკვდილიდან დაწყებული დღე-განდღამდე*).

თავი პირველი.

ადილ-შაჰის ასულა ტახტზე 1747 წ. სამ-მირზის აჯანყება.
ხაზარულ თათრების დამარცხება.

ნადირ-შაჰის ცხოვრება იმდენად ცნობილია, რომ იმის ახალი ისტორიის დაწერას აღარ შევუდგები; მე განვიზრახე დაწვრილებით მოთხრობა სპარსეთსა და საქართველოში ამბებისა, რომელიც ნადირ-შაჰის სიკვდილის შემდეგ 1753 წ. ნახევრამდი მოხდა.

თავრიზელ ხანმა მუჰამედმა და იმის შვილიშვილმა, ალი-ყული ხანმა შეითქვეს, მოჰკლეს უზურპატორი**) და გაანთავისუფლეს აღმოსავლეთი იმპერატორისაგან, რომლითაც ნადირ-შაჰ ამდენ წლის განმავლობაში მას ანადგურებდა; იმისი ჯარი შესდგებოდა სპარსთა და ავღანთაგან, რომელთა შორის მოხდა შეტაკება—სპარსებმა დაამარცხეს უკანასკნელი. სპარსეთის ჯარის უმთავრესი სარდლები შეუერთდნენ მუჰამედ-ხანს, წაიღეს ნიშნად გამარჯვებისა ნადირის თავი მისართმევად ალი-ყული-ხანისთვის, რომელიც ხორასანს იმყოფებოდა და წინაუძღოდა სამოცი ათასს ჯარის-კაცს. გზაში თავდაესხნენ უკან დაბრუნებულნი, რიცხვმრავალნი

*) ე. ი. 1753 წ., როცა ავტორს თავისი თხზულება პარიზს გამოუცია.

**) ავტორი ნადირ-შაჰს უზურპატორად, ტახტის მიტაცებულად იხსენიებს.

ავლანთ მოლაშქრენი და წაართვეს მათ ნადირ-შაჰის თავი, რომელიც თან მიჰქონდათ.

მუჰამედ-ხანი, მტარვალის თავის მოტაცების შემდეგ, იძულებული შეიქნა იმის გვამი აქლემზე აეკიდნა და განეგრძო გზა მეშედისაკენ. ალი-ყული-ხანი იმის მისვლის უმაღლესადგა თავის ბიძის ცხედართან, რომლის მოკვლის უმთავრესი განმზარახველი თვით იგი იყო; ჩვეულებისამებრ გამოიტირა, გაასვენა, შემდეგ დაიდგა თავზე გვირგვინი და სპარსეთის დიდებულების და სარდლების მიერ აღიარებულ იქმნა მეფედ აღილ-შაჰის სახელით, რაც ნიშნავს სამართლიან მეფეს. ის იყო იბრაჰიმ მირზას შვილი—შაჰ-ნადირის ძმისა.

იმის მეფობის დასაწყისი დიდ იმედებს იძლეოდა. მან განათავისუფლა ხალხი ყველა ხარკისაგან სამი წლის ვადით; მიუბოძა სპარსეთის წარჩინებულთ უხვი საჩუქრები და თანახმად სპარსეთის სამეფო კარის ჩვეულებისა მდიდარი ტანი-სამოსით გამოაწყო ისინი; დაამტკიცა მუჰამედი თავრიზის მმართველად, რომელსაც მიუმატა ხოის ქალაქი და იმის შემოსავალიც მას მიუბოძა; შემდეგ გარდასვენებინა ნადირის გვამი მეშედში, სადაც მას თავისი სამარხი ჰქონდა არჩეული. სპარსეთში აქამდე ახირებული გარდმოცემად დაცული: ხალხი დარწმუნებულია, რომ მისმა სამარხმა არ მიიღო იმისი გვამი; ვითომც ყოველი ღონისძიება იხმარეს იმის იქ დასამარხად, მაგრამ ამაოდ,—მიწამ არ მიიკარა იგი—და ვითომც იმისი კუბო დღესაც რკინის ჯაჭვებით იყოს ჩამოკიდებული იმის აკლდამაზე. ეს ამბავი მოთხრობილია ერთ წიგნში, რომელიც მე გადმომცა უმთავრესმა სარდალმა, ახმეტ-ფაშამ, რომელიც თითონ დასცინოდა ამ ახირებულ ცრუ-მორწმუნეობას.

აღილ-შაჰ მივიდა მეშედში, საიდანაც გაგზავნა თავისს მოადგილედ ძმა თვისი, იბრაჰიმი. გმირი ასლან-ხანი, მეჰმეტ აღი-ხანი, სალეჯ-ხანი და ავგანის ხანი ალლაიარი წავიდნენ თავრიზს ადერბაჯანის დასაპყრობლად. ხოლო აღილ-შაჰი ადნახლებით ქოჯაია მეჰმეტ ციცისა, მეშედის ხანისა, გაე-

შურენ კელატს. კელატი არის კოშკი, კლდეში აგებული და დაბურული ტევრით. შაჰ-ნადირს ძლიერ მოსწონდა ეს ადგილი და აირჩია იგი თავისი განძეულობის დასაცავად; მან გააფართოვა კოშკი, მოუმატა ძველ სიმაგრეებს ახლები, თუმცა ეს ადგილი ისედაც ძალიან გამაგრებული იყო საკუთარის მდებარეობით. შიგ გამოათხრევინა ოთხ სართულიანი სარდაფი, პირველი სართული გამოავსო ნემსებით, რომლის საიდუმლოებას აქამდე ვერ მიმხვდარან. ამბობენ, ვითომც ის ცრუ მორწმუნებას გაეტაცნოს და მიმხრობოდეს რომელიმე მოგვთა თვალთ-მაქცობას, რომლის მოძღვრება დიდად გავრცელებულია აღმოსავლეთლებთა შორის და იქაც დიდ ხმარებაშია, როგორც ყველგან. ხოლო დანარჩენი სამი სართული მან გამოტენა ოქრო-ვერცხლითა და ძვირფას თვლებით; სწორედ აქ შეიკრიბა როგორც აუარებელი სიმდიდრე მოგოლისა,¹⁾ რომელიც შაჰ-ნადირმა გამოიტანა ინდოეთიდან, აგრეთვე სპარსეთისა, რომელიც მან გაანადგურა, როცა ადილ-შაჰ მივიდა იქ; უბრძანა კარები გაეღოთ; მან იქვე მოაკვლევინა შაჰ-ნადირის თორმეტი შვილი, რომელნიც დამწყვდეულნი იყვნენ და დაეპატრონა განძეულობას. უმჯობესი იმის ნაწილი მეშედში შესანახავად გაატანა მეჰმეტ ზიზი-ხანს, რომელსაც ჩააბარა აგრეთვე ახალ-გაზდა ბატონის შვილი შაჰ-როკი, ნეზარალაზ მირზისა — შაჰ-ნადირის შვილისა, — და შაჰ-თამაზის, — უკანასკნელი კანონიერი სპარსეთის მეფის-ჰალისაგან ნაშობი. მან ჩააბარა კელატის მართვა სულიმ-ხანს და წავიდა მაზანდარანში.

ადილ-შაჰს პირველად მეტოქედ გაუხდა და აუჯანყდა სამ-მირზა, სამ-სავარის გვარისა, რომელიც რუსთემის შთამომავალი იყო.²⁾

¹⁾ დიდი მოგოლი, თემურ-ლენგის შთამომავალი ინდოეთის და იყო. ნადირ-შაჰიმ დაამხო ეს იმპერია. ამ გალაშქრებაზე მას თან ახლდა ახალგაზდა „პატარა კახიცი“, რომელმაც ვაჟკაცობით და მახვილ გონიერებით თავი მოაწონა ნადირ-შაჰს და მან დანიშნა ირაკლი კახის ბატონად, ხოლო მამა მისი თემურაზი — ქართლის მეფედ.

²⁾ რუსტემი სპარსელების ლეგენდური გმირი იყო. იმისი პოემა ქართულადაც არის ნათარგმნი როსტომიანად.

ის გამოვიდა ზეზდის მიდამოებიდგან დიდ-ძალ ჯარით და განაცხადა თავისი უფლება სპარსეთის ტახტზე, რომელიც „მე მეკუთვნისო და ჩემ წინაპარებს ეჭირათო.“ სამ-მირზამ დაიპყრა ადერბაჯანი, მაგრამ ემირ არსლან-ხანი წინაღულდა მას, დაამარცხა, შეიპყრა და მიჰგვარა ადილ-შაჰს, რომელმაც მოწყალებით მიიღო იგი, დაუბრუნა თავისი მაზრის მართვა — გამგეობა და გამოსაცხადებლად მოწყალებისა შინ გაგზავნა. ადილ-შაჰი, რაკი ეს მოქიშვე მოიშორა, გაილაშქრა თათარ — ხაზარებზე, რომელნიც მას აუჯანყდნენ ფეტ — ხანის წინამძღოლობით. ადილ-შაჰმა სრულიად შემუსრა ისინი ერთ ბრძოლაში, სადაც შვიდი ხანი მოკლულ იქმნენ. ამ სახით დაიმორჩილა ეს ერი და დაადვა მას ხარკი. შემდეგ ის დაბანაკდა კასპიის ზღვის დასავლეთის ნაპირებზედ, მდინარე კურკიანის მიმოყოლებათედ. *) მან მიანდო ამა მხარის მართვა ემირ ალი-ხანს, თავის მდარეთ უხუცესს და დაახლოვებულ პირს და ამასთანავე მეპეშეტ შაჰის, მოგოლის მეფის ასული მას მოათხოვა. ეს ის ქალი იყო, რომელიც შაჰ-ნადირმა თან წამოიყვანა ინდოეთის დაპყრობის შემდეგ და რომელიც თან უწვა მას კარავში იმ ღამეს, როცა ის მოჰკლეს. ადილ-შაჰმა ცოტა ხნის შემდეგ გაგზავნა ემირ ალი-ხანი და თან გაატანა ისპაანს ათი ათასი მხედარი მისაშველებლად თავის ძმისა, იბრაჰიმისა.

თავი მეთექვსმეტი

ამბოხება ემირ არსლან-ხანისა და იბრაჰიმისა. ადილ-შაჰის სიკვდილი 1748 წ. ბოლოს.

ემირ-არსლან-ხანი რიცხვ-მრავალს და მშვენიერად გაწყობილს ჯარს წინაუძღოდა, რომელიც მან შეაგროვა მებოხე სამ — მირზის საბრძოლველად. მას კარგად ესმოდა,

*) აქ მტკვარი უნდა იგულისხმებოდეს.

თუ რა ძალა შესწევდა მას და განიზრახა მით ესარგებლებინა. მისმა თავმოყვარეობამ ამხილა მას ამბოხების ატეხა და პირველად წარმატებამ იგი გაამხნევა. ის კარგად იცნობდა თავისს ჯარს, ხოლო გამოცდილებით იგი სპარსეთის უმჯობეს სარდლად ითვლებოდა, და როცა დარწმუნდა, რომ თავრიზის მკვიდრნი,—რომელთაც ის მართვიდა, მას მიემხრობიან, განიზრახა ტახტზედ ასვლა. ჯერ მრავალი წინააღმდეგობა აღმოუჩინა შაჰს, დაარბია ცეზლი და მოსთხოვა იქ მოვაქრე ინგლისელებს დიდძალი ფული, მაგრამ ის განდევნილ იქმნა იქიდან მეფის ჯარების მიერ. რაკი დარწმუნდა, რომ მარტო საკუთარის ძალით ვერ მიაღწევდა თავისს მიზანს, არაფერი დაიშურნა იბრაჰიმის, ადილ-შაჰის ძმის გადასაბირებლად. დიდი ხანია, რაც მან თავისი მლიქვნელობით მოახერხა და შუღლი ჩამოაგდო ძმათა შორის. ის ნიადაგ ხელს უწყობდა განხეთქილებას. ბოლოს მან დაარწმუნა იბრაჰიმი ნილაბი აეხადნა. იბრაჰიმმა თავის აჯანყების მიზეზად მოიღვა ბატონის შვილის, მოგოლის ასულის მითხოვება ემირალი-ხანზე. მან განაცხადა, რომ ნადირ-შაჰიმ მას აღუთქვა იმისი თავი, ხოლო ძმამ მას არჩია თავისი დაახლოვებული პირი. ნამდვილი მისი წინააღმდეგობა წარმოსდგა იმისგან, რომ ადილ-შაჰი დაეპატრონა ნადირის ყველა სიმდიდრეს და არავითარი წილი იმაში არ დაუღდა. იბრაჰიმმა იწყა მით, რომ თავიდან მოიცილა ემირი ალი-ხანი, ვითომც მაგიერი გარდუხადა იმ შეურაცხყოფისთვის, რომელიც მიაყენა მას,—უფრო კი სურდა მოეცილებინა ის, ვითარცა საექვეო პირი, რომელიც ადილ-შაჰიმ, ყოვლის ექვს გარეშე, გაგზავნა ისპაჰანს ათი-ათასი ჯარით შესაჩერებლად და დასაზვერავათ იმის განზრახვისა. იბრაჰიმმა მოაკვლევინა ალი-ხანი და იმისი თავი მეფეს გაუგზავნა. ეს იყო ამბოხების ნიშანი. ადილ-შაჰიმ ამ ამბისა გამო გარდააყენა ძმა ისპაჰანის გამგეობისაგან და უბრძანა მას ექსორიით გასვლა. ხოლო იბრაჰიმ არ დაემორჩილა იმის ბრძანებას და მისწერა ემირ ასლან-ხანს და რამოდენიმე აჯანყებული მოვიდნენ დერშუზის ადგილზე, ჰამადა-

ნის ახლო იმასთან შესაერთებლად და განსამტკიცებლად იმათი დახმარებისა, აღუთქვა, რომ თუ დაამარცხა თავისი ძმა და ტახტზე ასვლას მიაღწია, იგი მისცემს მათ სამმართველოდ სხვა და სხვა მხარეებს და გაუნაწილებს მათ აუარებელ სიმდიდრეს შაჰ-ნადირისას.

სამოცი ათასი აჯანყებულნი შეიკრიბნენ დანიშნულ ადგილზე. ეს ამბავი რომ მიუვიდა ადილ-შაჰს კაზჯეაქის ბანაკში, საშინლად განრისხდა და მაშინვე განიზრახა გადაეყენება იბრაჰიმისა. ის ერთობ დარწმუნებული იყო თავის ჯარის ძლიერებაზე და თავის სიმდიდრეზედ. ქოლჯეია მუსტაფ-ხანი, მისი პირველი ვეზირი, იყო კაცი ბრძენი და გამოცდილი და არ ეთანხმებოდა მეფეს ბრძოლაში შებმას. მან მოახსენა მეფეს, რომ „დიდი უბედურება მოელის სახელმწიფოს შებრძოლებისა გამო ასრე მძლავრთ მეფისა და ბატონი შვილისა; ის ურჩევდა იბრაჰიმზე გალაშქრების მაგიერ დაეცადა: თვითონ იმის თავდასხმას და შინ დახვედრას ამჯობინებდა. მან მოახსენა, რომ იბრაჰიმი ვერ შესძლებს დიდხანს ჯარის შენახვას, მას არც ფული და არც სურსათი მოეპოება. დაკმაყოფილდით მოგერებით; თქვენი მტრის ძალ-ღონე თავისით დასუსტდება, სიღარიბე და სიმშვილი მალე დაბადებს ჯარში არეულობას; არა ღირს თქვენი ბედი ჩაადოთ საფრთხეში და მიანდოთ ბრძოლას, რომელიც, შეიძლება, თქვენ სასარგებლოდ არ გათავდეს. თუ იბრამჰიმმა რაიმე წარმატება მოიპოვა, თქვენ ყოველთვის შეგიძლიათ იმის წინაღმდეგობა და მისი განზრახვის ამოფხვრა; თქვენ დაუღეველი სიმდიდრე გაქვთ და ჯარი გყავთ საკმაოდ მძლავრი იმის დასამორჩილებლად, თუ ვინიცობაა, მან შესძლო დიდხანს ბრძოლის გაგრძელება, რომელსაც ფულის და სურსათის შემოკლების შემდეგ ის ვეღარ მოახერხებს.“ კეთილგონიერი მინისტერი კარგად უთათბირებდა მას. დიახაც, იბრაჰიმი დიდხანს ვერ შესძლებდა გაძლებას. მისი ჯარი შემდგარი იყო სხვა და სხვა გროვებიდან, რომელთა წინამძღოლებით, არა ნაკლებ მისა თავმოყვარეობით აღსავსეთ, შეიძლება

იმნაირივე განზრახვა უღვიოდათ გულში, როგორც მას. ემირ-ასლან-ხანი ყველაზედ შესამჩნევი იმის მეკავშირებთან, შეუერთდა მას მხოლოდ თვის ძალის გასაძლიერებლად და აღრე იქნებოდა თუ გვიან მოუხერხებდა გამოეყენებინა ის თვისის ინტერესების დასაცავად. აღილ-შაჰიმ მიაწერა მინისტრის რყევა სიმბთალეს, რისთვისაც იგი შეარცხვინა, და დაიმედებული თვისის სპის ვაჟკაცობაზედ და თავის სიმდიდრეზე, გაილაშქრა იბრაჰიმზე.

1748 წ. შუაგული იყო, როცა აღილ-შაჰის დედამ ჩამოაგდო ზავი თავისს ორ ძეთა შორის, რომლითაც აღილ-შაჰ უნდა დარჩენილიყო მშვიდობიან გვირგვინის მპყრობელად, ხოლო იბრაჰიმისთვის უნდა დაეთმო ზოგიერთი შეღავათი. ამ ზავმა მთელ სპარსეთში წარმოუთქმელი სიხარული გამოიწვია; აღებ-მიცემობა თავისუფლად სწარმოებდა. რაოდენიმე ქარავანი კიდევ გაიგზავნა და გზაში არავითარი დაბრკოლება არ შეხვედრიათ. მიუხედავად ამისა როგორც შაჰი, ისე ბატონი-შვილი შეიარაღებულნი იყვნენ და ზავმა დიდხანს ვერ გასტანა. ემირი არსლან-ხანი ერთობ შორს გამჟვრეტი პოლიტიკოსი იყო, ის მიხვდა, რომ ორ ძმათა შერთება აუცილებლად უქადის მას დაღუპვას და შეუდგა ისევ იმ ხერხს, — რომელსაც ის დიდი ხანია ხმარობდა, — და გააღვიძა ძმების გულში ერთმანეთის სიმძულვარე და ჩამოაგდო მათ შორის შუღლი. მან ჩააგონა იბრაჰიმს, რომ ამ შერიგებით ის დიდ განსაცდელში ვარდება შემდეგ იმისა, როცა ასე აშკარად შაჰს წინაღუდგა; რომ ეს უკანასკნელი მუდამ ეჭვის თვალით დაუწყებს მას ყურებას; ის უჩიჩინებდა იბრაჰიმს, რომ მისი ძმა ჯერ ხანობით არ შეუდგება სამაგიეროს გარდახდას, მაგრამ შეუჩივებს მას ჟამს, როცა უფრო ხელ საყრელი იქნება მისთვის და მას დაღუპავს.

ერთი სიტყვით, აღრე თუ გვიან ის უნდა მოელოდეს ასალშფოთებელ ამბებს. იბრაჰიმს დიდი ხნის ჩიჩინი არ დასჭირვებია, მით უმეტეს, რომ იმის გრძნობასაც ეთანხმებოდა; ასლან-ხანის მიერ მიყვანილი დამტკიცებანი გულის სიღრმეში ჩაწვდნენ

იბრაჰიმს და თან მისი თავმოყვარება აქეზებდა. მან დაარღვია ზავი და ძმაზე ამხედრდა, თავის მხრით ადილ-შაჰ მოემზადა იმის შესაბრძოლებლათ. ორივე ჯარი შეხვდნენ ჰამადანს და კაზბინს შუა ერთ ადგილზე, სენკბარად წოდებულზე, სულ-თანის მინდორზე. მეფის ჯარის უდიდესმა ნაწილმა უღალატა მას და გადვიდა იბრაჰიმის მხარეზე, რომელსაც შესამჩნევი გამარჯვება დარჩა, თუმცა ადილ-შაჰიმ ძლიერ მედგარი წინააღმდეგობა აღმოაჩინა და ამ შემთხვევაში საოცარი ვაჟკაცობის სახელი დაიმსახურა, მაგრამ ყოველი მისი ცდა ამაო შეიქნა; მან ვერ დაიშვა თავი მტრისაგან, დატყვევებული მიგვარეს იბრაჰიმს, რომელმაც სრულებით არ შეიწყნარა უბედურებაში ჩავარდნილი მეფე, განსაცვიფრებელი მამაცი მებრძოლე, დამარცხებული მტერი და საკუთარი ძმა, მის წინაშე წარმდგარი და მოლოდინე თავის სვე-ბედის გადაწყვეტისა. იბრაჰიმის თავმოყვარეობამ დაანახა მასში მხოლოდ მოსაფრთხილებელი მოქიშპე, რომელიც უნდა დაილუპოს იმისათვის, რომ თვითონ იბრაჰიმი მშვიდობით გამეფებულიყო. ამ თავმოყვარეობამ გაანელა იმის გულში, რომელიც ისედაც მოკლებული იყო დიდ-სულოვანებას, ყოველი ბუნებრივი გრძნობა; ადილ-შაჰ დააბრმავეს და გაგზავნეს ერთ კოშკში ჰამადნის ახლოს, სადაც, როგორც ამბობენ, მან დააღამა თავისი დღენი. ადილ-შაჰი მიცოდა, რა ცვალებადია ბრძოლის სვე-ბედი, და სანამ გაილაშქრებდა თავის ძმაზედ ყოველ შემთხვევისთვის ისურვა თავის დაცვისთვის შეერთო ქალი იმამყული-ხანისა, საქართველოს მეფისა, რომელიც ეხლანდელ თეიმურაზის შვილის შვილი იყო. *) მან თავშესაფარად მოიწადა იმისი სასახლე და შეუდგა ჩაებარებინა თეიმურაზისათვის ყველა ის საუნჯე, რაც კი იპოვებოდა შაჰ-ნადირის მიერ მოგროვილ განძში, ორი შეიარაღებული ქარავანით გაუგზავნა მას ეს ავეჯი და ნივთები. პირველი იმათგანი იბრაჰიმის მომხრეებმა მოიტაცეს, ხოლო თეიმურაზი, იმის მიღებისათვის ერთობ შორს დაწინაურებული, დატ-

*) თეიმურაზ, მამა ირაკლისა.

ყვეებული იქმნა. მეორე ამაღა უფრო ბედნიერი იყო და მშვიდობით მიუვიდა ირაკლი მეფეს, რომელიც მართავდა ქართლს, სანამ მამა მისი იქიდან გასულიყო, და აი ამ ნივთებს შორის იპოვება გვირგვინი და სხვა სამეფო სამკაული, რომელთაც იხსენიებს ჩვენი მედროე გაზეთი 1749 წ. სექტემბრის თვ. აქედგან ცხადია, რომელ შემთხვევის გამო შეიძინა საქართველოს მეფემ ეს ძვირფასი გვირგვინი. ადილ-შაჰიმ ვერ ისარგებლა გონიერი სიფრთხილით და ველარ მოახერხა მისვლა თავ-შესაფარავში, რომელიც მან წინდახედულად დაიმზადა. მან დაამთავრა მეფობა, როცა ოცდა ათი წელი შეუსრულდა. დიდხანს აღარ უცხოვრია დაბრძანების და გვირგვინის დაკარგვის შემდეგ. იგი ახლაც ცოცხალია. მზიარული ქკუის პატრონი იყო, მაგრამ ერთობ თავმოყვარე გული ჰქონდა, რომელიც, როგორც სიკეთეში, ისე ბოროტებაში, არც ერთს უკიდურესობას არ ერიდებოდა. ის უფრო მიმდებარე იყო, ვინემ კეთილი და შეწყნარებაც იცოდა, როცა მისი სახელისთვის საჭირო იყო მაგალითი ეჩვენებინა; ამასთანავე სასტიკობასაც იჩენდა, როცა მისი თავმოყვარეობა მოსთხოვდა მას რაიმე მსხვერპლს. შეიძლება ითქვას, რომ ის ხმარობდა პოლიტიკაში სამეფო გულ-კეთილობას, ე. ი. მან ჩაიდინა მხოლოდ აუცილებელ შემთხვევაში სიკვდილით დასჯა, რაცა მისი აზრით ხან საჭირო იყო. ტახტის დასაპყრობათ მან მოაკვლევინა შაჰ-ნადირი და მთელი მისი ოჯახი. ის არწმუნებდა თავის ერს, როცა მას აპატივა სამის წლის გარდასახადი, რომ მხოლოდ თავის ქვეყნის ხსნა ჰსურდა და მოახერხა სამშობლოს განმათავისუფლებელი სახელის მოხვეჭა; მას უფრო შეეფერებოდა ავაზაკის კაცის მკვლელის სახელი.

აქ უნდა მოვიყვანო ერთი მცირე ნაამბობი შესახებ იმისა, თუ რანაირად დაიმსახურა ლიონელმა კაპუცინმა მისი ყურადღება, რის შემდეგ მან დაიხლოვა ის. ეს ბერი, რომელსაც მამა დამიანე ერქვა, განჯაში მისიონერად იყო და აქიმობდა; ერთხელ მიწვეული იყო მოსარჩენად რუსის ელჩისა, რომელიც მის ხელში გარდაიცვალა. ადილ-ხანი, მაშინ აღი-ყული-

ხანად წოდებული, აღტაცებული იყო იმის ნახვით: მისიონერის ტანთსაცმელი, მისი მახვილ გონიერება და მოხერხებულობა მას ერთობ მოეწონა და გაართო იგი. ბატონის შვილი სიამოვნებით ესაუბრებოდა მას და ჩამოუგდო მუსაიფი გოქის ხორცის ხმარებაზე; კაპუცინი გამოექომაგა ამა ცხოველს, დაუმატა, რომ ხშირად გოქზე უფრო უწმინდურ საქმელებს სკამენო და გამოიწვია თვით შაჰის ძის აქიმი დასამოწმებლად იმისა, რომ მრავალ წამალში ურევია სხვა და სხვა პირუტყვების განაწალი. მამა დამიანის ეს მცირე გამარჯვება ძლიერ მოეწონა ალი-ყული-ხანს და შემდეგ ისე დაიხსლოვა, რომ გაანდო თავისი განზრახვა, მოსკოვში მინდა გარდავიხვეწო. ეს იყო მაშინ, როცა მას ბრალს სდებდნენ შაჰ-ნადირის შვილის შეთქმულობაში მამის წინააღმდეგ მონაწილეობის მიღებაში და როცა მას ეშინოდა შაჰ-ნადირის რისხვისა. ამ ბერს მოსწყინდა შაჰის ძის ამაღლაში ყოფნა და სთხოვანება მიეცა მისთვის წასულიყო ბანაკიდან თავის მისიაში, ხოლო მიზეზად ის განაცხადა, რომ ჰსურს ღმერთს შეავედროს თავი, ცოდვები შეინანოს და წმიდა საილუმლოს მიღებისათვის აღსარების თქმა, რომლის მნიშვნელობა, დამყარებული ქრისტეს სარწმუნოების კანონებზე, მას აუხსნა. შაჰის შვილმა ნება დართო თავის სტუმრის თხოვნას, — რომლის ნუგეში და სარგებლობა მან კარგად შეიგნო, — ხოლო ნაცვლად იმისა, რომ თვითონ ბერი გაეშვა, მან გაგზავნა ისპაჰანს ვინმე შიაუ, რომელსაც ფოსტით უნდა ამოეყვანა მამა კლემენტი. ეს უკანასკნელი ჩამოხჩობას მოელოდა და დიდად სასიხარულოდ დაურჩა, რომ მას ხვდა მხოლოდ მამა დამიანისაგან აღსარების თქმა. ეს ბერი კარგად ცნობილია საფრანგეთში მის მიერ წარმოთქმულ აზრებით სპარსეთის თანამედროვე მდგომარეობაზე, რომლითაც ცდილობდა ესარგებლებინა ჩვენი სარწმუნოების სიკეთისთვის.

თავი მესამე

ემირ არსლან-ხანის სიკვდილი; იბრაჰიმის გამეფება 1749 წ.
ის ირთავს თავისს ძმის ქერიებს; შაჰ-როკი ტახტს ეძებს;
იბრაჰიმის სიკვდილი; შაჰ-როკის დაბრუნება ხორასანს.

ახლა იბრაჰიმს თავისს ძმის შიში აღარა ჰქონდა, ამ გამარჯვების შემდეგ კიდევ უფრო განამტკიცა თავისი ძლიერება; მან განიზრახა ემირ არსლან-ხანის თავიდან მოცილება, რომლის თავმოყვარეობა, ვაჟკაცობა და მოხერხებულება კარგად იცოდა და ამიერიდან მას ისე უტყუროდა, როგორც გასაფრთხილებელ მტერს. მან იწყო იმისი დაშორება მით, რომ მიანდო მას გალაშქრება მეზღიზე, ურუმის მმართველზე, რომელიც კიდევ გარდაცემულის მეფის მხარეს იჭერდა: თვითონ იბრაჰიმი აღბუღახს წავიდა, სადაც მისის ბრძანებით გადაეტანათ ადილ შაჰის ყოველი განძი, რომელიც მას დარჩა მაზანდარაში. ხოლო ემირ არსლან-ხანს არავითარი წილი მასში არ დაუდვა. არსლან-ხანს, რასაკვირველია, ეს ეწყინა და შეურაცხებად მიიღო იბრაჰიმის მიერ სიტყვის გატება და ამნაირი დაფასება თავის სამსახურისა და მორჩილებისა. მინდობილების ასრულების მაგიერ თავისი თავი აღერ-ბაჯანის მეფედ გამოაცხადა. ამბობენ, ვითომც ფულიც მოეპრა. იბრაჰიმი საჩქაროდ დაეცა მას, გააქცია მისი ჯარი და აიძულა იგი თავიდან უკუქცეულ იყო, სადაც მას თავი მოჰკვეთეს და ხალხის საჩვენებლად გამოჰკიდეს. ასე მოელო ბოლო ყველაზე უფრო მამაცს, უგამოცდილეს, უთავმოყვარეს და უსასტიკეს სარდალს, რომლის მზგავსი დიდი ხანია სპარსეთში არ დაბადებულა. ომიანობის და მტარვალობის ხელოვნება მან შეისწავლა შაჰ-ნადირისაგან და დაიმსახურა პატივი ყველა იმ ჯარებისა, რომელთაც წინ მიუძღოდა — და ზიზლი ყველა იმ ერთა, რომელთაც მმართველად. ამ მეორე წარმატების შემდეგ იბრაჰიმი სპარსეთის ბატონად შეიქნა; ამიერიდან მეფედ აღიარა თავისი თავი. უპირველეს ყოვლისა განიზრახა თავისი ხალხი დაეკმაყოფილებინა და

ზრუნვიდა სამეფოში ხელახლად დაემყარებინა წეს-რიგი, რომელიც რევოლუციამ სრულიად შეარყია და გარდაატრიალა. მან განათავისუფლა ქარაენები, რომელნიც ცხრა თვის განმავლობაში თავრიზში დაჭერილი იყვნენ; აღებ-მიცემობა ჩადგა თავის კალაპოტში; საზოგადოდ ახალ მეფემ თავის მართვა-გამგეობით გვარიანი სახელი დაიმსახურა და ბევრის გულში დაბადა ფრიად დიდი იმედები, რომელიც მალე გაჰქრენ. ტახტზედ ასვლის უმაღლ იბრაჰიმმა შეირთო საქართველოს ბატონის ასული, ქვრივი ადილ-შაჰის, მისი ძმისა. ის ვითომც კაცურად ეპყრობოდა თემურაზს, რომელიც იმასთან ცხოვრობდა, ვითარცა საპატივო ტყვე, გარნა საიდუმლოდ მან განიზრახა თავიდგან მოეშორებინა ერთბაშად ეს მეფეც და მისი შვილი ირაკლიც. მან მისწერა ამ უკანასკნელს, რომ პატიჟებს მას იმის ბიძა-შვილთან დაქორწინებაზე, რომელიც ჰსურს ბრწყინვალედ გარდაიხადოს. თეიმურაზიც იძულებული იყო ერჩია მისთვის შაჰის სურვილის ასრულება, ხოლო მან მოიპოვა საშუალება, რათა ეცნობებინა თავისს შვილისთვის, რომ იბრაჰიმი დასაქერად ხაუანგს უგებს მას. ირაკლიმ ბოდიში მოიხადა იქ გამგზავრებაზედ და მიზეზად ის დასდო, რომ ამისთანა საშიშ დროს კეთილ-გონიერება მოითხოვს მისგან უთავოდ საქართველო არ დასტოვოს. მან ისიც დასძინა, რომ თუ შეიძლებოდეს იმისი მამაც დააბრუნოს იმ შემთხვევაში, თუკი მოხერხდება მშვიდობით მოგზაურობა. იბრაჰიმი მიხვდა, რომ მას ოინი გაუვებს და ძლიერ იწყინა. მან განიზრახა აშკარად დაედუბა საქართველოს მეფე; მაგრამ შემდეგში არჩია გულში ჩაემარხა თავისი სურვილი და აღარ გადაემტერებია ქართველები იმ დროს, როცა ახალი მტრის შეძენა მისთვის საშიში იყო. მან ნება მისცა თეიმურაზს წასულიყო და შეერთებოდა თავის შვილს, ირაკლის.

იბრაჰიმის თავზე დიდი უბედურება ტრიალებდა, ხოლო მან ერთობ გვიან შეიტყო. წინედ მოხსენებული ახალგაზრდა შაჰროკს ყველა ტახტის მაძიებლებზე უფრო სრული უფლება ჰქონდა. ეს წარმოსდგებოდა სეფის სისხლისგან დედით,

რომელიც შაჰთამაზის, უკანასკნელი კანონიერი სპარსეთის მეფის, ასული იყო და შაჰ-ნადირის შვილის-შვილი იყო თავის მამით, ნეზრალ-მირზით. აქამდე ცხოვრობდა მეშედში რიზა-ხანის მხედველობის ქვეშ, რომელსაც ადილ-შაჰიმ ჩააბარა. სპარსეთის დიდებულებთ შეშურდით იბრაჰიმის გაძლიერება და მოიწადინეს აღუდგინონ მას ახალი მტერი, რომელიც მით უფრო საშიში იყო, რომ ახალგაზდა იყო და ტახტზედ ასვლისთვის უფრო დიდი უფლებით იყო აღჭურვილი, ვინც იბრაჰიმი. ეს გარემოება მიიზიდავდა ხალხს იმის მხრისაკენ. შაჰ-როკი აღიარებულ იქმნა სპარსეთის მეფედ, ხოლო ჯარების უფროსებმა, რომელნიც ჩრდილოეთ მხარეში მათ წინა უძღოდნენ, წინადადება მისცეს მას დახმარებისა და ტახტის მიტაცებულის გადაგდებისა. გაბრაზებულმა ახალი მეტოქის აჯანყებით იბრაჰიმმა შეუთვალა მას, რომ თუ მოისურვებს შაჰის ჯარში შესვლას, ის მიანიჭებს ყოველ პატივს, რომელიც მას შეუფერის. შაჰ-როკმა უპასუხა, რომ ის მალე სადარბაზოდ მივა მასთან, ვითარცა ბატონი და შეაგნებინებს მას, რომ უფლება სპარსეთის გვირგვინზე მას, შაჰ-როკს ეკუთვნის; ის უთვლიდა აგრეთვე იბრაჰიმს, რომ თავის ნებით დაეთმო და თუ წინააღმდეგობას ჩაიდნეს, არავითარ შეწყნარებას მისგან აღარ უნდა მოელოდეს. ამ პასუხმა ვერ შეარყია იბრაჰიმის სიმხნევე, ის უფრო განრისხდა. ბედისგან გალალე-ბული მას თავისი თავი უძლეველად მიაჩნდა და სიკაბუჯის ცეცხლით აღგზნებული ის სიფრთხილეზედ აღარ ფიქრობდა, ის გატაცებული იყო ცრუ წინაგრძნობით და თითქმის დარწმუნებული იყო, რომ ხელახლად გაიმარჯვებდა, და გაუძღვა თავის ჯარს საომრად. თავის მხრით შაჰ-როკი წამოუძღვა ძლიერ სპას, რომელიც შეაგროვა ხორესანში და მრავალ სხვა ხანების მაშველ ჯარების დახმარებით. ორივე ჯარი მალე შეხვდნენ ერთმანეთს; ხოლო აქ მოხდა ისეთივე ამბავი, როგორც ადილ-შაჰის და იბრაჰიმის შებრძოლების დროს. უმჯობესი ნაწილი ჯარებისა უკმაყოფილო იყო რა თავის ქვეყნის მდგომარეობით და სურსათის დაკლებით, უღალატა

იბრაჰიმს და მტრისაკენ გადვიდა. ბრძოლა იბრაჰიმის დამარცხებით დასრულდა. ზოგი ამბობს, რომ ის შეტაკების დროს მოკვდაო, სხვანი კი ირწმუნებიან, რომ ის ტყვედ წაიყვანეს და მისმა მტერმა მოაკვლევინა ის. ამ მეფეს მოკლე ხნის განმავლობაში ბედმა გაუღიმა, ხოლო შემდეგში უმუხტოლ მას და გარმოადგო უმწერვალეს წერტილისაგან, რომელზედაც აიყვანა. მან ორი ძლიერი მტერი შემუსრა და დასძლია ყველა დაბრკოლება, რომელიც მას ტახტზედ ასვლაზედ ხელს უშლიდა და უცბათ შეიქმნა მსხვერპლად თავმოყვარეობისა და ერთი დღის განმავლობაში დაჰკარგა თავის ცხოვრების და გამარჯვების ნაყოფი.

იბრაჰიმის დამარცხების შემდეგ, რომელიც შუა 1749 წ. მოხდა, შაჰ-როკი დაეპატრონა სამეფო გვირგვინს და სპარსეთის ყველა დიდებულთა მიერ აღიარებული იქმნა მეფედ. თეიმურაზი ბატონობდა საქართველოში და შირვანში, ხოლო ქოჯგია მუსტაფა-ხანს ექირა ისპაჰანი შაჰროკის მორჩილებაში, რომელსაც ის თავის კანონიერ მბრძანებლად აღიარებდა. ამ შაჰის მეფობის დასაწყისმა დიდი იმედები დაბადა; მან გამოსცვალა თავრიზის, ერევნის და ნახჩევანის მმართველები და მათ მაგიერ თავისი ნებით გაამწესა ახალი გამგენი მშვიდობიანობის და კეთილ წეს-წყობილების დასამყარებლად; მთელი სომხობა განათავისუფლა ხარკისაგან შვიდი წლით; მოიწადინა აღებ-მიცემობისთვის მფარველობის აღმოჩენა; ქარავნებს თავისუფლად გარდაქონდათ საქონელი და შესამჩნევად გავრცელდა მოგოლის ფული ლევანტის*) ქვეყნებში, რომელთაც დიდი ვაჭრობა აქვთ გამართული სპარსეთთან. ამასთან ერი გახარებულია მით, რომ მოიპოვა დამშვიდებული ცხოვრება, რადგან იმის აზრით გვირგვინით შემოსილი იყო იმისთანა პირი, რომელსაც სხვებზე უფრო კანონიერი უფლება ჰქონდა, მაგრამ ამბოხების დაჩვეულმა დასმა, რომელმაც დიდიხანი ფესვი მოიკიდა ამ სახელმწიფოში, ხელ-

*) მცირე აზია.

ახლად წამოაყენა ახალ-ახლი ტახტის მაძიებელნი. შუღლს დაემატა სარწმუნოებაში ჩამოვარდნილი განხეთქილება და ამით ახალი არეულობა დაიწყო ამ მხარეში, რომელმაც ძლიერ იგემა მშვიდობიანობა, ამდენი წლის განმავლობაში მათთვის დაკარგული.

თუმცა ყველა სპარსელები მაჰმადიანები არიან, მაგრამ დაყოფილნი არიან ორ სექტად, კარგა ცნობილ ალიებათ და ოსმანებათ ანუ სუნნებათ; ალის მოძღვრება უფრო გავრცელებულია სპარსეთში და საძაგელ ზიზლით შეჰყურებს სუნნებს. შაჰ-როკი აღზდილი იყო თავისს დედისაგან ალის მოძღვრებაში; ხოლო მას დასწამეს სუნიტობა იმიტომ, რომ მამა მისი ნეზრალ-მირზა და ნამეტურ იმისი პაპა შაჰ-ნადირი ორნივე სენიტერი იყვნენ. იქნება შაჰ-როკი ერთობ მიეკედლა ავღანელებს, რომელნიც ყველა სუნიტები იყვნენ, დაუყვავა მათ და ჰსურდა მათი გადაბირება წინააღმდეგ მრავალთა უკმაყოფილო პირთა, რომელნიც აუტყდნენ მას. მეშედ შეიხმა, მიუტეველმა, რომელიც იმამიიდის სამარხის მცველი იყო, კაცმა ძლიერ გონიერმა და თავმოყვარეობით და ბოროტებით აღვსილმა, განიზრახა სამეფო გვირგვინით შეემკო თავის შვილის თავი. ხოლო ამ მიზნის მისაღწევად მან არჩია ერის აღელვება სარწმუნოების საშუალებით; ის ფიქრობდა შაჰ-როკი ერისთვის შეეზიზღებინა, ვითარცა შეურიგებელი მტერი იმათი სარწმუნოებისა. იწყო მით, რომ მეფის და ერის შორის ჩამოაგო შუღლი; ერმა ჯერ შეიძულა იგი, ხოლო ბოლოს ხორასანში კდევ აჯანყებას მიჰყო ხელი. მან ისარგებლა ამ ამბოხებით თავის შვილის სასარგებლოდ, რომელიც მეშედის ხანად აღიარებულ იქმნა. ეს იყო მისი პირველი ნაბიჯი ტახტზე ასვლისათვის, რომელსაც მან ველარ მიაღწია. ეს ამბავი რომ მიუვიდა შაჰ-როკს, სწრაფად გაემართა ხორასნის მხარის დასამორჩილებლად.

ბ. ჰანვეი თავისს საუცხოვო ისტორიაში სპარსეთის რევოლუციას, რომელიც მან ამჟამად დასტამბა, მოგვითხრობს ვილაც სალმანზე, რომელიც შაჰ-თამასპის ბიძა იყო, ვითომც

იმასაც ელიარებინა თავი მეფედ და შაჰ-როკს მისვლის უძალ მოეკვლევიანებინა ის. რადგანაც სრულიად არა ვიცი რა ამ ამბისა, მე დავემყარები მასზე, რასაც ამის შესახებ გადმოგვცემს ინგლისელი ავქსონი^{*)}). შაჰ-როკმა დაამარცხა თავისი მეტოქე, შეიხის შვილი. გამარჯვებული შაჰ-როკი შევიდა მეშედში, მაგრამ სიმშვილმა, რომელიც გავრცელდა ამ მხარეში, აიძულა ის იქ დარჩენილიყო და ხელი შეეშალა მას ახალი რამ განეზრახა. მისი დაბრუნების შემდეგ ხორასანს, სპარსეთის შუა-გული უპატრონოდ დარჩა და ამის გამო ისევ ძველმა არეულობამ თავი იჩინა; ყველა ხანებმა ანუ მაზრების მმართველებმა ისარგებლეს ამ აშლილობით და დამოუკიდებელ მფლობელებად შეიქმნენ, ხოლო სამეფო ხელახლა ჩავარდა იმ უბედურებაში, რომელიც შაჰ-როკის ტახტზე ასვლის დროს თითქო გაჰქრა. აღებ-მიცემობა, რომელიც მცირე სულის ჩამდგმელია ამ სახელმწიფოსა, სრულიად მოისპოო. მცირე ხნის თავისუფლებით, რომლითაც მან ისარგებლა, შეაგროვა აზრუმში ყველა სავაჭრო საქონელი ლევანტისა. ახლა კი ველარ ბედადნენ იმათ გარდატან-გარდმოტანას თავრიზში. ვაჭრებმა შინჯეს ბაიაზეთის გზით საქონლის გადატანა და იმედი ჰქონდათ ყაზბინის მივალწევთო, მაგრამ როგორც კი ქარავნები მივიდნენ ურუმს, ისინი გაძარცვეს ყაჩაღებმა, რომელნიც დაუსჯელად თარეშობდნენ ამ მხარეში.

თავი მეოთხე

ავღანების დამყარება აღერბაიჯანში. ბაქტრიარის აჯანყება; ისმაილ-შაჰის ტახტზე ასვლა 1750 წ. ირაკლიმ დაამარცხა ავღანები. მათ დაარბიეს გრივნის და ნახიჩევანის მაზრები. შაჰ-როკის დაბრუნება.

შაჰ-ნადირის მოკვლის შემდეგ ისე წელი არ გასულა, რომ რაიმე შესანიშნავი ამბავი არ მომხდარიყოს. 1750 წ. მომხდარი არა ნაკლებ ღირს შესამჩნევია.

^{*)} ჰანვეი პეისნელის თანამედროვე მწერალი იყო, რომელსაც ჩვენი ავტორი თავისს თხზულებას უძღვნის. მას დაუწერია სპარსეთის რევო-

სპარსეთმა შეიცვალა პირისახე და იწყო დარღვევა. შუა-
გულ სამეფოს ხანებმა მიითვისეს თავიანთ სამფლობელოებში
უზენაესი უფლება. საქართველოს მეფეებმა თეიმურაზმა და
ირაკლიმ დაიპყრეს ერევნის და ნახიჩევანის მხარეები, მია-
ღწიეს თავრიზამდი და ავღანები თავისს მხარეზე გარდაიბირეს.
ცნობილის ამ ერის დასაბამი საკმაოდ მიმაჩნია მკათხველს მი-
უთითო მარიონერების ნაწერებზე და ნამეტურ ბ. ჰანვეის სპარ-
სეთის რევოლუციის ისტორიაზე, რომელიც საუცხოვოდ და
უნაკლოდ არის დაწერილი. უნდა აღვნიშნო მხოლოდ, რომ
ზემოხსენებულნი და ყანდაღარელნი ავღანელები ერთმანეთში
განსხვავდებიან. სპარსეთში მყოფნი ავღანები შაჰ-ნადირის
გვარდიის გადარჩენილ ნაწილს წარმოადგენს. იმის სიკვდილის
შემდეგ ველარ დაბრუნდენ სამშობლოში, ვინაიდან ბევრი
იმისთანა ქვეყნები უნდა გარდაეცლოთ, სადაც მტრულად და-
ხვდებოდნენ. მათ მიჰყვეს ხელი ყაჩაღობას გრავენის და ნახი-
ჩევანის მაზრებში, სადაც მით ჰსურდათ დაბინავება. ისინი სუნ-
ნიტები არიან; თუმცა უფრო ნამდვილი იქნება რომ ვსთქვათ,
რომ არავითარ სჯულის წესს და მოძღვრებას არ ასრულებენ.
ქართველებმა ადერბაიჯანში ისინი თვის მხარეზე გარდაიყვანეს,
თეიმურაზი გაბატონდა და წინამძღოლად დაუყენა თვისივე
ამორჩეული პირი, რომელსაც უნდა მოარჩილებაში მოეყვანა
ისინი და ეწინამძღვრა მათთვის.

სამხრეთ სპარსეთში ახალმა ქირმა იჩინა თავი და შაჰ-როკს ახალი მოქიშვე გაუჩნდა, რომელიც ბაქტიაზელებმა წარმოაყენეს. ეს ერი ლავრისტანის მაზრის ქურთები არიან და უმეფოდ ცხოვრობენ ისე, როგორც თურქმენები მცირე აზიაში. ამ აჯანყებულებმა წინამძღოლად მსცოვანი სარდალი აღიმერდან-ხანი აირჩიეს, რომელმაც მეფედ ბატონი შვილი ისმა-

ლიუციის ისტორია 2 ტომად. ამ თხზულებას დიდი მნიშვნელობა აქვს ჩვენი ისტორიისათვის, რომლის მკვლევარნი ზშირად იხსენებენ მას. ინგლისურ ენის მკველნი დიდს მადლობას დაიშაბურებენ, თუ იკისრებენ იმის თარგმანს და გააცნობენ მას ჩვენ მკითხველ საზოგადოებას.

ილი წამოაყენა და საჯაროდ გამოაცხადა, ვითომც ის სეფის სამეფო გვარის ყოფილიყო, რისგამო ყველაზე უფრო კანონიერი უფლება აქვს ტახტზეო. ამ დროს შაჰ-როკი სიმშლიის მიზეზისა გამო მეშედში უნდა დარჩენილიყო, მას აგრეთვე ჰსურდა შეეჩერებინა ხორასნის ამბოხება და ამასთანვე შიშიც ჰქონდა პაპის, შაჰ-ნადირის, გარდარჩენილი განძის ნაწილიც არ გაეტაცნათ, რომელიც კიდევ კალატის კოშკის სარდაფში იყო დაცული- იმნაირი იყო სპარსეთის მდგომარეობა 1750 წ. დასაწყისს.

ავღანები, ვითარცა სუნნიტნი, რა საკვირველია, მტრები იყვნენ ყიზილბაშებისა ანუ ალის მწვალებლების სპარსებისა. თუმცა სარმწუნოებით დაყოფილნი იყვნენ, ხოლო მათ აწუხებდა ცხოვრებისთვის სახსარის მოპოვება მტაცებლობით და ყაჩაღობით, და ბევრი ადერბაიჯანის ყიზილბაშნი მიემხრნენ მათ. წინეთ ისინი ათიათას კაცამდე იყვნენ, ხოლო სულ მალე მათ რიცხვმა შესამჩნევლად იმატა და გაძლიერდა მრავალ ყაჩაღებით, რომელთაც დანარბევში წილი დაუდევს. ავღანებს ჩქარა მოსწყინდათ მორჩილება და სამსახური, რომელიც აღუთქვებს საქართველოს მეფეს, გააგდეს სარდალი, რომელიც თეიმურაზმა მათ დაუნიშნა და წინამძღოლად აირჩიეს ვინმე კასუმ-ხანი. ამერიდან სრულებით აღვირი აიხსნეს და ხელახლად მოჰყვნენ ქვეყნის ძარცვა-გლეჯას.

თვისს მხრით ბატონიხელებმა რა შეამჩნიეს, რომ თავისუფლად შეუძლიათ ნავარდობა, იწყეს თავდასხმა და ისპაჰანამდე მიაღწიეს. ალი მერდან-ხანმა დაიპყრა ეს დედა-ქალაქი და ტახტზე აიყვანა ბატონი შვილი ისმაილი, რომლის მეარველად თავი აღიარა. ახალ მეფეს სარჩენად დიდი ფულის მოპოვება დასჭირდა, რითაც ისპაჰანის ხალხი შეავიწროვა და აგრძნობინა მას მტარვალობის უღელი. ისმაილმა საშინლად ასწია ხარკი, მოაკვლევინა მრავალი მდიდარი სოვდაგრები, რომელთა სიმდიდრეს დაეპატრონა; სხვათა შორის სიცოცხლეს გამოასალმა ერთი ძმათაგანი განთქმულ შერიმანებისა, სომხის მილლიონერებისა, რომლის გვარმა წინეთაც შაჰ-ნადირის მეფობაში ყოველნაირი დარბევა გამოესცადა.

1751 წ. დასაწყისს თეიმურაზ და ირაკლი მეფეებმა, ავღანების ამბოხებით განრისხებულებმა, გაილაშქრნენ მათ დასამორჩილებლად. სომხები შეუერთდნენ ქართველ ჯარს, რომლის ყველა მხედრებს თავიანთ დროშებზე და ტანსაცმელზე ჯვრები ეკიდათ. ეს ჯვაროსნები ეკვეთენ ავღანებს ქალაქ ოდუარის ახლოს, სძლიეს და უმეტესი მათი რიცხვი ამოკუწეს ნაწილ ნაწილებათ. ამ ბრძოლაში ირაკლიმ იმისთანა ვაჟკაცობა გამოიჩინა, რომ სრულიად ღირსია შედარებისა იმ გმირებთან, რომელნიც სახელგანთქმულნი არიან ძველს ისტორიაში. ავღანელთ ერთს ბელადს დაეტრაბახნა, რომ ირაკლის ცოცხალს თუ მკვდარს მოგვგრითო. ვინმე ქართველი, რომელიც მტრის სარდალს ემსახურებოდა, გამოქცეოდა მას და მოახსენა მეფეს ავღანის დაკვეხნა. ირაკლი ქვეითათ უპირებდა მას დახვედრას. გაიმართა ათე არა ბრძოლა, ბელადი წრეს გარედ გამოვიდა და ხმა მაღლა იკითხა, „სად არის ირაკლიო.“ „აქ გახლავარო“, მიაძახა მეფემ და სწრაფად გაემართა იმისაკენ. ავღანელმა საჩქაროდ ცხენი გამოაქენა და სატყორცნელად ისარი დაუმიზნა, ირაკლი მარდად გარდმოხტა ცხენიდან, აიცილა ისარი და თითონ დაახალა მტერს დამბაჩა და ცხენიდან მოკლული გადმოაგდო. ძნელი წარმოსადგენია ის შთაბეჭდილება, რომელიც მეფის ქველობამ ჯარზე მოახდინა. ხშირად მომხდარა ხოლმე, რომ ამაზე ნაკლებ ვაჟკაცობასაც გარდაუწყვეტია ბრძოლის ბედი და გამარჯვება გაუტანია.

ოსმალები მით უფრო განრისხდნენ ამ ჯვაროსნების გალაშქრებით, რომ ექვი შეუვიდათ, ვაი თუ ისინი მოქმედებენ რუსებთან შეთანხმებით, რომელთაც აშტრახნის მხრიდან დასაზვერავი ჯარი წინ წამოსწიეს. მეც დავრწმუნდი ამ უცნაურ აზრზე, პორტაში გავრცელებულზე შემდეგი შემთხვევისა განო. სმირნაში ჩემი ყოფნის დროს ქორაზმეტ-ფაშა, ყოფილი დიდი ვეზირი, მიმავალი თავის ადანის ფაშალიყში, იქ ჩამოხტა და მე დავესწარი მის საუბარს, რომელშიაც ეს დიდებული დაბეჯითებით ამტკიცებდა,

რომ ნებლუფევი, რუსების ელჩი სტამბოლში, — რომლის სიკედლის ხმა მაშინ გავრცელდა, — ცოცხალი არისო, ხოლო ის ამბავი, ვითომც მას წვეთი დასცემოდეს და დაუსაფლავებიათ, განგებ მოგონილია იმის გაპარვის დასაფარავად; ვითომც მას შინებოდეს, რომ იმის ბრძანებელის მოლაპარაკების გაწყვეტას პორტასთან არ მოჰყვეს შედეგად ოსმალების სასახლის ჩვეულებისამებრ იმისი შვიდ კოშკიან ციხეში დამწყვდევა. ფაშის მიერ წარმოთქმულ აზრში ცხადად გამოიხატებოდა, რომ პორტა დარწმუნებული იყო, ვითომც რუსებს უნდათ ისარგებლონ სპარსეთის არეულობით და რაღაც საიდუმლო განზრახვა ამ სამეფოში შეისრულონ; შესაძლებელია, თითონ პორტას ჰსურდა ესარგებლებინა სპარსეთის მდგომარეობით. მართლაც, ყველა დარწმუნებული იყო, როცა ეს ფაშა სმირნიდამ წავიდა, რომ მას ხელახლად სერახკირად საზღვრებზე ნიშნავდნენ.

ირაკლიმ ავღანების დამარცხების შემდეგ წინ წაიწია თავრიზამდი, რომელიც მან დაიპყრა. ის არ დაკმაყოფილდა ამ წარმატებით და გაილაშქრა ლეკებზე და განჯის და ურუმის ხანებზე, რომელთაც ავღანებმა დახმარება და მფარველობა აღმოუჩინეს. ისინი სრულიად დაამარცხა და განაცხადა, რომ ამ შემთხვევაში ის მოქმედებდა ვითარცა დევლეტ-შერიკი ანუ სპარსეთის მოკავშირე. ამბობენ, ვითომც ირაკლი იმიტომ ასე უწოდებდა თავის თავს, რომ შაჰროკთან სამეფოს განაწილებაზე ხელშეკრულება დაედოს. ხოლო მე ვერ ვხედავ ამ ამბის, ვითარცა ნამდვილის, გარდაცემას.

თავისი ამხედრება ლავანებზე ირაკლიმ ისე გამარჯვებით ვეღარ დაასახელა, როგორც იწყო. ავღანები შეუერთდნენ ლეკებს და დაბინავდნენ ნახიჩევანის მაზრაში. სრულიად უმგზავსია ის სისასტიკე, რომელიც მათ იქ ჩაიდინეს. ამ შემთხვევაში მცხოვრებლებმა ომის უსაშინელესი შედეგები გამოსცადეს. აღვირ ახსნილმა ჯარებმა იწყეს მით, რომ გააწერეს მათ ოთხი ათასი თუმანი და ექვსი ათასი ურემი პური. წინანდელ ომებისა გამო ხალხი უკვე გაღატაკებული იყო;

მან, რასაკვირველია, ვერ შესძლო გარდახდა და თვის მტარ-
ვალებს სიხარბისა და ბარბაროსობის მსხვერპლად შეიქმნა.
მამები იძულებულნი გახდნენ თვისი შვილები დაეყიდნათ და-
ბალ ფასში და მით დაეკმაყოფილებინათ მწვალებლების გაუ-
მაძღრობა, გააფთრებული ავღანები ჯერ პირუტყულ ვნებას
იკმაყოფილებდნენ ქალებთან და შემდეგ წითლად გახურებულ
შანთებს უყრიდნენ მათ ძუძუებში და ყველა სხვა სხეულის
ნაწილებში გამოსატეხად იმისა, თუ სად აქვთ გარდამალული
ფული. იმდენს აწვალებდნენ, სანამ არ დაახრჩობდნენ, როცა
დარწმუნდებოდნენ, რომ მათგან მეტს ვერას გამოიტანდნენ.
გადასწევს ყველა სოფლები და ისეთი სისასტიკე ჩაიდინეს,
რომ მოსავალიც ცეცხლით გადაბუგეს და სრულიად დაარ-
ბიეს სოფლები. სიმშილმა ისიც მოსპო, რაც კი გადურჩა
მტრის განადგურებას. ვისაც ღონე შესწევდა, ივლტოდა
მთებში თავის შესაფარებლად, მაგრამ იქაც გამოსაკვებავად
ველარც ბალახს და ველარც ფოთლებს შოულობდნენ და გზა-
ში იხოცებოდნენ. ამ მხარეში ბევრი კათოლიკეების სოფლე-
ბი იყო და ისინი სრულიად აკლებულნი იქმნენ, მათ სახლე-
ბიც გაღუწვეს და საყდრებიც დაუმტვრიეს. მამა იოსებ ვარ-
ტიკს, შიაუკის დომინიკანელების წინამძღვარს და ამა მხრის
ვიკარს, ჯერ ყველა ვაზები, ყველა სამკაული და ვერცხლეუ-
ლობა მონასტრისა გამოატანინეს, შემდეგ ავღანებმა შეიპყრეს
და ერთ ვიწრო საპყრობილეში ჩასვეს, სადაც დიდხანს იმყო-
ფებოდა, შემდეგ დიდი ცეცხლი განუმზადეს, რომ წამებით
რაიმე წარმოეტქმევინებინათ. საშინელ ტანჯვისაგან თავის დასა-
ლწევად მან აღუთქვა წერილის გაგზავნა და თავის დასახსნე-
ლად ფულის გამოთხოვა; არ ვიცი, რა დამართა ამ ბერს.
ერთის სიტყვით შეუძლებელია სურათის დახატვა ამა მხრის
აოხრებისა, რომელსაც აქამომდე ომის ცეცხლი მოდებული
აქვს.

ავღანები დაეცნენ და ააოხრეს მთელი მხარე აკული-
სამდე. ქართველები მედგრად შეებრძოლნენ მათ, მაგრამ ვერ
დაუშალეს შესვლა ქალაქში, რომელსაც მათ ცეცხლი
წაუკიდეს და სისხლით მორწყეს. აქ ორი ათასი ქრისტიანი

აღკვეთილ იყვნენ მათ მიერ და ათას ხუთასი ტყვედ წაიყვანეს, დარბევა განაგრძეს ერივნამდის, ამ დროს მათი მოკავშირენი, ლეკები შირვანის მიდამოებში იყვნენ და ქართლში შესვლას იმუქრებოდნენ. ირაკლი იძულებული შეიქნა ამ აზღვავებულ ნიაღვრის შესაჩერებლად თავისს დედა-ქალაქში მიბრუნებულიყო.

ომმა ვერ შეაფერხა აღებ-მიცემობა, გილანის ქარავენები საკმაოდ თავისუფლად გადადიოდნენ აზრუმში, ხოლო თავრიზიდან ყაზბინამდე გზა კი სრულიად მიუვალი და დაქერილი იყო ურუმის მაზრის ქურთებსა და მრავალ სხვა ბოროტ-მომქმედთა მიერ. აგრეთვე სრულიად დახშული იყო გზა ისპაჰანიდამ ბასსორამდე, ხოლო შესაძლებელი იყო მიმოსვლა ამ დედა ქალაქიდან ბაღდადამდე, საიდან სპარსელებს გადაჰქონდათ სავაქრო საქონელი.

ამ არეულობის დროს შაჰ-როკი ხორასანს სცხოვრობდა. სიმშვილმა გაუწყვიტა მას ჯარის უმჯობესი ნაწილი; უსაქმურობამ ნდობა დაუკარგა მას, ხალხში სახელი გაუტყდა და ლანძღვით იხსენიებდნენ მას. დაერთო ამას ის ექვი, რომელიც დიდხანია მასზედ ჰქონდათ, ვითომც ის სუნნიტი ყოფილიყოს და მით ცეცხლზე მდულარე გარდაასხეს. სპარსელებისთვის ის ამიერიდამ საზიზღარი შეიქმნა, სახსენებლათაც შესძულდათ და ხმა მალლა ახსენებდნენ, რომ ჰსურთ მეფედ ალი ასან ალის მოძღვრების აღმსარებელი. ხალხის სიძულვილით ისარგებლა მიუტევებელმა იმამრიზელმა და მოახერხა სხვა და სხვა ოინების მეოხებით თვალები დაეთხარათ მისთვის. მაგრამ მალე მოიბრუნა იმისაკენ ხალხმა გული, რომელიც ფანატიზმის მიერ წარტაცებული იქნა, ჯარისკაცებმა შეიბრაღეს მეფე, უბედურებაში ჩავარდნილი ხელ ახლად აიყვანეს ტახტზედ. ამბობენ რომ ის ახლაც მეფობსო, მაგრამ ნამდვილი არა ვიცი რა იმის შესახებ შემდეგ წინეთ მოყვანილ ამბავისა.

(დასასრული იქნება)

წერილები საქართველოს ისტორიიდან

I

მეფობის დასაწყისი

ყველა ერის ისტორიის დასაწყისი ბურუსით დაფარულია; ყოველი ერის ისტორია ზღაპარ-თქმულებითი გარდმოცემით და გაურკვეველ ცნობებით იწყება. მაგრამ ამ ბურუსში, ზღაპარ-თქმულებასა და გაურკვეველ ცნობებში, როგორც ზღვის ქვიშაში მარგალიტი, ხშირათ თავს იფარავს წმინდა ისტორიული სინამდვილე; მხოლოდ საჭიროა—მცოდნე ხელმა ამ ისტორიულ მარგალიტს დროთა მსვლელობით ზემოქმედებული შლამ-ტალახი მოაშოროს, თვით მარგალიტი კი გარეცხოს, გაასუფთაოს და ყველას დასანახავათ მზის შუქზე გამოიტანოს.

თუ ჩვენს ისტორიას დაეუკვირდებით, აქაც იმავე საზოგადო მოვლენას შევამჩნევთ: ჩვენი ისტორიის დასაწყისიც იმავე სიბნელით და გაურკვეველობით მოცულია; აქაც პირველი ალაგი საისტორიო ზღაპარ-თქმულებას უჭირავს. ავიღოთ თუნდ ის ადგილი, სადაც ჩვენი ისტორიული პირველწყარონი საქართველოში ერთ-მთავრობის დასაწყისზე მოგვითხრობენ.

„ქართლის-ცხოვრება“ ამ საგნის შესახებ გადმოგვცემს, რომ პირველათ საქართველო აფექსანდრე-მაკედონელმა (მშნ—მშნ წ.) გააერთიანა, როდესაც დაიპყრო იგი და უზენაეს გამგედ თავისი ნათესავი აზონ აარედანის-ძე მაკედონელი დაუყენა; მაგრამ აზონმა უზომო სისასტიკით თავის ქვეშევრ-

დომებს მალე თავი შეაძულა და ქართველების მხრით აჯანყება გამოიწვია, რომლის მოთავედაც მცხეთის უკანასკნელი მამასახლისის სამარას ძმისწული ფარნავაზი შეიქმნა. იგი დედით სპარსელი იყო, ხოლო მამით ქართველი და მთებში მალულათ იზრდებოდა. აქ ერთხელ ნადირობის დროს მან იპოვა დიდი განძი და მალე თვისი ქვეყნის განთავისუფლებასაც შეუდგა. ამ საქმეში ფარნავაზს მხარს უჭერდა ვილაც ქუჯი „ნათესავი ქართლოსიანი“, რომელმაც შემდეგში ფარნავაზისაგან სამეგრელო და სვანეთი მიიღო საერისთაოდ. ოსებისა და ლეკების დახმარებით ფარნავაზმა და ქუჯიმ სამუდამოთ განთავისუფლეს საქართველო მაკედონელთა ბრძანებლობისაგან, ხოლო ფარნავაზმა, კერძოთ, თავის თავი შეუფედ გამოაცხადა და შინაური რეფორმების შემოღებას შეუდგაო, სახელდობრ: მთელი თვისი სამფლობელო ცხრა საერისთაოდ გაჰყო, ქართლოსის საფლავზე ამართა კერპი აწმავაზი, აწმავაზთა წოდება დააარსა და „ქართული მწიგნობრობა შექმნაო“¹⁾.

ალექსანდრე მაკედონელის-მიერ საქართველოს გაერთიანებას არც მეორე ჩვენი ისტორიული პირველ-წყარო, ქართლის მოქავეის ქრონიკა, უარ-ჰყოფს, მხოლოდ ამასთანავე იგი იძლევა ფრიად საინტერესო და სრულიად ახალ ცნობას როგორც აზოს ვინაობის შესახებ, ისე მეფობის დასაწყისის შესახებაც ქართველთა შორის. მაგრამ აი თვით ქრონიკის სიტყვები:

„თანა ჰყვანდეს ალექსანდრე მეფესა აზოჲ, ძე არან ქართლისა მეფისაჲ; და მას მიუბოძა მცხეთაჲ საჯდომად, და საზღვარი დაუდგა მას: ჰერეთი და ეგრის წყალი, და სომხითი და მთაჲ ცროლისაჲ, და წარვიდა. ხოლო ესე აზოჲ წარვიდა არან ქართლად მამისა თვისისა და წარმოიყვანა რვაჲ სახლი და ათნი სახლნი მამა-მძუძეთანი, და დაჯდა

¹⁾ ქართლის-ცხოვრება. გამოც. ზაქ. კიკინაძისა. ტფილისი. 1897 წ. ტ. I, გვ. 32—40.

ძულ მცხეთას, და თანა ჰყუანდეს კერპნი ლუთად გაცი და გაიმი და ესე იყო პირველი მეფე მცხეთას შინა, აზოა ძე არან ქართველთა მეფისა, და მოკვდა. და შემდგომად მისა დაღდა ფარნავაზ. იმან აღმართა კერპი დიდი ცხვისა ზედა და დასდვა სახელი მისი არმაზი, და მოქმნა ზღუდე წყლით კერძო, და ჰრქვიან არმაზ²⁾

ამ-გვარათ, უუძველესი ქართული ქრონიკა გადაქრით გვეუბნება: როდესაც საქართველოს საზღვრებში ალექსანდრე მაკედონელი შემოვიდა, აქ მეფობა უკვე დაწყებული იყო, სახელდობრ „ქართლში“ იჯდა „მეფე“ არანი; საქართველოდან წასვლის დროსაც ალექსანდრე—მაკედონელს ამ ქვეყნის გამგედ „აზონ მაკედონელი“ როდი დაუნიშნავს, არამედ „აზოა, ძე არან ქართლის მეფისა“; აზოს შემდეგ გამეფდა ფარნავაზ, ფარნავაზს შემდეგ—საურმაგიო და სხვანი. ერთი სიტყვით, ნაციონალურ მონარქიის დაარსება ჩვენში გამოუწვევია არა მაკედონელთა საწინააღმდეგო მოძრაობას, როგორც ამას „ქართლის-ცხოვრება“ ამბობს, არამედ, პირიქით, ალექსანდრე მაკედონელს კიდევაც ხელი შეუწყვია ამ მონარქიის გავრცელებისა და გაძლიერებისათვის; ასე რომ ფარნავაზი, რომელსაც „ქართლის-ცხოვრება“ პირველ ნაციონალურ მონარქად აღიარებს, უკვე მზა-მზარეულ სამეფო ტახტზედ ასულა და ერთ-მთავრობის შექმნა და ქართველთა შეერთება თვითონ აღარ დასჭირვებია. არავითარ ბრძოლას აზოსა და ფარნავაზის შორის ეს ქრონიკა არ იხსენიებს; არას ამბობს იგი არც აზნაურობის დაარსებასა და მწიგნობრობის შემოღებაზედ, თუმცა ქალაქების გამაგრებასა და ციხეების აშენებაზე კი, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, იგი ბევრს ლაპარაკობს.

ასეთია ძირითადი განსხვავება ჩვენს ორ ისტორიულ პირველ-წყაროთა შორის იმ საგნის შესახებ, რომელიც ჩვენი შენიშვნების ტემად ავირჩიეთ. მაგრამ ამავე დროს მათ-შუა

²⁾ ე. თაყაიშვილი: „სამი ისტორ. ხრონიკა“. ტფილისი 1890 წ., გვ. 4—5.

ერთი თვალ-საჩინო მსგავსებაცაა, სახლდობრ, ორივე წყარო თანაბრათ სცდილობს—საქართველოს გაერთიანება და შიდა-ქართლში სამონარქიო ცენტრის დამყარება ალექსანდრე მაკედონელის ზიარდს გაჟღენს და ინციატივას დაუკავშიროს, დიდებული საქმე ქართველ ტომის პოლიტიკურათ გაერთებისა ამ დიდებულ „დამპყრობელის“ ნამოქმედარად წარმოადგინოს.

რა გვეთქმის აქ დასახელებულ მსგავსებისა და განსხვავებათა შესახებ? რომელ პირველ-წყაროს ცნობას უნდა მიეცეს ისტორიულათ უპირატესობა, ან უფრო გარკვეულათ რომ ვთქვათ, ამ წყაროთაგან რომლის ცნობა უფრო ადვილ-შესათანსმებელია უცხო მწერალთა და მსოფლიო ისტორიის იმ დრონდეულ ცნობებთან და რა სახით?

ჩვენ განგებ ხაზს ვუსვამთ ამ სიტყვებს: „უფრო ადვილ-შესათანსმებელია უცხო მწერალთა და მსოფლიო ისტორიის იმ დროინდეულ ცნობებთან“, რადგან ჩვენი ისტორიულ წყაროების ცნობათა სინამდვილის თითქმის ერთად-ერთი საიმედო საზომი ისაა, თუ ეს ცნობანი რამდენათ ეთანხმებიან, ყოველ შემთხვევაში, არ ეწინააღმდეგებიან მაინც მსოფლიო ისტორიის, მეცნიერებისაგან მტკიცეთ დადგენილ, იმდროინდელ ფაქტებს და უუძველეს ბერძენ-რომაელ მწერალთა კრიტიკულათ გაცხრილულ ცნობებს ჩვენი ქვეყნის შესახებ.

მაგრამ სანამ ამ საგნის შესახებ ჩვენს აზრს გამოვთქვამდეთ, საჭიროდ მიგვაჩნია ცოტა უკან დავიხიოთ და მოკლეთ თვალი გადავაგლოთ საქართველოს მდგომარეობას იმ დროს, რომელიც შიდა-ქართლში ძლიერის სამონარქიო ცენტრის დაარსებას წინაუბრძოდა.

ქვემოთ ჩვენ ვეცდებით დავასაბუთოთ, რომ შიდა-ქართლში სამონარქიო ცენტრის გადატანა და ქართველთა ტომის ზოგიერთ თემების გაერთიანება დაახლოვებით იმ დროს ეკუთვნის, როდესაც ალექსანდრე მაკედონელმა და მისმა მხედართ-მთავრებმა თითქმის მთელი შუა და დასავლეთის აზია თავის ძლიერს მახვილს დაუმორჩილეს, აზიის დესპოტთა ძლიერება ძირიანათ შეარყიეს და დასავლეთის აზიაში სრულ-

ლიად ახალ პოლიტიკურ ორგანიზმების აღმოცენებას ნიადაგი მოუმზადეს, ე. ი. მე-IV საუკუნის დამლევს ქრისტეს დაბადებამდე.

რას წარმოადგენდა საქართველო ამ დრომდე ეტნოგრაფიულათ და პოლიტიკურათ?

საჭიროა ამ თავითვე შევნიშნოთ, რომ იმ დროს, რომელსაც ჩვენ გვსურს შევხვით, არც ცნება საქართველო და არც ამ ცნების გამომხატველი სიტყვა კაცობრიობის ლექსიკონში არ მოიპოვებოდა. არსებობდნენ მხოლოდ ქართველ თესლმოდგმის პატარ-პატარა თემები, რომელნიც ოთხი მდინარის: არაქსისა, მტკვრისა, რიონისა და კოროხის აუზებში იყვნენ გაფანტულნი და უცხო ერებშიაც სხვა და სხვა სახელით იწოდებოდნენ. აღმოსავლეთით მათ საზღვრავდა კასპის ზღვა და ქურთისტანის მთა, ჩრდილოეთით კავკასიონის მთაგრეხილი, დასავლეთით შავი ზღვა კაპეტისწყლიდან ქ. ამიზამდე, ხოლო სამხრეთით ის წყალ-გამყოფი ხაზი, რომელიც იწყება ქურთისტანის მთიდან (მთა „ორეთისა“*), გაივლის ვანისა და ურმიის ტბებ შორის და შემდეგ ჰყოფს არაქსისა, მტკვრისა და კოროხის აუზებს ეფერატისა დი ჰალისის ბასეინთაგან. ამ საზღვრებ შორის ქართველთა თესლ-მოდგმა შემდეგნაირათ იყო დასახლებული:

შავი ზღვის სამხრეთად, ამიზის აღმოსავლეთით, ცხოვრობდნენ ტიბაჩენები, მათ აღმოსავლეთით შავიზღვის-პირადვე — მისინეკები, ამათ სამხრეთ-აღმოსავლეთად, თითქმის კოროხის სათავემდე, მთებში — ქაღიბები, ჩრდილო-აღმოსავლეთით ტრაპიზონის გამოსწორიგ — მაკრანები; მაკრანებსა და მოსინეკებ შორის მთებში ბინადრობდნენ ღრეღები, ხოლო მაკრანების ჩრდილოეთით ტრაპიზონიდან კაპეტის წყლამდე ჯერ შავიზღვის სანაპირო და შემდეგ მთელი რიონ-ყვირილის აუზი დაქერილი ჰქონდათ კაღხებს, რომელთაც კავკასიონის

*) ასე უწოდებს ამ მთას „ქ.-ცხოვრება“ (ტ. I, გვ. 16): „მთა ორეთისა, რომელ არს ქურთთა ქვეყანასა“.

მთებიდან თავს დასცქერდნენ სოფლები; ქოროხის მარჯვენა ნაპირი არსიანის მთებამდე ტახებისა და სსსპირების ხელოში იყო, ხოლო მისი მარცხენა ნაპირი, მაკრონებისა და ტახები შუა, სკიფიანებს ეკირათ. ტახების სამხრეთად, არაქსისა, ქოროხისა და ეფრატის სათავეთა შორის ფაზიანები ცხოვრობდნენ, ხოლო არაქსის სათავე მსტიანებს ეკირათ. მტკვრის სათავეში არსიანის მთების აღმოსავლეთით ბორჯომის ხეობამდე და მესხეთის მთების ჩრდილოეთის ფერდობებამდე (რომლის გავრცელებასაც წარმოადგენს მთა არსიანისა, რისგამოც უცხოეთის მწერლები ხშირად ამ უკანასკნელსაც „მესხების“ მთას ეძახოდნენ) — ბინადრობდნენ მოსხები, რომელნიც შეადგენდნენ ნაწილს ივერელებისას; ამ უკანასკნელთა მიწა-წყალი კი აღწევდა აღმოსავლეთით ალაზნამდე, ხოლო სამხრეთით მტკვრისა და არაქსის წყალ-გამყოფ ხაზამდე;*) ივერიელების აღმოსავლეთით კასპის ზღვამდე ალაზნალები ცხოვრობდნენ, ხოლო არაქსის ბასენი ალაზნალებს ეკირათ. ამათ გარდა, კასპის ზღვის სამხრეთ-დასავლეთის სანაპიროებში კადუსიანები ბინადრობდნენ, ხოლო ამათ სამხრეთ-დასავლეთით თითქმის ტიგრამდე კადუსელები იყვნენ დასახლებული.

ამგვარად: ტაბარენი, მოსინეკი, ქაღიბები, მაკრონები, დრილები, კოლხები, სოფები, ტახები, სსსპირები, სკიფიანები, ფაზიანები, მსტიენი, მოსხები-ივერელები, ალაზნალები, ალაზნა-ნა, კადუსელები და კადუსიანები³⁾, აი ქართველთა თესლ-მო-

*) ასირიელები კი მთელს ამ ტერიტორიაზე მცხოვრებ თემს (ე. ი. როგორც საკუთრად მოსხებს, ისე ივერიელებს) საერთო სახელით იცნობდნენ: იგინი მათ ეძახოდნენ „მუსეებს“, რაც უდრის იმავე „მოსხებს“ ანუ „მესხებს“ (დ. ბაქრაძე: „ისტორია საქართველოსი“. თბილისი 1889 წ. გვ. 17).

3) ამ თემების სახელები და მათი ადგილ-ბინადრობა ჩვენ დავადგინეთ ჰეროდოტის (480—426 წ.) და ქსენოფონტის (431—354 წ.) ცნობათა მიხედვით, რომელნიც შევაესეთ აპოლონ როდოსელისა (250—200 წ.) და სტრაბონის (66 ქრ. წინ და 24 ქრ. შემდეგ) ცნობებით. იხ. Гант: „Извѣстія древн. греч. и римск. писателей о Кавказѣ“ ч. I. Тифлисъ.

დგმის უმთავრესი თემები, რომელნიც მე-VI საუკუნის დამლევს სპარსეთის მეფემ დარიოზ ჰისტასპმა (521—486) თავის მონარქიის საერთო წეს-წყობილებას დაუმორჩილა. ამას შემდეგ აღნიშნული თემები აღექსანდრე მაკედონელის შემოსევამდე (330 წლამდე) სპარსეთის ხელიდან აღარ გამოსულან.

თვითეული ამ თემთაგანი, თავის მხრივ, დაყოფილი იყო რამდენსამე საგვარეულოდ, რომელთაც განაგებდა გვარის (= „სახლის“) უფროსი წევრი მამაკაცი ანუ „მამასახლისი,“ ხოლო მთელ თემში უუძლიერესი გვარის მამასახლისი იმავე დროს მთელი თემის უფროსადაც ითვლებოდა, ე. ი. იყო თემის მამასახლისი. უცხოეთის მწერლები ამ თემის უფროსებს „მეფეებს“ უწოდებენ, თუმცა იმავე დროს ამ „მეფეებზე“ ისეთ ცნობებს იძლევიან, რომ ყოვლად შეუძლებელია მათ ეს ღირსება მიეკუთნოსთ. მაგალითად, ქსენოფონტის მოწმობით (431—354 წ.), მასინკეები მრავალ დაბეზად იყვნენ დასახლებულნი და ორ დიდ ჯგუფად განიყოფებოდნენ, რომელთაც თავთავისი „უფროსები“ ჰყავდათ, ხოლო ამ უფროსთა შორის პირველი ადგილი ეჭირა იმ გვარის უფროსს, რომლის ხელშიაც სატახტო ქალაქი იმყოფებოდა. ამ გვარის უფროსს ქსენოფონტე „მეფეს“ უწოდებს, მაგრამ იქვე შენიშნავს, რომ ამ მეფეს უფლება არა ჰქონდა თავის ციხე-დარბაზიდან გამოსულიყო, და მთელ სამოსინეკოს მფლობელობაც ეკუთვნოდა არა მას, არამედ იმ გვარს, რომლის წევრადაც იგი ითვლებოდა; რაც შეეხება დანარჩენი გვარების უფროსთა დანიშვნას, როგორც ქსენოფონტეს სიტყვე-

1884 წ. სტრ. 12—22. 26—41. 44—52. 55—83.—ამათ გარდა სახეში გვქონდა ფრანსუა ლენორმანის გამოკვლევანი აღაროდელითა შესახებ (შეად. მ. ჯანაშვილის წინასიტყვაობა მის მიერ გამოცემულ „საქართველოვარებისა“—ვახუშტი ბატონიშვილისა. ტფ. 1904 წ. გვ. 103—104). ხოლო ეხელმძღვანელობდით იმავე ლენორმანის ატლასით, რომელიც მას თავის „Histoire ancienne de l'Orient“-ის მე-V ტომში აქვს ჩართული. Paris 1887. ამ ატლასში ნახვენებია დარიოზის მონარქია.

ბიდან სჩანს, არც ეს საქმე ყოფილა მოსინეკების „მეფის“ ხელში.⁴⁾—მაგრამ ყველაზე უფრო გარკვეულ ცნობებს თემისა და გვარის უფროსთა შესახებ სტრაბონის გეოგრაფიაში ვპოულობთ. მართალია ამ გეოგრაფიაში შეტანილი მასალების შეკრება, როგორც თვითონ სტრაბონი ამბობს, პირველ საუკუნეს ეკუთვნის ქრ. დაბადებამდე, მაგრამ თვით იმ წყობილების სიმტკიცე და გარკვეულობა, რომელიც იქაა აწერილი, და მოსინეკების წესწყობილებასთან მისი შედარება ნათლად ამტკიცებს, რომ იმ წყობილების დასაწყისი ფრიად შორეულ და უუძველეს დროს უნდა ჰკუთნებოდეს. მაგალითად ივერეელების შესახებ სტრაბონი გადაქრით ამბობს, რომ ეს ხალხი პირველ საუკუნეშიაც კი „მეფეს“ ირჩევდა სამეფო საგვარეულოს უზუცეს წევრთა შორის, იქიდანვე ირჩევდა მეორე პირს, რომლის ხელშიაც იყო უზენაესი სამართალი და მხედართ-მთავრობა, ხოლო მეზობელ ერებთან ურთიერთობის საქმეს სამღვდელოება განაგებდაო. ცხადია, აქ ჩვეულებრივს თემის უფროსზე ანუ „თემის-მამასახლისზე“ ლაპარაკი და არა სრულ უფლებიანს მეფეზე. სწორეთ ამისავე მსგავსად თვითეული „გვარის“ შინაურ საქმეებსაც გვარის უზუცესი წევრი ანუ „საგვარო მამასახლისი“ განაგებდა; ქონება იმ დროს არ შეადგენდა კერძო საკუთარებას, არამედ მთელი გვარის საკუთრებად ითვლებოდა. ერთი სიტყვით, მთელი ივერიის პოლიტიკურ-სოციალური ცხოვრება, როგორც სტრაბონის დროს ისე მის წინედაც, მამასახლისურ-გვარაჯნობითს წყობილებაზე იყო აგებული.⁵⁾—სტრაბონისავე მოწმობით, აღბანქლება ძველათ 26 ჯგუფად ყოფილან დანაწილებული და თვითეულს მათგანს საკუთარი „მეფე“ ჰყოლია. ეს ჯგუფები იმდენათ დამოუკიდებელნი ყოფილან ერთმანეთზე, რომ თითქმის საკუთარი კილოკავებიც კი შეუ-

4) ამაზე იხ. И. Джаваховъ. Государств. стрей древн. Грузин и древн. Арменин. Спб. 1905 г. стр. 28—29. შეად. Ганъ, Извѣстія... I, стр. 39.

5) იხ. И. Джаваховъ, loc. cit. стр. 8—10.

ქმნათ.⁶⁾—სოანებშიაც „მეფის“ უფლება „სამასთა საბჭოთი“ ყოფილა შეზღუდული⁷⁾).

ერთი სიტყვით, დღეს უკვე საკმაოდ დადგენილ ისტორიულ ფაქტად შეგვიძლია ჩავთვალოთ ის გარემოება, რომ შიდა-ქართლში სამონარქიო ცენტრის გადმოტანამდე და მის ხელ-ქვეშ ქართველ თემთა გაერთებაამდე—ყოველი თემი ცალკე ცხოვრობდა და საკუთარს უფროსს ანუ თემის-მამასაზღაისს ემორჩილებოდა; ამ სამამასახლისო უფლებიდან წარმოიშვა და მასთანვე მტკიცეთ შეკავშირებული დარჩა შემდეგშიაც,—როგორც ამას ქვემოთ დავინახავთ,—შიდა ქართლის მეფეთა უფლება; ეს ხასიათი არ დაუკარგავს მეფის უფლებას ჩვენში თვით მე-VI საუკუნემდე ქრ. შემდეგ, როდესაც სასანიდებმა შიდა-ქართლში მეფობა გააუქმეს.

მართალია, როგორც საბერძნეთის მწერლები მოგვითხრობენ და ლინგვისტიური გამოკვლევანიც ამტკიცებს, ამ თემთა შორის დიდი მსგავსება და ნათესაობაც ყოფილა⁸⁾, მაგრამ ამ მსგავსებასა და ნათესაობას, როგორცა სჩანს, მაინც

⁶⁾ Ганъ. Извѣстія... I, стр. 71.

⁷⁾ Ibidem. стр. 66.

⁸⁾ მაგალითად მოსხებზე ჰეკატეი (550 წლის მახლ. ქრ. წინ) ამბობს: „მოსხები კოლხური მოდგმისანი არიან და მატეიენების მოსამზღვრეთ ცხოვრობენო“ (Ганъ loc. cit. 8); მოსხები—ეს ხომ ჩვენი მესხებია ანუ იგივე ქართლები, მაშასადამე კოლხებიც ქართულის მოდგმისანი ყოფილან; როგორც ლენორმანი ამტკიცებს, ალაროდიანებიც ქართველთა მონათესავე თემი იყო; ივერიელებზე აღარას ვამბობთ, რადგან მათი, კოლხებისა, მოსხებისა და ალაროდიანების ნათესაური კავშირი, ვგონებთ, თავისთავად ცხადი უნდა იყოს. დანარჩენ თემებთან მათს ნათესაურს კავშირს კი მათი სოციალური ორგანიზაციისა, საომარი იარაღისა და ზნე-ჩვეულებათა საოცარი მსგავსება ამტკიცებს. მაგალითად, ჰეროდოტეს მოწმობით მოსხები, ციხარენები, მაკრონები და მოსინეკები ერთგვარს იარაღს ატარებდენ, ხოლო კოლხები, სასპირები და ალაროდიანები—ერთგვარს (Ганъ loc. cit. I, 21). რაც შეეხება კალსიანებსა და კარდუქებს, ამათი თვით სახელწოდების ეტიმოლოგიაც კი საბუთს გვაძლევს—იგინი ქართლოსიანთა ანუ ქართველთა (=„კარდუ“ იგივე მეგრული „ქორთუ“ და ქართული „ქართუ“—არის) თანამოსახლედ და მონათესავედ ჩავთვალოთ.

ვერ მოუხერხებია აღნიშნულ თემთა განცალკევების შესუსტება და გაუქმება. ამის მიზეზი ჩვენის ფიქრით უნდა ყოფილიყო ის გარემოება, რომ ქართველი თესლ-მოდგმის თემები კულტურულ განვითარების ერთსა და იმავე საფეხურზე არ იდგნენ, რადგან სხვა და სხვა გვარს გეოგრაფიულ პირობებში ცხოვრობდნენ და წარმოების წესიც მომეტებული ნაწილათ გასწვრივებული ქქანდათ. მაგალითად ტიბარელები და ალბანელები რომ ჯერ ისევ შეჯგოვბას მისდევდნენ,⁹⁾ ივერიელთა შორის იმავე დროს წარმოების უმთავრეს ფორმას მიწის-მუშაობა შეადგენდა,¹⁰⁾ ქალიბები მადნებში მუშაობდნენ,¹¹⁾ ხოლო კოლხები სეფის-წარმოებითა და საგარეო ვაჭრობით იყვნენ სახელგათქმული.¹²⁾ მართალია, როცა გარეშე მტერი შემოესეოდათ, რამოდენიმე თემი ერთებოდა და ისე უზღვდებოდა სამშობლოს მტერს,¹³⁾ მაგრამ ეს შეერთებაც იგივე შეშთხვევითი ხასიათისა და ხანმოკლე იყო, როგორც თვით მტრის შემოსევა. ამიტომ, დადგებოდა თუ არა მშვიდობიანობა, თემებიც დაიშლებოდნენ და განკერძოებით იწყებდნენ ცხოვრებას, ანდა ერთმანეთს საზღვრებისა და უფროსობის შესახებ დაუწყებდნენ კინკლაობას; ზოგჯერ ამ კინკლაობას მტრის შემოსევის დროსაც არ ივიწყებდნენ.¹⁴⁾

ცხადია, ამგვარს პირობებში მყოფი ხალხი თავისთავად არც ისურვებდა და ვერც შესძლებდა საერთო ცენტრის შექმნას, ხანგრძლივ გაერთიანებას, თუ მას რაიმე გარეშე ძალა, გარედან მოქმედი ხანგრძლივი და ძლიერი გავლენა არ აიძულებდა განცალკევების სისუსტე ეგრძნო და შეერთების მნიშვნელობა შეეგნო. და აი, სწორეთ ამ შეგნების საფუძველი ჩაი-

⁹⁾ ტიბარენებზე აპოლონი როდოსელი (Ганъ, loc. cit. I, 44. შეად. 143), ხოლო ალბანელებზე—სტრაბონი (ibidem, стр. 68).

¹⁰⁾ Ганъ. Известія... I, 67.

¹¹⁾ ibid. 41. 46. 83.

¹²⁾ ibid. 15. 65.

¹³⁾ Ганъ. Известія... I, 21—22.

¹⁴⁾ ასე მოიქცნენ მოსინეები. ibid. стр. 37—39.

ყარა მაშინ, როდესაც ყველა ქართველი თემები სპარსეთის ძლიერს მონარქიას დაუმორჩილეს და უცხო ტომთა ძლიერს მუხრატში მოათავსეს.

როგორც ვიცით, დარიოზ ჰისტასპის მონარქია 20-ზე მეტ სსატრაზად (ოლქად) იყო დანაწილებული. თვითეულ ოლქს განაგებდა სატრაზი ანუ „მეფის-მოდგოლე“, რომელიც უმეტესათ მეფის საგვარეულოდან ინიშნებოდა და რომლის ხელშიაც შეერთებული იყო როგორც სამაქალაქო ისე სამხედრო უფლება. როგორც მეფის მონათესავე, სატრაპი სრული მისი ნდობით იყო მოსიდი და, როგორც სურდა, ისე განაგებდა, ან უკეთ რომ ვთქვათ ატყავებდა და ავიწროებდა ქვეშევრდომებს, რომელნიც უიმისოდაც მეტათ მძიმე ხარჯებითა და ბევრით იყვნენ დატვირთულნი. მაგრამ ყველა ბეგარაზე უსასტიკესი და უმძიმესი იყო დიდძალი სახელმწიფო ჯარის შენახვა, რომელიც მომეტებულ ნაწილათ დაქირავებული იყო. მართალია, სპარსეთი არ ერეოდა დაპყრობილ ხალხთა შინაურ ცხოვრებაში, ზოგჯერ მათ მამაპაპეულ წესებსა და გამგეობას უტოვებდა, მათს სარწმუნოებას არ ეხებოდა, — მაგრამ, მიუხედავად ამისა, პროვინციები მაინც სასტიკ გაქირვებაში იყვნენ, რადგან არავითარი კანონით განსაზღვრული წეს-რიგი არ ითარავდა მათ სატრაპებისა ან მათი აგენტების თვით-ნებობისაგან, ხოლო უზომო გადასახადები და ბეგარა სულსა ჰხდიდა და ალატაკებდა დამონებულ ერებს.¹⁵⁾

აი ასეთი იყო ის სახელმწიფო, რომლის მძიმე უღელიც კისერზედ დაედგა ჩვენს ხალხს მე-VI საუკუნეში ქრ. დაბადებამდე. ლენორმანის რუქით ივერეელები, ალბანელები და კარდუქები დარიოზის იმპერიის მე-XVIII სასატრაპოს შეადგენდნენ, ხოლო ჰეროდოტის მოწმობით ამავე სასატრაპოს ეკუთვნოდნენ, აგრეთვე: ალაროდანნი, მატეენები და სსხმირები.¹⁶⁾ რაც შე-

¹⁵⁾ Веберъ. Всеобщая Исторія. т. I, стр. 159—160. Москва. 1862 года.

¹⁶⁾ Ганъ. Извѣстія... I, стр. 15.

ეხება მოსხებს, ტიბარენებს, მაკრონებს, მოსინეკებსა და მარებს—ესენი, იმავე ისტორიკოსის მოწმობით, მე-XIX სასატრაპოში შედიოდნენ და, ვგონებთ, ამავე ოლქის ნაწილი უნდა ყოფილიყო კოლხიდა და სვანეთიც, თუმცა ჰეროდოტი გვარწმუნებს, ვითომც კოლხებსა და მათ მეზობლებს მხოლოდ საკუთარი სურვილით გადაეწყვიტოსთ სპარსელებისათვის საჩუქრების მიღებვა. ეს ორი სასატრაპო ყოველწლიურათ სპარსეთის სასარგებლოთ იხდიდა 500 ტალანტს ანუ ქანქარს, ხოლო კოლხები და მათი მთიელი მეზობლები (აღბათ სოანები იგულისხმებიან), ამას გარდა, ხუთ წელში ერთხელ სპარსეთის სასახლეში ძღვნად აგზავნიდნენ 100-სს კაბუქსა და ამდენსავე გაუთხოვარ ქალს. თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ გარემოებას, რომ სპარსული ქანქარი ანუ ტალანტი ორ-გვარი იყო, ოქროსი და ვერცხლისა, რომელთაგან უკანასკნელი 1512 მანეთს უდრიდა, ხოლო პირველი—ათჯერ მეტათ ე. ი. 15,120 მანეთად ღირდა,¹⁷⁾ ადვილათ მივხვდებით, თუ რამდენათ სამძიმო უნდა ყოფილიყო ყოველწლივ ამ დიდ-ძალი ხარკის, 500 ტალანტის, ე. ი. 7,560,000-ის ან, სულ მცირე, 756,000 მანეთის გადახდა მაშინდელი ქართველებისათვის, რომელთაგან უფროს ერთი ნაწილი უბრალო მიწის მუშა და მეჯოგე იყო ე. ი. უფრო ნატურალურ მეურნეობას მისდევდა, ვინემ ვაჭრობასა და მრეწველობას. ამას დავუმატოთ კოლხების სამარცხვინო ხარკი, სატრაპებისა და მათი მოხელეების ადვირ-ახსნილი თვით-ნებობა, ადგილობრივ მრავალ-რიცხოვან სახელმწიფო ჯარის შენახვა—და მივიღებთ ქართველი ხალხის მაშინდელ პოლიტიკურ მდგომარეობის საზარელ სურათს. უეჭველია, ასეთი გარეგანი მდგომარეობა ხალხის შინაგან მსოფლიოზე, მის აზრებსა, გრძნობებსა და მისწრაფებაზედაც შესაფერს გავლენას იქონიებდა, საკუთარ სისუსტეს დაანახევებდა, ამ სისუსტის მიზე-

¹⁷⁾ ნახ. ბროკაუზისა და ეფრონის „Вольш. Энциклоп. Словарь“—სიტყვა „Талантъ“.

ზეზებზე დააფიქრებდა და მტარვალთაღმი ზიზღსა და მტრობას დაუბადებდა, იმ ზიზღსა და მტრობას, რომელიც არის დედა ყოველ-გვარი პროტესტისა და განმათავისუფლებელ მოძრაობისა.

აი ასეთი უნდა ყოფილიყო ქართველი თემების პსიქოლოგია იმ დროს, როდესაც მაკედონიის გმირმა ბერძენთა ძლევა-მოსილი მახვილი მცირე აზიაში გადმოიტანა, შემდეგ შუა აზიას მიმართა და სპარსეთის ქედ-მალღური ძლიერება მიწასთან გაასწორა. ყოველივე ეს მოხდა ვპვ და ვპო წლებ შორის ქრ. დაბადებამდე.¹⁸⁾

ახლა ვიკითხოთ: ნუ თუ ამ უკანასკნელი ფაქტის შემდეგ ზემოთ აღნიშნული გაჭირვებული მდგომარეობა და სულის კვეთება ჩვენი ერისა სრულიად საკმაო არ უნდა ყოფილიყო, რათა უცხოთა ბატონობით ზიზღ-მორეულ ქართველ ხალხს დამოუკიდებლობის მოსაპოვებლათ მახვილი ხელთ აეღო, მაკედონელთა ძლევა-მოსილ ლაშქრობით დამფრთხალი სპარსული გარნიზონები თავისი ქვეყნიდან განედევნა და თავის თავი დამოუკიდებელად გამოეცხადებია? ჩვენ გვგონია და ღრმად დარწმუნებულიცა ვართ, რომ ამ კითხვაზე მხოლოდ დადებითი პასუხის მიცემა შეიძლება, სახელდობრ ჩვენ გვჯერა, რომ მაკედონელი გმირის ზიზღ-მორეუ ჩარევა ან დახმარება ქართველებისათვის ამ შემთხვევაში სრულიად საჭირო არ უნდა ყოფილიყო.

მაგრამ ვინ არ იცის, რომ ის, რაც ლოლიკისთვის და თეორეტიული რწმენისთვის სავალდებულო არ არის, პრაქტიკულ ცხოვრებაში და განსაკუთრებით რთულ საერთაშორისო დამოკიდებულებათა სფეროში ხშირათ ჩვენი ლოლიკის დაუკითხავათ, სრულის აუცილებლობით მოხდება ხოლმე; მდებიურათ რომ ვთქვათ, შესაძლებელია მას შემდეგ, რაც მაკედონელთა მხედრობამ სპარსეთის მონარქია დაამხო, ქართველ ხალხს დამოუკიდებლობის მოსაპოვებლათ სრულები-

¹⁸⁾ Воебръ. Воеобщая Исторія. т. I, стр. 369—372.

თაც არ დასჭირვებოდეს მაკედონელთა დახმარება, მაგრამ ისიც ხომ არა ნაკლებ ადვილი წარმოსადგენია, რომ აღმოსავლეთისაკენ გალაშქრების ან უკან გამობრუნების დროს ალექსანდრე მაკედონელს ჩვენს კავკასიაზედაც გადმოეგლოს და, იმისდა მიუხედავით--საჭირო იყო თუ არა ქართველებისათვის მისი დახმარება, მათს ქვეყანაში უუმაღლესი გამგე დაენიშნოს. მაშასადამე არ კმარა მარტო ლოლიკურ და თეორეტიულ დასკვნას დავემყაროთ, არამედ საჭიროა იმ თქმულებათა ისტორიული სინამდვილეც შევამოწმოთ, რომელნიც ალექსანდრე მაკედონელს ჩვენი კავკასიის და კერძოთ შიდა-ქართლის დაპყრობას მიაწერს.

ალექსანდრე მაკედონელის ცხოვრებიდან ჩვენ გვაქვს შემდეგი მტკიცეთ დადგენილი ფაქტები.

ალექსანდრე ავიდა ტახტზე 336 წელს და გარდაიცვალა 323 წელს. ამ მოკლე ხნის განმავლობაში მან მოასწრო თითქმის მთელი მცირე აზიის, აფრიკისა და წინა-აზიის დაპყრობა. მცირე აზიაში ალექსანდრე მაკედონელს ყველაზე უმაღლ ლიდელები, პამფილელნი და კარიელები დაემორჩილენ. შემდეგ ალექსანდრემ გადაიარა კილიკიის მაღლობები, დაიპყრო კილიკია და მისი დედა-ქალაქი ტარსი. აქ, მდინარე ისტოს ნაპირებზე, მას პირველათ შეებრძოლა სპარსეთის მეფე ჯარდო III კოდომანი (333 წ.), რომელიც სასტიკათ დამარცხდა და სამარცხვინოთ განივლტო სპარსეთისკენ. ამას შემდეგ რაღაც ერთი წლის განმავლობაში, ალექსანდრემ დაიპყრო ფინიკია, პალესტინა და ეგვიპტე, სადაც მდ. ნილოსის ერთ-ერთ ჩასართავის პირად საფუძველი ჩაუყარა ახალს საზღვაო ქალაქს ალექსანდრიას, რომელიც, მისი დამფუძნებელის აზრით, ერთა-შორის სააღებშიცემო მიმოსვლათა ცენტრად და განათლების ახალ კერად უნდა გამხდარიყო. ალექსანდრემ მალე განაკარგულა ეგვიპტის საქმეები და 331 წელს, გამრავლებული მხედრობით, კვლავ დარიოზ კოდომანს მიმართა. მოხერხებულათ გავიდა ეფრატსა და ტიგრისი, 24 სექტემბერს პირველათ შეებრძოლა დარიოზ კოდომანის ჯარს, ხოლო იმავე

თვის დამღევს და ოქტომბრის დამღევს სასტიკათ დაამარცხა იგი და გააქცია. შემდეგ წელში (330) ბედკრული შაჰი მისმაცე სატრაპმა ბესომ მოჰკლა. 333 წლის სექტემბრიდან 329 წლის აპრილამდე ალექსანდრემ თითქმის უომრად მოიარა აზია (ჰერატის სახანო), დრანგიანა (ავღანისტანის დასავლეთი) და არახოზია (ავღანისტანის აღმოსავლეთი). შემდეგ დბრუნდა ბაქტრიანაში, სადაც დარიოზის მკვლელ სატრაპს ბესოს მეფედ გამოემცხადებია თავი. „ექლანდელ ქაბულისტანიდან ალექსანდრემ საშინელის გაქირვებით გადაიარა ინდოელ კავკასიის (ჰინდუ-კუშის) მთები, მივიდა ბაქტრაში (ბალკი), გავიდა ოქსუსზე (ამუ-დარია) და მივიდა სოგდიანაში (ბუხარა)“. ბესოს უღალატეს და ალექსანდრეს გადასცეს, რომელმაც იგი სიკვდილით დასაჯა. შემდეგი წლები 326 წლის აგვისტომდე ალექსანდრემ ინდოეთისაკენ გალაშქრებას მოანდომა. აგვისტოში კი ბელუჯისტანის გზით ისევ სპარსეთს მოუბრუნდა, მაგრამ უზომო მოქანცულობისა და ცუდი ჰავის გამო იგი უეცრათ ავად გახდა და 323 წლის 19 აგვისტოს, თვის საყვარელ ბაბილონში, სადაც სატახტო ქალაქის გამართვას აპირობდა, სამუდამოთ დახუჭა თვალი.¹⁹⁾

ასეთია ისტორიულ-მეცნიერულათ დადგენილი ცნობები ალექსანდრე მაკედონელის შესახებ. როგორც ვხედავთ, აქ ერთი სიტყვაც არ არის ნათქვამი იმაზე, ვითომც ალექსანდრეს შავ-ზღვასა და კასპის-ზღვას შუა მდებარე მიწები გადაეღახოს ან დაეპყროს. მან განვლო „კავკასიის“ ქედები, მაგრამ ეს „კავკასი“ ჩვენი კავკასია არ არის, არამედ შუა-აზიაში მდებარე ჰინდუ-კუშის მთები ანუ, ეგრეთ წოდებული, ინდოეთის კავკასია. ალექსანდრეს ცხოვრების აღმწერი აზრანის მოგვითხრობს, რომ მაკედონელმა გმირმა ის კავკასი გადავლო, საიდანაც ოქსუსი და იაქსარტი, ე. ი. სირ-დარია და ამუ-

¹⁹⁾ ალექსანდრე მ—ის შესახებ ცნობები ამოკრებილი გვაქვს გ. ვე-ბერის ზემოთ დასახელებული წიგნიდან (ტ. I, გვ. 363—377) და შარლ-ნორმანის „საბერძნეთის ძველი ისტორიიდან“ (ვ. ლორთქიფანიძის თარგ-მანი. გვ. 381—397).

დარია გამომდინარეებსო. ცხადია, აქ ჩვენს კავკასზე არაა ლაპარაკი, არამედ ინდუ-კუშის მთებზე, საიდანაც მართლაც აღნიშნული ორი მდინარე გამოდის.²⁰⁾

რაც შეეხება იმ ცნობას, ვითომც ალექსანდრე-მაკედონელს ჩვენი კავკასია დაეპყრო, ამ ნაგვიანევი თქმულების შექმნაში დიდი ღვაწლი მიუძღვის ცნობილს რომაელ გეოგრაფს სტრაბონს (66 ქრ. წინ და 24 წ. ქრ. შემდეგ), რომელმაც თვისი უკიდურესი სკეპტიციზმის წყალობით ნიადაგი მოუმზადა აღნიშნული თქმულების წარმოშობას. სახელდობრ მან პირველმა კრიტიკულათ შეხედა მის დრომდე არსებულ ცნობებს იმის შესახებ, რომ ალექსანდრე მაკედონელმა ინდოეთის კავკასი გადაიარა, და კათეგორიულათ, თუმცა უსაბუთოთ კი, დაიწყო მტკიცება, ვითომც ძველ ისტორიკოსებს მხოლოდ ალექსანდრეს სახელის გასადიდებლათ გადაეტანოსთ შავსა და კასპის ზღვებ შორის მდებარე კავკასიის სახელი ინდოეთის კავკასზე. „ალექსანდრესთვის უფრო სასახელო იყო აზია ინდოეთის მთებამდე დაეპყრო, ვინემ შავიზღვის გვერდით მდებარე კავკასამდეო...“, — და ამის გამო „მეფის პირ-საფეროდ მწერლებმა ამ მთების სახელწოდება ინდოეთში გადაიტანესო“.²¹⁾ ამას შემდეგ დიდ ხან აღარ გაუვლია, რომ პლინიუსმა (29—79 წ. ქრ. შემდეგ) პირდაპირ დაიწყო მტკიცება, ვითომც მაკედონელ მხედრობას „მთელი ქვეყანა“ დაეპყრო, სხვათა შორის „აზია, არმენია, ივერია, ალბანია, თავრი და კავკასი“ და ვითომც, როცა ალექსანდრე ინდოეთისაკენ გამგზავრებულა, ივერიის მეფეს მისთვის საჩუქრად მიერთმიოს ისეთი ზორბა-ტანის ძაღლი, რომელიც „ლომებსაც კი სწრაფად აღრჩობდა“ და სპილოს ისე ღონივრად დასცემდა ხოლმე, რომ, „მიწა ზანზარს იწყებდაო“.²²⁾ ესევე ზღაპარი გაიმეორა

20) ამაზე ნახეთ ალ. ხახანაშვილის „Очерки по истории грузинск. словесности“. вып. II, стр. 136, შენიშვნა, სადაც ნაჩვენებია ფრანკ შვარცის გამოკვლევის დასკვნა ამავე საგნის შესახებ.

21) Ганъ. Известія... I, стр. 74—75.

22) ibidem, стр. 102. 111.

მე-IV საუკუნის დამდეგს (ქრ. შემდეგ) იულიუს სოლინუსმაც, მხოლოდ ივერიის მეფის ნაცვლად „ალბანიის“ მეფე მოიხსენა.²²⁾

ამას შემდეგ სრულიად გასაკვირალი არ არის ის თქმულება, რომელსაც ამავე საგნის შესახებ ქართულ წყაროებში ვკითხულობთ. აი ეს თქმულება, რა სახითაც მას „ქართლის მოქცევა“ გადმოგვცემს:

„პირველ, ოდეს ალექსანდრე მეფემან ნათესავნი იგი ლოთის შვილთანი წარიქცინა და შეხადნა იგინი კედარსა მას ქვეყანასა, იხილნა ნათესავნი სასტიკნი ბუნთურქნი, მსხდომარენი მდინარესა ზედა მტკუარსა მიხუევით ოთხ ქალაქად, და დაბნები მათი: სარკინე ქალაქი, კასპი, ურბნისი და ოძრახე, და ციხენი მათნი: ციხე-დიდი, სარკინისაჲ, უფლისციხე, კასპისა, ურბნისისა და ოძრახისა.“²³⁾ აქ ჩამოთვლილი გეოგრაფიული სახელ-წოდებანი გვიჩვენებს, რომ ქრონიკის ავტორს სახეში აქვს მთელი ეხლანდელი ზემო და შიდა-ქართლი, მაშასადამე მისი წარმოდგენით ალექსანდრე მაკედონელს ეს პროვინციები გაუვლია; ეს პროვინციები კი სწორედ ის ადგილებია, რომელთაც ბერძენ-რომაელი მწერლები „ივერიის“ სახელით იცნობდნენ და რომელთა შესახებაც პლინიუსი და იულიოს სოლანუსი გადაქრით ამ ბოზენ, ვითომც სხვა მეზობელ ქვეყნებთან ერთად ალექსანდრე მაკედონელს ეს პროვინციებიც გაევიღოს და დაეპყროს. მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ ეს თქმულება ნაგვიანევით შეთხზულია, — და სრულიად სამართლიან მსჯავრსა სდებს დიმიტრი ბაქრაძე, როდესაც ამ თქმულების შესახებ ამბობს: „თუ ამგვარი სიძრუე ყოფილა გავრცელებული საქართველოს გარეშე, არ უნდა იყოს გასაკვირალი ისიც, რომ თვით ჩვენს მატიაზეში შემოუტანიათ იგი, როგორც ისტორიული ფაქტი.“²⁴⁾ ქეშმარიტათ, აღნიშნული თქმულება წმინდა ისტორიული

²²⁾ Ганъ. Известія... I, გვ. 179—180.

²³⁾ სამი ისტორ. ხრონიკა. გვ. 1—2.

²⁴⁾ დ. ბაქრაძე: ისტ. საქართველოსი. გვ. 77. ხაზ-გასმული ჩვენია.

სიჭრუვეა, რომელიც, როგორცა სჩანს, ბერძენ და რომაელ მწერალთაგან სიტყვის „კავკასის“ არეულათ ხმარებისაგან წარმომდგარა, ჩვენის ფიქრით, არა უადრეს I-ელის საუკუნისა ქრ. დაბადებამდე.

ამგვართ, ალექსანდრე-მაკედონელი ზიზადათ კავკასიაში არ ყოფილა; ცხადია იგი ვერც ივერიაში ანუ მესხეთ-ქართლში იქნებოდა. ამიტომ ჩვენი პირველ-წყაროებიდან სამუდამოთ უნდა გამოირიცხოს ის ადგილი, სადაც ნაამბობია, ვითომც ალექსანდრეს ზიზადათ ენახოს საქართველო, დაეჭურფოს იგი და მცხეთის მეფედ აზო ანუ აზონი დაეყენებინას.

მაგრამ ის, რაც არ გაუკეთებია ალექსანდრეს, შეეძლოთ მის მხედართ—შთავრებს აესრულებიათ. და მართლაც ჩვენ საისტორიო მწერლობაში გვხვდება აზრი, რომ საქართველოში მაკედონელების გაბატონება ალექსანდრეს მხედართ-მთავართა საქმე უნდა ყოფილიყო.²⁵⁾ ჩვენც გვგონია, ამ აზრს საკმაო საფუძველი აქვს. ამიტომ საჭიროთ მიგვაჩნია, ამ საგანზედაც შევჩერდეთ ცოტაოდენ ხანს და მკითხველს ჩვენი მოსაზრებანი გავეზიაროთ.

როგორც ისტორიიდან ვიცით, ალექსანდრეს შემდეგ მისი ვრცელი მონარქია ოთხ უმთავრეს ნაწილათ დაიყო, რომელთაგან ყველაზე უფროცელესი ნაწილი,—სახელდობრ სირია, სასომხეთი, ბაბილონია, პართია და ბაქტრია,—მისსავე მხედართ-მთავარს სელევკ-ნიკატორს ერგო, რომელმაც 312 წლიდან სირიაში მტკიცეთ მოიკიდა ფეხი და სელევკიდების დინასტია დააარსა. როგორც პლინიუსი გადმოგვცემს, იმპერატორის კლავდიუსის დრომდე დაცული ყოფილა გარდამოცემა, ვითომც სელევკ-ნიკატორს აზრად ჰქონებოდეს, კასპისა და შავ ზღვას შუა შემაერთებელი არხი გაეჭრა, მაგრამ სიკვდილის გამო აღარ დასცალეობოდას.²⁶⁾ ცხადია, ამ ორ ზღვას შუა მდებარე მიწები სელევკოსის ხელში ყოფილა, თორემ უამისოდ ხომ ვერც ასეთს გაბედულ გეგმას

²⁵⁾ დ. ბაქრაძე. ისტ. საქართველოსი. გვ. 78.

²⁶⁾ Ганъ. Извѣстія... I, стр. 108.

შეადგენდა. მაგრამ როდის უნდა დაეპყრო მას ეს ქვეყანა? არ ვფიქრობთ ეს ფაქტი 312 წელზე ადრე მომხდარიყოს. რადგან, სანამ ალექსანდრე ცოცხალი იყო (323-წლამდე), სელევკოსიც მუდამ მასთან იყო და კერძო ექსპედიციებისათვის არ ეცალა; ხოლო როცა ალექსანდრე გადაიცვალა, სელევკ-ნიკატორი თავის მოქიშვეებთან ბრძოლამ ჩაითრია და, რა თქმა უნდა, მას აღარ შეეძლო გარეშე ქვეყნების დაპყრობაზედ ეფიქრნა. მხოლოდ 312 წელს გაიმარჯვა მან თავის მოქიშვეებზე და შეიქნა დამოუკიდებელი მთელს აღმოსავლეთში.²⁷⁾ მაშასადამე საბუთი გვეძლევა დავასკვნათ, რომ მას შემდეგ, რაც ალექსანდრე მაკედონელმა სპარსეთის ძლიერება დაამხო (330 წ. ქრ. დაბადებამდე), 312 წლამდე ქართველი თემები ფაქტიურათ თავისუფალი უნდა დარჩენილიყვნ. მხოლოდ ერთ თემზე, სახელდობრ კარდუქებზე შეგვიძლია გადაჭრით ვსთქვათ, რომ იგი, თუ მთლათ არა, თავის სამხრეთის ნაწილში მაინც 330 წლიდან უკვე ალექსანდრეს მონარქიაში უნდა მოჰყოლოდა, რადგან მისი საზღვარი სამხრეთით ქუროთისტანის მთამდე აღწევდა, ხოლო დასავლეთით თითქმის მდ. ტიგროსამდე. მაშასადამე, 312 წელს, როდესაც სელევკოს-ნიკატორი აღმოსავლეთის სრული მბრძანებელი შეიქნა, კარდუქების ქვეყანაც მის ხელში უნდა გადასულიყო. მაგრამ, რა თქმა უნდა, ძლიერი სელევკიდი მართლამ ნაგლეჯით ვერ დაკმაყოფილდებოდა; როგორც სტრატეგიულის, ისე სააღებმიცემო მოსაზრებით იგი დაუყოვნებლივ შეუდგებოდა ჩრდილოეთისაკენ თავის სამფლობელოს განვრცობას შავსა და კასპის ზღვებ შუა კავკასიონის ქედამდე. და აი, ჩვენც ვხედავთ, რომ სიკვდილის წინ (282 წლის მახლობლათ ქრ. დაბადებამდე) იგი უკვე გეგმას ადგენს—კასპის ზღვა შავ ზღვას არხით შეურთოს და ამით ცენტრალური აზია და ევროპა ერთმანეთს გადააჯაქვოს.

თქმულის შემდეგ, ვგონებთ, ნაადრევი არ იქნება „ქართლის მოქცევის“ ცნობას აზოს დადგენის შესახებ ამგვარი

27) Веберъ. Всеобщ. Исторія. I, стр. 380. 391.

განმარტება მივსცეთ: როდესაც ალექსანდრე მაკედონელმა სპარსეთის ძლიერება შემუსრა (330 წ.), ერთი ქართველი თემის, სახელდობრ კარდუქების მიწა-წყალი, რომელიც ალექსანდრეს სალაშქრო გზის მახლობლათ მდებარეობდა, სასომხეთთან ერთათ, მაკედონელთა მფლობელობაში გადავიდა, დანარჩენი თემები კი ფაქტიურათ დამოუკიდებელნი გახდნენ. მაგრამ, როდესაც ალექსანდრეს მონარქიის ნანგრევებზე 312 წელს სელევკიდებმა სირიასა და ბაბილონში ძლიერი სამეფო დააარსეს, პირველი სელევკიდი, სელევკ-ნიკატორი, შეუდგა დანარჩენ ქართველ თემების შემოერთებასაც. მან თან იახლა კარდუქების (=„ქართუ“-ების ანუ „ქოროთუ“-ების) „მეფე“-მამასახლისის არანის შვილი აზო, გადაიარა არაქსი, შეესია იმ ადგილებს, რომელსაც დღეს ქართლ-კახეთს ვეძახით, ძველი ასირიელები კი „მუსკების“ ანუ შესკების ქვეყანას ეძახოდნენ და რომელიც თვით ქართლის-მოქცავაში „მცხეთად“ არის წოდებული; აქ მან დაიპყრო ყველა სიმაგრეები, შემდეგ გადავიდა კოლხიდაში, შემოიერთა იგიც და ყველა ამ პროვინციების უზენაესი გამგეობა ჩააბარა აზოს, რომელსაც საცხოვრებელ ცენტრად „მცხეთის“ ჰერმენდია დაუნიშნა. ამ რიგათ აზო შეიქნა პირველი „მეუფე“ (=„მეფე“) დანარჩენი სათემო „მამასახლისებისა“. იგია ჩვენი პირველი ნაციონალური მონარქი მას შემდეგ, რაც ჩვენი ხალხის პოლიტიკური ცხოვრების ცენტრი სამხრეთიდან ჩრდილოეთში გადმოვიდა.

ასე გვესმის ჩვენ „ქართლის-მოქცევის“ ის სიტყვები, რომელნიც ამ წერილის თავში ამოვწერეთ. და ჩვენს ასეთს განმარტებას შემდეგს საბუთებზე ვამყარებთ:

1) ალექსმანდრე მაკედონელი, როგორც ისტორიული წყაროების კრიტიკული შესწავლა გვიჩვენებს, პირადათ ჩვენს ჩრდილო პროვინციებში არ ყოფილა. მაგრამ ძნელი დასაჯერებელია მის ძლევამოსილ ლაშქარს ის ქართველი თემი დაუპყრობელი დაეტოვებოდა, რომლის მიწა-წყალიც თითქმის ტიგროსამდე აღწევდა. ეს თემია—კარდუქი.

2) 312 წლამდე სელევკ-ნიკატორს არ ეცალა თავისი სამეფო კავკასიონის ქედამდე განევრცო; ამ წლიდან კი მისმა პოლიტიკურმა ძლიერებამ იმ ზომამდე მიაღწია, რომ არ შეეძლო ეს გეგმა სისრულეში არ მოეყვანა; მხოლოდ პოლიტიკური სიბრძნე მოითხოვდა ახლად შემოსაერთებელ ქართველ თემთა უუმაღლეს გამგედ ისეთი ვინმე აერჩია, ვინც მათთან ენითა და ზნე-ჩვეულებით იყო დაახლოვებული. მაგრამ საამისოთ კარდუქების მამასახლისის შვილზე უფრო გამოსადეგს ვის-ღა აირჩევდა; მით უმეტეს, რომ ეს პირი იმავე დროს ქართველ თემების დაპყრობაშიაც გაუწევდა მას ხელმძღვანელობას.)*

3) რომ ეს პირი, „ქართლის-მოქცევაში“ აზო-აზა-ნის-ძედ წოდებული, „კარდუ“-ელაა, — ამის საბუთს გვაძლევს, როგორც თვით სიტყვის „ქართუელის“ ეტიმოლოგია, ისე ქრონიკაში დაცულ გარდამოცემის ზოგიერთი ხარაქტერული ადგილები. რომ სიტყვა „კარდუ“ იგივე „ქართუ“ და მეგრული „ქორთუ“ — ა („ქორთუ“ — ს მეგრულათ ქართველს ეძახიან), ეს ჩვენ ზემოთაც შევნიშნეთ; „კარდუ — ქი“ იგივეა რაც „ქართუ — ეთი“ (როგორც მაგალ. თრიალეთს სომხურ წყაროებში უდრის სიტყვა „თრელ — ქი“, გუგარეთს — „გუგარ-ქი“, ჯავახეთს — „ჯავახ-ქი“ და სხვ.) ე. ი. თანამედროვე გამოთქმით — „ქართ-ლი“; მაშასადამე ეთიმოლოგიურათ სრული უფლება გვაქს ქ.-მოქცევის სიტყვები: „აზო

*) კავკასიონის ქედის ძირში ძლიერი მონარქიის დაარსებას სელევკიდების პირდაპირი ინტერესი მოითხოვდა: კავკასიის ჩრდილოეთით უხსოვარის დროიდან აუარებელი ეული ხალხი ცხოვრობდა, რომელნიც ძლიერ საშიში მტრები იყვნენ განებივრებულ შუა-მდინარელებისათვის; საჭირო იყო სელევკიდების სამეფოს ამ მხრიდან ზურგი გამაგრებული ჰქონოდა. მოვიგონათ თუნდ ის შესევა, რომელიც კავკასიის ჩრდილოეთით მცხოვრებმა სკვითებმა მოახდინეს მიდიაში კიასარის მეფობის დროს (633—593 წ.) ნახ. ამაზე Велеръ. Всевост. Ист. I, стр. 149. ამ სკვითებმა 28 წლის განმავლობაში იბატონეს და ითარეშეს სირიასა და ეგვიპტემდე. მსგავსივე ამბავი მოხალოდნელი იყო სელევკიდების დროსაც.

ძე არან ქართლის მეფისა“ ასე გადავაკეთოთ: „აზო ძე არან
 კარდუ-ქის მეფისა“.

4) მაგრამ, როგორც ვთქვით, ეთიმოლოგიურ მოსაზრებას
 ზედ ერთვის თვით გარდამოცემის ზოგიერთი ხარაქტერული
 აღგილებიც. მაგალითად, ყოველ ექვს გარეშეა, რომ ქრო-
 ნიკის იმ აღგილის პირველ-დამწერი, რომელიც ჩვენს საგანს
 შეეხება, თვითონაც იმ რაიონში ცხოვრობს, სადაც მის
 დროს „კასპი, ურბნისი და ოძრახე“ იმყოფებოდა ანუ სადაც
 იყო პროვინცია „მცხეთა“, კრადგან ამ აღგილების შესახებ
 იგი ამბობს: „შემდგომად რაოდენისამე ჟამისა მოვიდა ალექ-
 სანდრე მეფე ყოვლისა ქვეყნისაჲ, და დაღეწნა სამნი ესე
 ქალაქნი (ე. ი. კასპი, ურბნისი და ოძრახე)“;²⁸⁾ მაგრამ
 როდესაც „არან ქართლის მეფეზე“ იწყებს დაპარაკს, იქ კი
 ამბობს: „ხოლო ესე აზოჲ (რომელიც ალექსანდრეს თანა
 ჰყვანდა „მცხეთის“ პროვინციაში) წაგვიდა არან ქართლად
 მიმისა თვისისა და წაძმოაყვანა რვათ სახლი და ათნი სახლნი
 მამამძღუდეთანი და დაჯდა ძუელ მცხეთას“.²⁹⁾ ცხადია, ის
 „ქართლი“, რომელზედაც ამ უკანასკნელ ნაწყვეტშია ლაპა-
 რიკი, იმ რაიონში არ უნდა ყოფილიყო, სადაც თვით მწე-
 რალი იმყოფებოდა ან სადაც მისივე სიტყვით მდებარეობს
 ქალაქი ურბნისი, კასპი და ოძრახე, ე. ი. ეს არ არის არც
 ქვემო და არც ზემო აწინდელი ქართლი. მაშ რომელი ქვეყა-
 ნაა იგი? ჩვენ ღრმათ დარწმუნებული ვართ, რომ ეს არის
 „კარდუ-ქი“ = „ქართუ-ეთი“ ანუ ჩვენი ძველი სამშობლო
 „ორეთის“ მთის ძირას, „რომელ არს ქურთთა ქვეყანასა“,
 კასპის ზღვის სიმხრეთ-დასავლეთით და ტიგროსის აღმოსავ-
 ლეთით.

5) რომ ის „მცხეთა“ რომელიც ქრონიკის სიტყვით
 ალექსანდრემ აზოს „მიუბოძა საჯდომად“, არის მთელი ჰერ-
 ვინდია და არა ქალაქი მცხეთა, ეს სჩანს თვით იმავე ქრონი-
 კიდან, რომელიც 16-სტრიქონის ქვემოთ გადაქრით ამბობს,

²⁸⁾ სამი ისტ. ხრონიკა. გვ. 3.

²⁹⁾ იქვე გვ. 4.

რომ მცხეთის „ქალაქის“ შენება მე-8 მეფის ბრატმანის დროს დაიწყო და მირვან II-ის დროს დასრულდაო;³⁰⁾ აქასთანვე ძველი რომაელი მწერლები, როცა ივერიის ქალაქებს ჩამოთვლიან, არმაზ-ქალაქსა და სევსამორას (=წიწამურას) იხსენიებენ, თანაც დასძენენ რომ ეს ქალაქები ერთი მტკვარზედ ძევს, მეორე—არაგვზე და ორივე მიუდგომელ კლდეებშია გამაგრებულიო, მაგრამ „მცხეთაზე“ კი ერთ სიტყვასაც არ ამბობენ. ასე იქცევა, მაგალით. სტრაბონი (66 წ. ქრ. წინ და 24 ქრ. შემდეგ)³¹⁾ და კლავდიუს პტოლომეი (120—170 წ. ქრ. შემდეგ)³²⁾. როგორც სჩანს, ჩვენი ქრონიკის შემდგენელს ხელთ ჰქონებია კარგი ძველი წყარო, მაგრამ მისს მგრძნობიარე და მცხეთის-მოყვარულ გულს ვერ შეუგუებია ის უცნაური ცნობა, თითქოს მცხეთა ხნოვანებით სხვა ქალაქებზე უმცროსი ყოფილიყო, —და ალბათ ამით უნდა აიხსნებოდეს ის გარემოება, რომ სიტყვას „მცხეთას“ ერთს ალბათ იგი წინიდან ეპიტეტს „ძველ“-ს უმატებს („ძველ მცხეთა“)³³⁾, ალბათ, ამითი სურს, მკითხველს უთხარს: მართალია ის ახალი „მცხეთა, რომელსაც მე და შენ ვიცნობთ, შემდეგშია აშენებული, მაგრამ მის მიდამოებში (სად?!) წინეთ კიდევ მეორე (ან უკეთ პირველი) „ძველი მცხეთა“ იმყოფებოდა, ასე რომ ნუ გგონია ეს ჩვენი „ქრისტიანული“ მცხეთა ხნოვნობით იმ „წარმატულ“ არმაზს ჩამოუვარდებოდეს, რომელიც ფარნავაზ-მეფეს და მისმა მემკვიდრეებმა ააშენესო. ყოველ ეჭვს გარეშეა, რომ იმ დროს, როდესაც აზოს ეხლანდელ მცხეთის არემარეში ფეხი შემოუდგამს, იქ არავითარი ქალაქი-მცხეთა

30) სამი ისტ. ხრონიკა. გვ. 8. შეად. Н. Марр. Богъ языкъ. Грузин по древне-груз. источникамъ. Сиб. 1901 г. стр. 24, примѣчаніе —1-ое.

31) Ганъ. Извѣстія... I, стр. 68

32) ibidem стр. 169. მცხეთის აშენებაზე ჩვენ თავის დროზე გვექნება საუბარი. იქვე გავარჩევთ ჩვენი ქრონიკის თქმულებასაც ამავე საგნის შესახებ.

33) სამი ისტ. ხრონიკა. გვ. 4, სტრიქონი—8. შესაძლოა ეს დამატება ქრონიკის შემდგენელს კი არა, გადამწერს ეკუთნოდეს.

არ უნდა ყოფილიყო; ასე რომ სიტყვა „მცხეთა“ აქ უნდა გავიგოთ როგორც პროვინცია და არა როგორც ქალაქი. ხოლო რომ ამ პროვინციას შეეძლო ეს სახელი რქმეოდა, ამას ჩვენ გვიმტკიცებს თვით სიტყვის „მცხეთა“-ს ეტიმოლოგიური ანალიზი და ძველი ასურული ნომენკლატურა ჩვენი პროვინციებისა. ჩვენ გვაქვს ორი სიტყვა: სჰმცხე და მცხეთა, რომელნიც ერთისა და იმავე ძირისანი არიან და ერთსა და იმავე აზრს გამოხატავენ. პირველი სიტყვა: „სჰ-მცხ-ე“ არის ჩქარა გამოთქმასა და ხშირ ხმარებაში ფონეტიკურათ შემოკლებული „სჰ—მესხ—ე“ ესე იგი მესხების სამყოფი ანუ სამფლობელო („სჰ“ ქართულ ენაში ხშირად გადაკეთდება ხოლმე „ცხ“—დ; მაგალითად მთიულები ნაცვლად სიტყვისა „სჰკჰ“ ამბობენ „ცხჰ“, აქედანვე უნდა წარმომდგარიყო ქართული სიტყვა „უ—ცხო“—შედარებითი ხარისხია სიტყვისაგან „ცხო“=„სხეა“). სწორეთ ასევე სიტყვა „მცხეთა“ უნდა წარმომდგარიყოს „მესხის“ მრავლობითი რიცხვის ნათესაობითი ბრუნვისაგან: „მესხ-თა“, სწორეთ ისე, როგორც შოკვების საცხოვრებელ ალაგს ქალაქ მცხეთაში მაგიზმის გაძლიერების დროს „შოგვ-თა“ დარქმევია;³⁴) მხოლოდ სიტყვა „მესხთა“-ში, როგორც სიტყვა—„სამცხე“-ში თანხმოდანთა ჯგუფი „სბთ“ ფონეტიკურათ „ცბთ“-ად შეცვლილა (=„მე-ცბთა“) და გამოთქმის გასაადვილებლათ „ხ“-ანსა და „თ“-ანს შუა „ე“-ნი ჩამატებია, ე. ი. სიტყვა: „მეცბთა“—„მეცბეთა“-დ გადაკეთებულა, სწორეთ ისი როგორც სიტყვის „მოგვთა“-ს უუძველესი ფორმა „მოგვეთა“-ა,³⁵) ე. ი. „ვ“-სა (=„უ“) და „თ“-ანს შუა „ე“-ნი აქვს ჩამატებული. უკანასკნელ, ხშირათ ხმარებისა გამო სიტყვა „მეცბეთა“-შიაც პირველი „ე“-ნი დაკარგულა და დარჩენილა ეხლანდელი სიტყვა „მცხეთა“, რომელიც იმ დროს აღნიშნავდა

³⁴) შეად. „საში ისტ. ხრონიკა“ გვ. 27 და „ქ.-ცხოვრება“ I, გვ. 48: „ადგილსა მას, რომელსა აწ ჰქვიან შოგვთა“.

³⁵) სამი ისტ. ხრონიკა, გვ. 27: „მოგუენი მოგუეთას მოგობდეს ცეცხლისა მსახურებასა ზედა“.

„მესხთა“ (=მესხების) ქვეყანას, საერთო მიწა-წყალს ანუ სამფლობელოს. შემდეგში კი ესევე სახელი საკუთრათ იმავე პროვინციის ქალაქს ღარჩენია.*) ჩვენს ნარკვევს სავესებით ეთანხმება ძველი ასსურული სახელწოდებანიც ჩვენი პროვინციებისა ანუ თემებისა. ამ ნომენკლატურით მე-**VII** საუკუნეში ქრ. წინ შავი ზღვის სა-მხრეთით მცხოვრებ თემს რქმევია თაბაღა (ბერძენ მწერალთა „ტიბარ-ნი“), ქოროხის ხეობაში მცხოვრებლებს—მასნაკა (იგივე ბერძენთა „მოსინეკი“), ხოლო ეხლანდელ ქართლსა და კახეთში მცხოვრებთ—„მესხი“ (ანუ იგივე „მესხი“).³⁶) ამ ცნობას ვერ არღვევს ჩვენ მიერ ზემოთ მოყვანილი ცნობა „ივერიელების“ შესახებ, რადგან ამ სიტყვას არც ძველი ბერძნის მწერლები იცნობენ, ასე რომ სიტყვა „ივერია“ პირველათ შემოდის ხმარებაში არა უადრეს I-ელი საუკუნისა ქრ. წინ, რადგან რომაელებმა მხოლოდ ამ საუკუნეში გაი-ცნეს ივერია და ალბანია. და პირველის სახელი ალბათ სომხებისაგან შეითვისეს („ვირ-ქ“-ს სომხები საქართველოს და კერძოთ ქართლ-კახეთს ეძახიან).—ყოველ ექვს გარეშეა, რომ მთელს იმ მხარეს, რომელიც არსიანის მთასა, ბორჯომის ხეობასა და ალაზანს შუა მდებარეობს, უძველეს დროში

*) საყურადღებოა, რომ მთელს ამ პროვინციას ჩვენი მატინეც მცხეთოსის სამფლობელოდ სთვლის („ქ.-ცხოვრ.“ I, გვ. 22). ყველამ ვიცით, თუ რას ნიშნავს და როგორ უნდა წარმოდგარიყო ხალხურ ზე-პირ-გარდამოცემში სიტყვა „მცხეთოსი“; სამართლიანად შენიშნავს ვი-ვიენ დე-სენ-მარტენი, რომ ეს სიტყვა მომასწავებელია ეცნოგრაფიული შტოის ანუ ცეროგრაფიის ნაწილისაო.—ხოლო რაც შეეხება თვით სიტყვის „მცხეთა“-ის წარმოებას, ესევე მეცნიერი გადაჭრით გვეუბნება, რომ აღნი-შნული სიტყვა წარმოდგარია ძირისაგან „მცხ“ ანუ ბიბლიის „მსხ“-ისა და სატერიტორიო დაბოლოებისაგან—„ეთ“; თანაც დასძენს, რომ იმ დროს, რომელსაც ბიბლიაში მოხსენებული ეთნოლოგიური საბუთი („მო-სოხ“ ანუ „მესხ“) ეკუთვნის, სახელი „მცხეთი“ მტკვრის ბასეინის უმე-ტეს ნაწილს ნიშნავდაო (თითქმის თფილის-მცხეთამდე).—იხ. Vivien de St—Martin—Recherches sur les populations du Caucase (ნახ. აღ. კყონია—„ისტორიული ნარკვევი“. ტფილისი. 1890 წ. გვ. 98—100).

³⁶) დ. ბაქრაძეს ეს ცნობა ამოუღია მასპეროსა და ლენორმანის ატლასებიდან („ისტ. საქართველოსი“ გვ. 17).

„მესხთა“ ქვეყანა ანუ „მცხეთა“ რქმევია; ამ სახელიდამ ჩვენამდე მოუღწევია მხოლოდ ქალაქისა („მცხეთის“) და აწ გამაჰმადიანებულ საქართველოს, ამ ჩვენი ქვეყნის ავანგარდის, ერთი პროვინციის სახელს — „სამცხე“-ს.

6) რომ აზოს ხელქვეშ შეერთებულია არა მარტო „მცხეთის“ პროვინცია (ე. ი. ქართლ-კახეთი), არამედ კოლხიდაც, ამას თვითონ ქრონიკა ამტკიცებს, როცა ამბობს, ვითომც აღექსანდრე მაკედონელს აზოსათვის საზღვრად დაედოს სხვათა შორის „ეგრის წყალი“. ³⁷⁾ თ. ჟორდანიას განმარტებით „ეგრის — წყალი“ ეხლანდელი ენგურია, ³⁸⁾ ცხადია, მაშასადამე, რომ აზოს დროს თუ მთელი კოლხიდა არა, მისი უუდიდესი ნაწილი მაინც უნდა გადმოსულიყო „კარდუ-ელ“ მეფის ხელში. ამ ცნობას „ქართლის-ცხოვრებაც“ ეთანხმება, თანაც დასძენს, რომ „აზონის“ (= „აზო“) სამფლობელო დასავლეთით „სპერის ზღვამდე“ ანუ შავ-ზღვამდე უწევდა. ³⁹⁾ თუ ეს ცნობა მართალია, შეგვიძლია ვიგულისხმოთ, რომ აზოს მონარქიაში სხვა თემებთან ერთათ, თუ მოსინეკები, ქალიბები და ტიბარენები არა, შაკრანები, ტახელები და ისპანგელები მაინც უსათუოდ უნდა შესულიყვნენ. რაც შეეხება ამ ახალი სამეფოს აღმოსავლეთის საზღვარს, „ქართლის-მოქცევა“ იმას „ერთამდე“ ანუ რომაელ მწერალთა აღბანამდე უჩვენებს. შესაძლებელია, მართლაც ეს ნახევრათ ეული „თემი“ (აღბანელები), რომელიც სტრაბონის მოწმობით ქრ. წინ პირველ საუკუნეშიაც კი 26 დამოუკიდებელ ჯგუფად იყო დაყოფილი, ახლათ დაარსებულ „ქართულ“ (= „კარდუ-ლი“) მონარქიაში შემადგენელ ნაწილად არ შესულიყოს, მაგრამ ამასვე ვერ ვიტყვით „ალაროდინებზე“, რომელთაც არაქსის ხეობა ექირათ და კულტურულ განვითარებით ყველა ქართველ თემებზე მაღლა იდგენ. მართალია, ქართლის-ცხოვრება გვარწმუნებს, ვითომც ახლად დაარსებული მონარქიის სამხრეთ-აღმოსავლეთის

³⁷⁾ სამი ისტ. ხრონიკა. გვ. 4.

³⁸⁾ „ქრონიკები“ I, გვ. 13 — შენიშვნა.

³⁹⁾ ქ.-ცხოვრება I, გვ. 34.

საზღვარი „ბერდუჯის“ მდინარე ყოფილიყო; მაგრამ, ჩვენ გვგონია, მატეანის ამ თქმულებაში უფრო ამ დროის გამოცხადილი უნდა ისმოდეს, როდესაც ქართველი თესლ—მოდგმის საზღვრები სამხრეთით სომხებმა თანდათან შეავიწროვეს; იმ დროს კი, რომელსაც ჩვენში მეფობის დასაწყისი ეკუთვნის, ქართველების მოსახლკარობა გაცილებით უფრო შორს უნდა ყოფილიყო გავრცელებული. ამიტომ უფრო სარწმუნოდ „ქართლის—მოქცევის“ ცნობა მიგვაჩნია, რომელიც აზოს მონარქიის სამხრეთის საზღვრად „სომხეთს“ უჩვენებს, ე. ი. როგორც ჩვენ გვგონია, არა ჩვენს პატარა სომხეთს (=სომხების გუგარქს), არამედ დიდ სომხეთს, სასომხეთს ანუ არმენიას, რომლის ჩრდილოეთის საზღვარი იმ დროს არაქსს ბევრით არ უნდა ყოფილიყო გადმოშორებული.*)

ამ რიგად: 312 წლის მახლობლად ქრ. დაბადებამდე „მცხეთის“ პროვინციაში დაარსდა „ქარდუ-ელთა“ (=„ქართველთა“) მონარქია, რომლის ჩრდილოეთის საზღვარს შეადგენდა კავკასიონის ქედი, დასავლეთისას—შავი ზღვა ეგრის-წყალსა და ტრაპიზონამდე (სადაც მაკრონები ცხოვრობდნენ), აღმოსავლეთისას მდ. ალაზანი და მტკვარი (ალაზანს ქვემოთ) კასპის ზღვამდე, ხოლო სამხრეთისას—მდ. არაქსი. ამ მონარ-

*) 328—150 წლებ შუა სასომხეთი ჯერ ალექსანდრე-მაკედონელისა და მერე სელევკიდების სავასსალო შეიქნა. იგინი ნიშნავდნენ აქ გამგეებს. ეს ხანა თვით მოსე ქორენელის მოწმობით ისეთი არეული ხანა ჯოფილა სომხეთის ისტორიაში, რომ სომხის ისტორიკოსი პირდაპირ უარს აცხადებს მის შესახებ დაბეჯითებით სთქვას რამე (Исторія Арменіи. Монс. Хоренскаго. Перев. Эмпиа. 1893 г. Москва, стр. 46.—შეადარეთ M. Saint-Martin. Memoires hist. et géograph. sur. l'Arménie. Paris. 1818. t. I, p. 286—288. 409).—სტრაბონის სიტყვით „არმენია ძავდაპირველად პატარა იყო“, ასე რომ მისი გავრცელება დაიწყო მხოლოდ მას შემდეგ, რაც ანტიოქოს დიდის მიერ იქ დადგენილმა მმართველებმა არტაქსიასმა და ზარიადმა თავი გაითავისუფლეს და მეზობელ ერებს, სხვათა შორის ივერიელებსაც, მიწები ჩამოაცალეს (Страбонъ. Географія. перев. Мищенко. Москва 1879 г. стр. 539). სენ-მარტენის ქრონოლოგიით არტაქსიასი სომხეთში მეფობდა 189—159 წ. ქრ. დაბადებამდე.

ქიის მეფედ დაინიშნა აზო „ქარდუ-ელი“, რომელსაც მეფე-ველად და შემწედ ჰყავდა ასურასტანის მეფე სელევკოს I ნიკატორი (312 — 282 წ.).

ასეთია ზემოთ თქმულის მოკლე რეზიუმე. როგორც „ქართლის შაქცეკა“, ისე „ქართლის-ცხოვრება“ გვარწმუნებს, ვითომც აზოს დროს ჩვენს ქვეყანაში პირველათ შემოტანილიყოს ორი კერპი „გაცი და გაი“ ანუ, როგორც „ქართლის-ცხოვრება“ ამბობს, „გაცი და გაი“⁴⁰⁾. მაგრამ მას შემდეგ, რაც ამ თქმულებას ბ-ნ ნ. მარტო საფუძვლიანი კრიტიკა უყო, ყოვლად შეუძლებელია ვითუქროთ, ვითომც ამ ორი ღვთაების კულტი ჩვენში ნამდვალათ არსებულებას. როგორც სჩანს, მათი სახელები ჩვენს წყაროებში მწიგნობრობის საშუალებით გადმოუტანიათ სირიული მწერლობიდან და შემდეგ ნაციონალურ ღმერთებად გაუსაღებიათ.⁴¹⁾

ბ-ნ ი. ჯავახიშვილის გამოკვლევით, ძველი პერიოდის ქართული სამეფო უფლება აღმოცნებული იყო საგვარდნო წყობილების ნიადაგზე და შემდეგშიაც დიდხანს ამავე ხასიათს ატარებდა.⁴²⁾ ამ დასკვნას საფუძვლით ეთანხმება „ქართლის-შაქცეკაში“ დაცული გარდამოცემა აზო — ს ჩაომაველობის შესახებ. ეს ქრონიკა ამბობს „ესე აზოა წარვიდა არან ქართლად მამისა თვისისა და წარმოიყვანა რვაჲ სახლი და ათნი სახლნი მამა-მძუძეთანი“ („სამ. ისტ. ხრონ.“ გვ. 4). სჩანს, აზოს მამის მოსახლკარობა ფრიად რიცხვ-მრავალი ყოფილა, რადგან მარტო „ათნი სახლნი მამა-მძუძეთანი“ ჰყოლია და

⁴⁰⁾ ქ.-ცხოვრება I, გვ. 35. შეად. „სამი ისტ. ხრონ.“ გვ. 4.

⁴¹⁾ Н. Марръ. Богн язычск. Грузин по др.-груз. источникамъ. Спб. 1901 г. стр. 17—24.

⁴²⁾ И. Джаваховъ. Государств. строй древн. Грузин и древн. Арменин. т. I, Спб. 1905 г. стр. 9: „Царская власть въ Грузин (во время Страбона) была организована подобие власти старейшего въ любомъ отдельномъ родъ... Родъ и родовой строй должны считаться основой не только социальной жизни, но и основой царской власти въ Грузин“.

ამას გარდა კიდევ „რვაჲ სახლი“ თავის საკუთარი საგვარეულო. ვგონებთ, 18 სახლი საკმაო უნდა ყოფილიყო ერთი „გვარის“ შესადგენად, და ამიტომ გადაჭრით ვამბობთ, რომ აზო გამეფებამდე ყოფილა მემკვიდრე მრავალრიცხოვანი „საგვარეულოსი“, ხოლო მისი მამა გვარის-უფროსი ანუ „მამა-სახლისი“ უნდა ყოფილიყო. ამ უკანასკნელი დასკვნის მცირეოდენს ანალოგიას „ქართლის-ცხოვრების“ იმ თქმულებაშიაც ვპოვებთ, რომელიც ზიზველ მეფეს (რომლიდაც მას ფარნავაზი მიაჩნია) მცხეთის „შამსახლისის“ ძმისწულად აღიარებს და საზოგადოთ შენიშნავს, რომ იმ პირებს, რომელნიც მეფობის დაარსებამდე ჩვენი ხალხის ცხოვრებას მართავდნენ, არც „მეფე“ ერქვათ, არც „ერისთავი“, „რამედ შამსახლისი ეწოდებოდათ“.43) მართალია, ქართლას-მოქცევაში არაღიარებული „მეფე“ არის წოდებული, მაგრამ ეს უნდა აიხსნებოდეს, ალბათ, იმითი, რომ ისტორიულ გარდმოცემას ქრონიკის შემდგენელის თავისი პირვანდელი სიწმინდით ვერ მოუღწევია ან თვითვე ავტორს თავისი დროის მიხედვით მოუნათლავს არაღიარებული „მეფის“ სახელით, რაც სრულებითაც არაა გასაკვირველი, რადგან, როგორც ვიცით, მე-V საუკუნის ბერძნის მწერლებიც კი ქართველ სათემო მმართველებს „მეფის“ სახელით იცნობდნენ, თუმცა ეს მმართველნი სხვა საგვარეულო მამასახლისთა შორის იყვნენ „*primi inter pares*“ და არა მათი „მეფე“.

უკანასკნელ, საჭიროდ ვთვლით, რამდენათაც მასალა ნებას გვაძლევს, აზოს მეფობის დასასრულის ქრონილოგია გავარკვიოთ. ვგონებთ, თქმაც არ უნდა იყოს საჭირო, რომ ჩვენი ქრონილოგია მხოლოდ დასაწყისებითი იქნება და არა სრული სინამდვილის გამომხატველი. სხვა მასალის უქონლობისა გამო იძულებული ვართ ქართლას ცხოვრების იმ ადგილს დავემყაროთ, სადაც ნათქვამია, რომ გამეფებისთანავე ფარნავაზმა ასურასტანას მეფეს ანტიოქასს მოციქული გაუგზავნაო.44)

43) ქ.-ცხოვრება. I, გვ. 35. 24.

44) ქ.-ცხოვრება. I, გვ. 38. შეად. 41.

თუ ამ სიტყვებში მცირეოდენი ისტორიული სიმართლე მაინც მოიპოება, მაშინ უფლება გვქვია აქედან ის დასკვნა გამოვიტანოთ, რომ აზოს შემკვიდრე ფარნავაზი ასურასტანის მეფის ანტიოქოს-სელევკიდის თანამედროვე ყოფილა. მაგრამ სირიაში სელევკ ნიკატორის შემდეგ ზედი-ზედ ორი ანტიოქოსი მეფობდა: ანტიოქოს I სოტერი (282—262 წ.) და ანტიოქოს II თეოსი (262—247 წ.)⁴⁵⁾ რომელ ამათგანის თანამედროვე უნდა ყოფილიყო ფარნავაზი? ამ კითხვის კათევორიულათ გადაჭრა ყოვლად შეუძლებელი საქმეა. მაგრამ ჰიპოტეტიურათ კი შეგვიძლია ასე მოვიქცეთ: ფარნავაზი ორივე ანტიოქოსის თანამედროვედ ჩავთვალოთ, ე. ი. მისი მეფობის დასაწყისი ანტიოქოს I-ლის მეფობის მეორე ნახევარს მივაკუთნოთ. ანტიოქოს I-ლის მეფობის მეორე ნახევარი იწყება 272 წლიდან;⁴⁶⁾ მაშასადამე ძლიერ დაშორებული არ ვიქნებით სინამდვილეზე, უკეთეს ფარნავაზის მეფობის დასაწყისს 272 წლის მახლობლათ დავსდებთ, — და ესევე წელი იქნება ფარნავაზის წინამოადგილის, ე. ი. აზოს მეფობის დასასრულის დაახლოვებითი თარიღიც.

ამ რიგათ, ჩვენი პირველი მეფე იყო აზო, რომელმაც დაახლოვებით 312-იდან 272 წლამდე იმეფა და ამ ხნის განმავლობაში, ასურასტანის მეფის სელევკოს-ნიკატორის მფარველობის ქვეშ, მოასწრო ქართველ თემთა უმეტესი ნაწილის შეერთება. იგი თვითონ ჩამომავლობით „ქარდუ-ელის“ ანუ „ქარაველის“ თემისა იყო, გამეფებისთანავე მთელი თავისი საგვარეულოთი „მცხეთის“ პროვინციაში გადმოსახლდა და მთელს ამ მხარეს თავისი სათემო სახელი („ქართ-ლი“) გადასცა სწორედ ისე, როგორც ვარანგების თავადებმა „რუსის“ თემიდან თავისი საგვარეულო სახელი მთელს რუსეთის სახელმწიფოს დაუმკვიდრეს.

⁴⁵⁾ Веберъ. Всеобщ. Исторія. I, стр. 392.

⁴⁶⁾ ეს რიცხვი ჩვენ მივიღეთ აზნაირათ: $282 - 262 = 20$; $20 : 2 = 10$; $282 - 10 = 272$ წელი.

ამით ვათავებთ ჩვენს პირველს წერილს საქართველოს ისტორიიდან. დარწმუნებული ვართ, რომ ამ ნარკვევს ცოტა სუსტი მხარე არა აქვს და აღძრული კითხვის საბოლოოთ გადაწყვეტამდე ჯერ კიდევ ბევრი რამ აკლია. მაგრამ იმ მასალის მიმხედველთ, რომელიც დღეს ამ საგნის შესახებ მოგვეპოება, მიზნად არც გვქონია — სრული ისტორიული სიმართლე გამოგვერკვია. ჩვენ აზრად გვქონდა მხოლოდ ის გზა გვეჩვენებია, რომლითაც შესაძლო ხდება „ქართლის-მოქცევისა“ და „ქართლის-ცხოვრების“ თქმულებათა ერთმანეთთან, უცხოეთის მწერალთა ცნობებთან და მსოფლიო ისტორიის ფაქტებთან შეთანხმება, რადგან ყველაფერზე უმაღლეს ჩვენს ისტორიოგრაფიას სწორეთ ამგვარი შეთანხმება ეჭირვება: სადაც ამგვარი შეთანხმება არ ხერხდება, იქ ჩვენთა პირველ წყაროთა ცნობანი ფრიად საეჭვო ღირსების მასალად უნდა ჩაითვალოს და, როგორც აგეთნი, კრიტიკულის მეთოდით დაწერილ ისტორიიდან ჯერ-ჯერობით მაინც უსათუოთ უნდა გამოირიცხონ. მხოლოდ მას შემდეგ, როდესაც ამგვარი შეთანხმება ყველასათვის ცხადი შეიქმნება, ჩვენ მოგვეცემა შეძლება, ერთმანეთთანა და მსოფლიო ისტორიის ფაქტებთან შეთანხმებულ ცნობების ნამდვილ ისტორიულ დიასებაზე ვიქონიოთ მსჯელობა და მათში აღნუსხული ამბები დაახლოებით მაინც ისტორიულ ფაქტებად მივიღოთ. თუ ჩვენმა წერილმა ამ მიზანს მცირეოდნათ მაინც მიაღწია, ჩვენს თავს სრულიად დაკმაყოფილებულათ ჩავთვლით; მხოლოდ ვთხოვთ მცოდნე პირებს ჩვენი საკვლევი მეთოდის და იმ დასკვნათა შესახებ, რომელთაც ამ წერილში მივალწიეთ. თავისი მიუკერძოებელი არზრი გამოსთქვან. ეს ჩვენთვის ძლიერ საჭიროა, რადგან ამ მოკლე დროში აზრად გვაქვს — ჩვენი ისტორიის სახელმძღვანელოს შედგნას შევუდგეთ და ამ „წერილების“ უმთავრესი დასკვნანი მეფეთა ვინაობისა,

ნ ა რ ე მ ე ნი

- 1) როდის უფრო მეტს კითხულობს ადამიანი. 2) სახალხო თეატრი. 3) ებრაული ენციკლოპედია, 4) ჩინური სკოლა. 5) იაპონური კულტურა. 6) საწუთროს გამოხატულობა. 7) ახალი საწვავი მასალა. 8) მოგზაური გამოფენა. 9) კლექის განკურნება. 10) ალიუმინი. 11) ეიულ ოპერტი. 12) ჩვენი ჟურნალ-გაზეთების საყურადღებოდ.

როდის უფრო მეტს კითხულობს ადამიანი. კემბრიჯის სახალხო ბიბლიოთეკამ მოინდომა გაეგო, როდის რამდენს კითხულობს ადამიანი და ამ განზრახვით მრავალი და რთული სტატისტიკური ცნობები შეკრიბა. დასკვნა ამ ცნობათაგან შემდეგი იყო:

14 წლისა კითხულობს წელიწადში 43 წიგნს.

30 " " " 174 "

40 " " " 59 "

50 " " " 27 "

სამოცი წლის ადამიანი წელიწადში თხუთმეტს და სამოცდა-ათისა თხუთმეტსაც ვეღარ ერევა.

სახალხო თეატრი. დიდი ხანი არ არის მას აქეთ, რაც პრესსა ერთხმად ამტკიცებდა, სახალხო თეატრს თავისი განსაკუთრებული რეპერტუარი უნდა ჰქონდეს, გაუნათლებელ ხალხისათვის ადვილად გასაგებია. ამ აზრის უსაფუძვლოება უკვე დამტკიცებულია და სხვათა შორის პარიზის სახალხო თეატრმაც თვალსაჩინო ჰყო მისი სიყალბე: როდესაც სახალხო თეატრის პიესებს თამაშობდნენ, თეატრი ცარიელი

იყო და გამოაცხადებდნენ თუ არა დღევანდელი დრამატიული მწერლობის საუკეთესო ნაწარმოებს, ხალხით ივსებოდა თეატრი და მრავალი უღალგოდ რჩებოდა. უმთავრესი ყურადღება ხალხისა მიიპყრო შემდეგმა პიესებმა: ფეიქრები—ჰაუტმანისა, — „პოლონელი ურია“ — ერკმან-შატრიანისა, — „დედის ნაცვალი“ — ბრიესი, — „მეეტლე ჰენშელი“ — ჰაუტმანისა. ცნობილ სარდუს პიესათაგანი მარტო ერთი მოიწონა ხალხმა, „მოუჩიდებელი ქალბატონი“. თეატრში უმთავრესად მუშა ხალხი დაიარება; ადგილის ფასი ორი შაურია და უძვირფასესი, პირველ რიგში, სამი აბაზი.

ცოტა ხანი კიდევ და, იმედია, გახშირდება დიდრონი სახალხო თეატრები, რომელნიც უფრო მრავალ ხალხს დაიტევენ, ვიდრე დღევანდელი შეძლებულთათვის აგებული შენობები. ჯერჯერობით საუკეთესო სახალხო თეატრად ითვლება კალიფორნიისა, რომელშიც ოცი ათასი მაყურებელი ეტევა. ეს თეატრი აგებულია ათინის ძველებურ სახალხო თეატრის გეგმაზედ და ქალაქ გარედ არის აშენებული.

* *

გერმანულმა ენციკლოპედიამ, რომელიც ნიუ-იორკში იბეჭდებოდა, უკვე დამთავრდა და დაუფასებელ განძს შეადგენს მეცნიერებისათვის. უკანასკნელ ტომში მოქცეულია დ-რის კოპლერის წერილი ახალი აღთქმის შესახებ. კოპლერი სახელ განთქმულია როგორც სპეციალურად მცოდნე იესო ქრისტეს ცხოვრების და მისი დროისა და ყოველი მისი გამოკვლევა ახალს რასმე შეიტანს ხოლმე მეცნიერებაში. ქრისტეს სარწმუნოებას იერემია წინასწარმეტყველის წინგში აქვს თავისი საფუძველი, ამტკიცებს დ-რი კოპლერი; იქ ბრძანებს ღმერთი, ახალ კავშირს დავდებ ჩემსა და ისრაელ-იუდეელთა შორისო. კოპლერის აზრით იესო ქრისტეს აზრადაც არ მოსვლია ახალი სარწმუნოების დაფუძნება და სრულიადაც არ დაუთმია თავისი ძველი სარწმუნოება; ქრისტე უარყოფდა სადუქვევლთ, ხალხმა მისი მხარი დაიჭირა და ამიტომ რომელითა მსხვერპლად გახდა.

იმავე ტომში არის დაბეჭდილი სტატია ებრაელთა წინა-პართა შესახებ; სტატია ამტკიცებს, ებრაელნი სემიტის მოდგმისა არ არიან, რადგან არაბებივით გრძელ-თავიანი (დოლიკოცეფალი) არ არიანო; ავტორის აზრით ებრაელნი ხატაველთა შთამომავალნი უნდა იყვნენ, რომელთაც ისეთივე შუბლის კუთხე ჰქონდათ, როგორიც ახლანდელს ებრაელებს.

* *

ჩანუკა სკოლა. „განახლების საზოგადოებამ“ ჩინეთისამ ამ უკანასკნელ დროს ნიუ-იორკში დააარსა ჩინელ ბავშვთათვის სკოლა, რომლის ხარჯი იქ მკხოვრებმა მდიდარმა ჩინელებმა იტვირთეს. ამერიკაში სპეციალურად ჩინელთათვის ეს პირველი სკოლაა! აქამდე ამერიკულ სკოლებში არსებობდა განყოფილებანი ჩინელთათვის, მაგ. სანფრანცისკოში. სკოლას განაგებს საგანგებოდ ჩინეთიდან დაბარებული, კანტონელი პროფესორი ბ. ლეონგ-მონ-ჰენი; მის თანაშემწედ ითვლება ნიუ-იორკელ ჩინურ გაზეთის რედაქტორი ბ. ფონგ-შევი. სკოლაში ჯერ ოცდა ხუთი ბავშვია, შუადღემდე ჩინურს სწავლობენ, ღუადლის შემდეგ კი ინგლისურს. საყურადღებო ამ სკოლაში ის არის, რომ ჩინურს ბავშვები ყველანი ერთად სწავლობენ და ყურებში თით-დაცულნი საშინელი ხმით გაიძახიან თავიანთ გაკვეთილებს, რომ ზეპირად ისწავლონ. უმთავრესი ყურადღება მეხსიერებაზედ არის მიქცეული და ამ მხრივ იმისთანა ნაყოფი აქვს ჩინურ სისტემას, რომ ამერიკელებს აკვირვებს. მეორე გარემოება, ორა ნაკლებ შესანიშნავი ის არის, რომ ბავშვები სრული შეგნებით დაიარებიან სკოლაში და, სადაც კი ჩინელები და თეთრკანიანები ერთად სწავლობენ, ჩინელები ყოველთვის სჯობნიან ცოდნითაც და ბეჯითობითაც.

* *

იაპონურა კულტურა. ინგლისელი ჟურნალისტი ამტკიცებს, იაპონელებმა იმიტომ აჯობეს თავიანთ მძლავრს მტერს, რომ ჩვენსავით ერთხმრივი კი არა, ხელოვნებაზედა აქვთ დამყარებული თავიანთი ძველის-ძველი კულტურა... მართლაც იაპონიაში ხელოვნებას, მეტადრე მუსიკას და პოეზიას იმო-

დენივე მნიშვნელობა აქვს ხალხის განათლებაში, რამოდენიც მეცნიერებას და ზნეობრივ განვითარებას. კაკასუ ოკაკურა, გამოჩენილი იაპონელი მწერალი, თავის თხზულებაში „აღმოსავლეთის იდეალი“ ამბობს, უზენაესი დებულება ჩვენის ცხოვრებისა საზოგადოებისთვის თავგანწირვა იყო და ამისთვის კი უმთავრესად საჭირო იყო ხელოვნება, — პოეზია, მუსიკა, დრამა. ზნეობრივ სისრულეს ადამიანის და საზოგადოებისას ის ხალხი მიაღწევს, რომელიც ქადაგებას თავს დაანებებს და ხელოვნებას განავითარებსო. მართლაც დიდი მნიშვნელობა აქვს ხელოვნებას იაპონიაში და უმუსიკოდ, უსიმღეროდ არავითარი საქმე არა კეთდება. თვით ომშიც კი, ერთწამს რომ დაისვენოს ჯარმა, ჯარის-კაცები მაშინვე უბის წიგნს იღებენ და თავიანთ შთაბეჭდილებას, ან რაიმე შენიშვნას სწერენ შიგ ლექსად. პოეზიას, სიმღერას უკანასკნელ ხანამდე ჩვენშიც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა; ჩვენშიც არავითარი საქმე არ კეთდებოდა უსიმღეროდ, გლეხიკაცის ყოველგვარ მუშაობას თავისი შესაფერი სიმღერა ჰქონდა... მაგრამ სული ამოხუთა ამ საუკუნის განმავლობაში ჩვენს ხალხს რუსეთის ბიუროკრატია; გააღარიბა, გააღატაკა, ყოველივე წმინდა შეულახა და ჩააჩუმა. დღეს კი იცვლება ცხოვრება, ჩვენთა გამარუხებელთა პოლიტიკას ბოლო მოეღო, ბოლო მოეღო აგრეთვე იმ პოლიტიკას, რომელიც რუსეთის გაძლიერებას ჩვენს გაღატაკებაში ხედავდა და, იმედია კვლავ დასძახებს ქართველი ხალხი ძველებურზედ უფრო მძლავრად თავის სიმღერებს. ბევრი მტერი ჰყოლია საქართველოს, ბევრს განუძრახავს მისი მიწისპირიდან აღგვა, — სპარსელებს, ოსმალებს, მონგოლებს, ბერძნებს, რომაელებს, არაბებს... სამი ათასი წელიწადი გაატარა დაუდგრომელ ბრძოლაში; ბოლოს დაიღალა; მიჩუმა, მაგრამ ეს მტრის გამარჯვებას არა ნიშნავდა და აკაკისა არ იყოს, მხოლოდ ეძინა.

**

საწუთრას გამოხატულობა. სენ-ლუის მსოფლიო გამოფენისთვის ამერიკელებმა გააკეთეს ესრედ წოდებული საწუ-

თრას გამოხატულობა, რომლის სიმაღლე 265 მეტრი არის, ესე იგი 371 არშინი და დღეს უდიდეს შენობად ითვლება არა თუ ამერიკაში, მთელ დედამიწის ზურგზედაც. შენობა დედა-მიწასავით რგვალია, ფოლადისაა და ისეა მოწყობილი, რომ შიგ ოცდა-ხუთი ათასი კაცი ეტევა. ძირს, დედამიწის პირად რკინის გზის სტანციაა გამართული, რომლიდანაც ათ რიგად მიდის ლიანდაგი. თითო ლიანდაგის სიგძე 154 არშინი არის. რკინის გზა გარეშემო უვლის რგოლს; შიგ რგოლში რვა მანქანაა მსურველთა ზევით ასაყვანად, და თითოზე სამოც-სამოცი კაცი ეტევა. ეს მანქანები ისე აღიან მწვერვალამდე, რომ არსად ჩერდებიან წუთში 180 არშინის სისწრაფით. მიწიდან 73 არშინის სიმაღლეზე გამართულია პირველი ბაქანი, რომელზედ ხუთი ათასი კაცი ეტევა რესტორანში და თეატრში დროს გასატარებლად; სამხარეულო და სანოვაგის საწყობიც ამავე ბაქანზედ არის გამართული. ამ ბაქანის ზემოდგან, 171 არშინის სიმაღლეზედ, მეორე ბაქანია, ისიც ხუთი ათასი კაცისთვის; ამ ბაქანზედ დოღია ხალხის გასართობად. დოღის გარშემო მაყურებელთათვის ადგილები სამ სართულად არის გამართული და მეოთხე კიდევ, სიგანით 7 არშინი, სასეიროდ არის დატოვებული; სასეირო გაღერის ფანჯრებიდან მშვენიერი სურათი მოჩანს ირგვლივ, სადამდეც კი თვალი მისწვდება. დოღის ზემოთ 23 არშინზედ, მაშასადამე მიწიდან 194 არშინის სიმაღლეზედ, მესამე სართულში საცეკვაო დარბაზია, ორკესტრით და მოძრავ რესტორანით; საცეკვაო დარბაზს სამსართულად ახვევია გარშემო მაყურებელთა ადგილები; მოძრავი რესტორანი კი გარედ არის მოწყობილი ისე, რომ სუფრაზედ მჯდომი საზოგადოება თან სადილს შეეპყვება და თან გარშემო უვლის „მთელს დედამიწას“. შემდეგ სართულში 210 არშინის სიმაღლეზედ ტროპიკულ მცენარეთა ელექტრონით განათებული ბაღია მთებით, ტბებით, ჩაზრუელებით. სულ ზევით კი მიწყობილია მაღალი, სამ სართულიანი კოშკი მეცნიერულ გამოკვლევათა მოსაწყობად.

ახალ საწვავი მასალა. ბაზელში ერთს ქარხნის ლაბორატორიაში ნავთის საპნის შემზადებას ცდილობდნენ და შემთხვევით მიაგნეს ახალს საწვავ მასალას, რომელიც ოთხი წილით ნავთია და ერთი წილით კი ჯერეთ საიდუმლო რალაც ნივთიერება. ახალი საწვავი მასალა აგურებად არის შემზადებული და თითო აგური სულ გირვანქა-ნახევარს იწონს. გამოცდამ დაამტკიცა შემდეგი ღირსებანი ამ აგურისა: მეტად მაგარია, ისე, რომ ხუთი-ექვსი ფუთის სიმძიმეს უძლებს; ხევისა და ცემისაგან არ ზიანდება და არც ცეცხლი ეკიდება; ცეცხლმოკიდებულს რომ წყალი გადასხან და მერმე ხელმოკრედ აანთონ, წინანდებურად კარგად იწვის... სითბოთი და სიიფით იმოდენი ღირსება აქვს ამ ახალს შეშა-ნახშირს, რომ დიდი გასავალი ექნება უშეშო ქვეყნებში.

* *

მოგზაურობა-გამოფენა. რად უნდა იმართებოდეს მსოფლიო გამოფენა უთუოდ პარიზში, ჩიკაგოში, მარტოდ-მარტო შემძლებელთათვის? განა არ შეიძლება თვითონ გამოფენა ამოძრავდეს, დაიაროს მთელი ქვეყანა და გაუადვილოს ხალხს მეცნიერების ცხოველ-მყოფელი ნაყოფის ნახვა? შეიძლებაო, სთქვენ ამერიკელებმა, და გამართეს კიდევ მცურავი გამოფენა, ოღონდ ჯერჯერობით მარტო ამერიკის ნაწარმოები იქნება გამოფენილი. ნიუ-იორკში შესდგა ამხანაგობა, რომელიც იჭირავებს ერთს უდიდესს ხომალდთაგანს და მზედ გამართავს გამოფენას. აზრდა აქვთ ისე მოაწყონ საქმე, რომ 15 მარტს უკვე მზად იყოს ყველაფერი და ხომალდი გზას გაუდგეს. გამოფენა იმგზავრებს 15 თვეს და შევა 75 ნავთსადგურში 46 სხვადასხვა ქვეყანაში. ხომალდი ნიუ-იორკიდან გლასგოში მივა, დუბლინში, ლივერპულში, ლონდონში, ჰამბურგში, როტერდამში, ანტვერპენში, მერმე ჩავა ჰავრში და გიბრალტარის სრუტით შევა ხმელთაშუა, ადრიტიის და შავ-ზღვაში; სუეცის არხით გავა ინდოეთში, ჩინეთში, იაპონიაში, ახალ-ზელანდიაში და ავსტრიაში; იქიდან ამერიკას მივა და ჰავანიტ ნიუ-იორკში დაბრუნდება. გამოფენის მოსვლა ყველა

ქალაქში წინაღვე გამოცხადდება განცხადებებით და აღგი-
ლობრივ გაზეთებით. გამოფენის კატალოგი წინაღვე დაბე-
ჭდილი იქნება იმ ქვეყნის ენაზედ, სადაც ხომალდი გაჩერდება,
მოგზაურ-გამოფენის მოსაწყობად გადაღებულია 1.640.000
მანეთი.

ჭლექის განკურნება. გამოჩენილმა ბერინგმა გამოაცხადა,
ქლექის წამალს მივაგენიო, და სმენად გადაიქცა იმედით
აღფრთოვანებული ქლექისაგან ტანჯული კაცობრიობა. ბე-
რინგი ფრიად სახელოვანი მეცნიერია, ცნობილი მრავალ გამო-
კვლევით, სხვათა შორის ზუნაგის წამლის შეზავებით, და მით
უფრო საინტერესო იყო მისი სიტყვა. ბერინგი პარიზში მი-
ვიდა ქლექთან მეგრძოლ ექიმთა კონგრესსზედ და, ვიდრე
ამ კრებულს მოახსენებდა თავის გამოკვლევას, ერთი გაზეთის
სამსუღლებით გამოაქვეყნა შემდეგი ცნობანი: მარბურგის ახლო
დოქტორ ბერინგსა ჰქონია ოთხას დესეტინამდე მიწა და მრავალს
საქონელს—ცხენს, ძროხას, ხარს ინახავს თავის მა-
მულში. ამ საქონელს შეჰყრის ხოლმე ქლექს და სინჯავს
სნეულების გავლენას საქონელზედ და წამლის გავლენას საქო-
ნელზედ. მარიამობისთვეში გამოვაცხადებო, ბრძანებს ბერინგი,
ახლად შეზავებულს ჩემს წამალს, რომელიც დაიფარავს ადამიანს
ამ საშინელ სნეულებისგან და გარდა ამისა განკურნავს
კიდევ უკვე დასნეულებულს. მეჩნიკოვის სიტყვით ქლექის
წამალი რაღაც ფხენილი უნდა იყოს; ეს წამალი მართლა და
რგებს ქლექიან საქონელს, მაგრამ ადამიანზედ კი ჯერ არ
უნდა იყოს ნაცადი: მაგრამ ბერინგი იმისთანა დაუღალავი
მუშა არის, იმისთანა ჰკუისა და ცოდნის პატრონი, რომ რაკი
საქვეყნოდ გამოაცხადა, მზადაც ექნება წამალი. რამდე-
ნიმე დღის შემდეგ თვით კონგრესსზედ წაიკითხა ბერინგმა
თავისი მოხსენება, გამოარკვია, რომ მის მიერ შედგენილი
წამალი უებარია და ნაცადი ქლექიან თხებზედ, ცხვრებზედ,
ცხენებზედ, ხარებზედ. საბოლოოდ ჩემს გამოკვლევას მაშინ
გამოვაცხვეყნებო, სთქვა ბერინგმა, როცა მეცნიერთა დახმა-
რებით დავრწმუნდები მის უებრობასა და სარგებლობაშიო.

ალიუმინი. პირველად 1855 წელს სულ ხუთ გირვანქამდე იქმნა მომზადებული და გირვანქა 600 მანეთად ღირდა. მას შემდეგ დღითი დღე მატულობდა მის შემზადება და თან მცირდებოდა საჭირო ხარჯი: 1900 წელს უკვე 4 მილიონი ფუთი მომზადდა და გირვანქა ორ აბაზადღა ღირდა. ალიუმინის დიდი მნიშვნელობა აქვს ადამიანის ცხოვრებაში და დღეს თითქმის ყველა ნივთი ალიუმინისა კეთდება—ყოველგვარი სამკაული, ქურქელი, საელოქტრონო, სადოსტაქრო და საფოტოგრაფიო იარაღი, ნავები, ტელეფონის და ტელეგრაფის ნაწილები და სხ. ალიუმინმა ქანგი არ იცის და ამიტომ ამ უკანასკნელ დროს მანქანების იმ ნაწილს, რომელნიც ნოტიოში იმყოფებიან, ერთობ ამ ლოთონისას აკეთებენ. ამას წინად კიდევ დაკვირვებით და გამოცდით დამტკიცდა, რომ საუკეთესო კრუპის მიერ ჩამოსხმულ ფოლადის ზარბაზნის გაცილებით სჯობიან ალიუმინისა და ამ გარემოებამ ძალიან ასწია ალიუმინის ფასი. საინტერესოა გადავსინჯოთ რაოდენობა ალიუმინისა და მისი ფასი ამ ოცდახუთის წლის განმავლობაში.

1878 წელს მომზადებულ იქმნა	2000 კილო.	კილო ფასობდა 100 ფრანკად*)
1886	16,000	100
1889	70,000	50
1891	333,000	5
1894	1,240 000	5
1897	3,400 000	4,40
1899	5,300 000	3,80
1900	7,300 000	2,50

**

უჟილ ანჰერცა. ახლად გარდაცვალებული ქიულ ოპპერტი მეტად გამოჩენილი სწავლული იყო და ტოლი არა ჰყავდა ასსურეთის ძველი ენის და ისტორიის კვლევაში. რაფლი-სონი, ფოქს ტალბოტი, ჰინქსი და ოპპერტი სათავეში

*) კილო 2, 4 გირვანქა და ფრანკი 40 კაპეიკი.

უდგნენ ასსურეთის წარსულის აღდგენას. ვინც კი აღმოსავლეთის უძველესი ისტორიის კონგრესებს დასწრებია, სიამოვნებით მოიგონებს პატარა ტანის მოხუცს, მოუსვენარს, დაუდგრომელს, რომელიც გესლიანი შენიშვნებით საქმეს უჭირებდა თავის მოწინააღმდეგეთ. დიდი რამ განსხვავება კი არ გეგონოთ მე და ბატონ X-ს შორისო, სთქვა ერთხელ ოპერატმა შესახებ ურთის ორიენტალისტიკის (აღმოსავლეთის მკვლევარისა): ის ბევრსა სწერს, თუმცა არა იცის რა, მე კი ბევრი ვიცი, თუმცა არაფერსა ვსწერო.

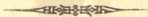
**

ჩვენი ჟურნალ-გაზეთების საეურთაღებოდ. შტუტგარტელმა გამომცემელმა ლუცმა ერთს ჟურნალს ახლად დაბეჭდილი წიგნი გაუგზავნა და, რადგან ჟურნალმა ამ წიგნის შესახებ არავითარი ცნობა არ დაბეჭდა, უკანვე მოსთხოვა თავისი წიგნი. ჟურნალმა უარი უთხრა. გამომცემელმა ეს ამბავი საზოგადოებას აცნობა და ამტკიცებდა, რაკი წიგნი მიიღო, ჟურნალს კიდევ უნდა ეთქვა რამ მის შესახებ და თუ არა სთქვა რა, თავის მოვალეობას უმტყუნაო.

შერცხვენილმა ჟურნალმა იმით იმართლა თავი, რომ მეტის მეტად ბევრი წიგნები მოგვდის და ყველაზედ რომ რამე დავწეროთ, ჟურნალი ვერც კი ეყოფაო... ჩვენს ჟურნალ გაზეთებსაც მეტი, მეტად ბევრი მისდით, ნეტავი, ახალი წიგნები, რომ თავის დღეში ხმას არ იღებენ, თითქო ჩვენს მწერლობას ახალი წიგნი არა გააჩნდეს რა...

რაც შეეხება წიგნის დაბრუნებას, გერმანულმა ჟურნალმა იგივე პასუხი სთქვა, რასაც ჩვენი ჟურნალ გაზეთები იტყვიან:

— დიად, მოგვივიდა... აქ ეგდო... ვინ იცის, ვინ წაიღო? იქნება თავგებმა დაღრღნეს.

შინაური მიმდინარეობა

სარეგულირებელი ენერგია ოქტომბრის შუა რიცხვებში ისე განვითარდა, ისე მოედო მთელს რუსეთს, რომ მეფის მთავრობამ ძალა-უნებურათ უარჰყო 6 აგვისტოს გამოცხადებული კანონი ორიგინალურ რუსულ პარლამენტის შესახებ და ევროპიული წარმომადგენლობითი მმართველობის საჭიროება აღიარა. 12 ოქტომბერს მოსკოვში დაწყებული გაფიცვა რკინის გზის მოსამსახურეთა კავშირისა სწრაფათ გადაიქცა საყოველთაო პოლიტიკურ გაფიცვად, შეაჩერა მთელ იმპერიის ტერიტორიაზე საზოგადოებრივი ცხოვრების მაღის ცემა, შეარყია ბიუროკრატიულ მანქანის ჩვეულებრივი მოძრაობა და თვითმპყრობელ მეფეს უარი ათქმევინა თავის თვითმპყრობელობაზე.

ნიადაგი საყოველთაო პოლიტიკურ გაფიცვისთვის და იმის ნაყოფიერებასთვის სისტემატიურად მზადდებოდა მთელის წლის განმავლობაში რუსეთის ხალხის თითქმის ყველა წრეებში; იაპონიის ომმა დააუძლურა, დაჰქანცა ხაზინა, თითქმის გააკოტრა იგი, აუწეწ-დაუწეწა ფინანსები, რომელთა გამოსაბრუნებლადაც დროებით მაინც სახელმწიფოში მყუდროების და მშვიდობიანობის დამკვიდრება იყო საჭირო. სისტემატიურმა და სამარცხვინო დამარცხებამ ამ უაზრო და უგზოუკვლო ომში გამოათხიზლა ბიუროკრატიის მეცადინეობით თითქოს მიძინებული ხალხის გონება, გააძლიერა კრიტიკა და გამოიწვია საერთო სურვილი ცხოვრების წესრიგის შეცვლისა. მთავრობის წინანდელ და ახალ ცოდვათა წყალობით გლეხობა, ეს უდიდესი ნაწილ რუსეთისი მცხოვრებლებისა და ამასთანვე

უმთავრესი წყარო სახელმწიფო შემოსავლებისა, დაიმშა და, რასაკვირველია, რომ წინანდელივით ველარ ჰკვებავდა უძიროდ ქცეულს სახელმწიფო ბიუჯეტს. მუშა ხალხის, პროლეტარიატის გახშირებულმა გაფიცვებმა შეარყიეს მრეწველობის სიმკვიდრე და იმასთან ერთად თვითმპყრობელობაც, რომელიც მკიდროდ იყო დაკავშირებული რუსეთის ახალგაზრდა კაპიტალისმთან. არა ლეგალური კავშირები, რომელთა ქსელითაც მთელი რუსეთის იმპერია შეიკრა, და კავშირთა კავშირი, რომელიც ერთსულოვანებას და სოლიდარობას აძლევდა მრავალ საზოგადოებრივ წრეს, ბუნებრივად გადაიქცნენ თვითმპყრობელობის მუქარად. მოკლეთ რომ ვთქვათ, ერთის წლის რევოლუციონურმა დუდილმა სულერთიან დაუკარგა მთავრობას ზნეობრივი ავტორიტეტი და შეუნარჩუნა მხოლოდ ძალა და თვითმპყრობელობის ფორმები.

ექვს აგვისტოს კანონით განპრაზნული სახელმწიფო სათათბირო სწორედ იმ მხრივ არის საინტერესო, რომ ამ საკანონმდებლო აქტით ზნეობრივი ავტორიტეტი ხალხის წარმომადგენელთა საკუთრებად არის აღიარებული, ხოლო სახელმწიფოებრივ ბრძანებლობის უფლება კი თვითმპყრობელ მეფის კუთვნილებად. ცხადია, მთავრობა ჯერ ისევ აგვისტოში ჰგრძნობდა, რომ იმას ზნეობრივი ძალა აღარა აქვს და ამიტომ სცდილობდა დაეკანონებინა ისეთი წესი ქვეყნის მართვა გამგეობისა, რომელიც სახელმწიფო უფლობის ორს ელემენტს, ორს ნაწილს: მორალურს და ფიზიკურს, ერთი მეორისაგან გააცალკევებდა, ერთიერთმანეთისაგან გამოსდევნიდა, მორალურეს მხარეს ხალხს მიანდობდა, ფიზიკურს კი თითონ შეირჩენდა. ეს აზრი ედო საფუძვლად ექვს აგვისტოს სახელმწიფო სათათბიროს; სწორედ ამიტომ იყო საჭირო ხალხის წარმომადგენელთა მოწვევა და იმათი აღჭურვა რჩევის და არა გადამწყვეტის ხმით.

ამაოდ სცდილობდნენ თვითმპყრობელობის დამცველნი დემტკიცებინათ, რომ პარლამენტი ერთად ერთი შესაწყნარებელი ფორმა არ არის უფლებრივ წესწყობილებისთვის, რომ

რუსეთის ხალხს საკმაო დონე აქვს სხვა რამ ისეთი ახალი ფორმა გამოიგონოს, რომელიც უფლებრივ პრინციპს განახორციელებს, მაგრამ თვითმპყრობელობას კი არ უარჰყოფსო. ერთად ერთი ცდა ასეთის „რუსულის“ წესწყობილების შესაქმნელად იყო ექვს აგვისტოს სახელმწიფო სათათბირო, რომელიც თვითმპყრობელობას პირდაპირ უპირისპირებდა მორალურ მომენტს და ამ გვარად საუკეთესოდ ამტკიცებდა, რომ თვითმპყრობელობა პრინციპიალურად შეუთანხმებელია უფლებრივ წესრიგთან.

ექვს აგვისტოს კანონმა ვერ დააკმაყოფილა და ან კი როგორ დააკმაყოფილებდა განახლების მოტრფიალე რუსეთს! ეს კანონი მხოლოდ ემბლემა იყო რევოლიუციის გამარჯვების დღის მოახლოებისა და რევოლიუციონურ ენერგიას უფრო აძლიერებდა. ოქტომბრის შუა რიცხვებში რევოლიუციამ საყოველთაო პოლიტიკურ გაფიცვით მიიტანა მდგარი იერიში თვითმპყრობელობაზე და გაიმარჯვა კიდევ: 17 ოქტომბერს მთავრობამ უარჰყო თვითმპყრობელობა, სახელმწიფო სათათბიროს გადამწყვეტი ხმა მისცა, რუსეთის ქვეშევრდომთ მიანიჭა სამოქალაქო თავისუფლება, ესე იგი სიტყვის, კრების, სინილისის და კავშირების თავისუფლება, და გაათავოთვა საარჩევნო უფლება. ამ გვარად ოქტომბერში რევოლიუციამ ნამდვილად გაიმარჯვა, თუმცა კი ეს გამარჯვება მაინც სრული არ არის.

17 ოქტომბრის მანიფესტი სახელმწიფო უფლობას ანაწილებს მეფის და ხალხის შუა. მეფეს არ შეუძლიან ახალი კანონი გამოსცეს, თუ იგი ხალხის წარმომადგენლებმა არ მოიწონეს, მაგრამ ხალხის წარმომადგენლებს არავითარი კანონიერი გზა არა აქვთ, საკანონმდებლო მოქმედების საგნად გადააქციონ სწორედ ის, რაც მათის შეხედულებით აუცილებლად მოითხოვს კანონმდებლობითს გადაწყვეტას: ხალხის წარმომადგენლებს უფლება არ აქვთ თითონ შეადგინონ კანონ-პროექტი, თითონ წამოაყენონ საკითხი ახალ კანონის გამოცემის ან ძველის გაუქმების შესახებ; კანონ-პროექტები

წინანდელივით ისევ ბიუროკრატიულმა დაწესებულებებმა უნდა შეიმუშავონ, ისევ მინისტრებმა უნდა იზრუნონ ამის შესახებ, ასე რომ თუ მეფის მთავრობამ მოისურვა ხალხის წარმომადგენლები სახელმწიფო სათათბიროში ისხდებიან, მაგრამ საქმის კეთების გზა კი მუდამ დახშული ექნებათ. სახელმწიფო სათათბირო 17 ოქტომბრის შემდეგ ისევ მოკლებულია საკანონმდებლო ინიციატივას, როგორც წინად. ეს ერთ-ერთი თვალსაჩინო ნაკლია ახალის რუსულის პარლამენტისა, მაგრამ ნაკლები მნიშვნელობა არა აქვს სხვა ნაკლულევანებებს.

კანონი მკვდარია, თუ იგი ასრულებულ არ იქმნა. ამიტომ საკანონმდებლო მოღვაწეობას სრულიად ეკარგება ფასი, თუ არ არსებობს რეალური გარანტია, რომ აღმასრულებელი ორგანოები ნამდვილად შეასრულებენ კანონის ბრძანებას. 17 ოქტომბრის მანიფესტი ხალხის წარმომადგენლებს უფლებას აძლევს, თვალ-სური დაიჭირონ მმართველობის აღმასრულებელ ორგანოთა მოქმედებაზე, უფლებას აძლევს, შეეკითხონ მინისტრებს სხვა და სხვა მიმდინარე საქმეთა შესახებ, მაგრამ ეს უფლება თავის თავად სახელმწიფო სათათბიროს შენობაში ლაპარაკზე მეტს არაფერს მოასწავებს; შესაძლოა მინისტრმა დამაკმაყოფილებელი პასუხი ვერ მისცეს ხალხის წარმომადგენელს, შესაძლოა სახელმწიფო სათათბირომ აშკარად დაინახოს, რომ მინისტრი არ ასრულებს კანონს, არღვევს იმას ან თავისებურად ასრულებს, მაგრამ ხალხის წარმომადგენლებს არავითარი კანონიერი საშუალება არ ექნებათ ხელთ, აღადგინონ კანონიერება და შემდეგისთვის მაინც უზრუნველ ჰყონ კანონის სრული ძალა. ევროპის სახელმწიფოთა გამოცდილებამ დაანახვა ქვეყანას, რომ წარმომადგენლობითი სისტემა მმართველობისა ფუქი სიტყვაა იმ დრომდე, ვიდრე პარლამენტის უმრავლესობისა და მინისტრთა კაბინეტის შუა პრინციპიალური თანხმობა არ იქნება ქვეყნის მართვა გამგეობის პოლიტიკის შესახებ. ამ თანხმობის დასამყარებლად საჭიროა, რომ მინისტრებად მხოლოდ პარლამენტის წევრები ჰხდებოდნენ და ამასთან სწორედ ის წევრები, რომელნიც პარლა-

მენტის უმრავლესობის პარტიას უდგანან სათავეში; იგივე თანხმობას საჭიროება მოითხოვს, რომ მინისტრები დაუყოვნებლივ ანებებდნენ თავს მინისტრობას, როდესაც გამოირკვევა, რომ პარლამენტის უმრავლესობა არ იწონებს მინისტრთა კაბინეტის მოქმედებას ან განზრახვას. ასეთი წესი მმართველობისა, რომელიც ქეშმარიტად უზრუნველ ჰყოფს აღმასრულებელ ორგანოთა პოლიტიკის თანხმობას ხალხის წარმომადგენელთა უმრავლესობასთან, იწოდება პარლამენტარიზმად და მთლად განხორციელებულია ინგლისში. პარლამენტარისმი მოასწავებს ხალხის სრულს მმართველობას, ხალხის ქეშმარიტს თვითმპყრობელ ბატონობას. უპარლამენტარისმოთ ხალხის უფლებები კუდ-შეკვეცილია, პირიქით სადაც პარლამენტარისშია შემოღებული, იქ მეფე მხოლოდ მეფობს და არა მმართველობს, იქ მეფე დარჩენილია, მხოლოდ როგორც ისტორიული ნაშთი ძველის რეჟიმისა, მეფეს ხალხი ინახავს, პატივსაცემს, მაგრამ სახელმწიფო საქმეების მართვა-გამგეობა კი სრულიად ჩამორთმეული აქვს იმას. სადაც პარლამენტარისში მშვიდობიან და თანდათან განვითარებამ შეიტანა, იქ მეფე დღევანდლამდე მეფობს, პირიქით სადაც პარლამენტარისში რევოლიუციონურად იქმნა დაპყრობილი, იქ მეფე სრულიად უარჰყვეს, მონარქია გააუქმეს და სამაგიეროდ შემოიღეს რესპუბლიკანური ფორმა მმართველობისა. რევოლიუცია უნდოა, ხალხის მეტს იგი ვერავის ენდობა, იგი შიშობს, რომ მეფე გულწრფელად არასოდეს არ მოისურვებს, იგი მხოლოდ მეფე იყოს და არა მმართველი; ამიტომ რევოლიუცია სცდილობს, სულერთიან აღმოუხვრას მართვა-გამგეობის წესრიგიდამ მეფობა, ერბთელ და სამუდამოდ მოსპობს ყოველი საშუალება ძველი რეჟიმის რესტავრაციისა (აღდგენისა), და თხოულობს არა მარტო პარლამენტარისმს, არამედ ამასთან ერთად რესპუბლიკასაც. ახლანდელ რუსეთის რევოლიუციის მოთხოვნაც სწორედ რესპუბლიკაა.

პარლამენტის მნიშვნელობა დამოკიდებულია იმის შედგენილებაზე. თუ პარლამენტში წარმომადგენლები მხოლოდ

შეძლებულმა კლასებმა გაგზავნეს, ცხადია ასეთი პარლამენტი მშრომელ ხალხის ინტერესებს არ დაიცავს, რადგან მათი ინტერესები პირდაპირ ეწინააღმდეგებიან მდიდართა ინტერესებს, ცხადია აქედამ, რომ მშრომელი ხალხი წინააღმდეგია ცენზიან საარჩევნო სისტემისა. მშრომელი ხალხი როგორც რუსეთში, აგრეთვე სხვა სახელმწიფოებშიაც მცხოვრებთა დიდს უმრავლესობას შეადგენს, ამიტომ იგი თავის ინტერესების დასაცველად თხოულობს საყოველთაო, თანასწორ, პირდაპირ და ფარულ არჩევნების სისტემას. 17 ოქტომბრის მანიფესტი ჰპირდება მშრომელ ხალხს, თქვენი წრიდამაც იქნება არჩეული რამდენიმე წარმომადგენელი პირველის სესიისთვის და შემდეგისთვის არჩევნების უფლებას თვით სახელმწიფო სათათბირო განავითარებსო. რევოლიუცია არ კმაყოფილდება დაპირებით, იგი ეხლავე თხოულობს საყოველთაო არჩევნების განხორციელებას. რესპუბლიკა, რომლის საკანონმდებლო დაწესებულებაც ხალხისაგან საყოველთაო არჩევნების სისტემით არჩეულ წარმომადგენლობისაგან შესდგება, სრული განხორციელებაა ხალხის (დემოსის) პოლიტიკურ ბატონობისა; ამიტომ ეხლანდელ რევოლუციის პოლიტიკური იდეალი გამოიხატება ორის სიტყვით: დემოკრატიული რესპუბლიკა.

დემოკრატიული რესპუბლიკა სრული უარყოფაა მონარქიულ დესპოტიზმისა. რესპუბლიკანიზმის შემოღება აუცილებლად მოითხოვს, რომ ნაცვლად წინანდელ ძირითად სახელმწიფოებრივ კანონებისა შემუშავებულ იქმნას ახალი ძირითადი კანონები, რისთვისაც საჭიროა ახალ კანონების შემუშავებელი კრება ანუ დამფუძნებელი კრება. აი სწორედ ამ დამფუძნებელ კრებას ითხოვენ სარევოლიუციო პარტიები რუსეთში.

ჩვენ მოკლეთ გადავავლეთ თვალი ერთის მხრივ რევოლიუციის პირველ გამარჯვების ნაყოფს და მეორის მხრივ რევოლიუციის საბოლოო მისწრაფებას; ესეც საკმარისია იმ აზრის დასასკენელად, რომ ჯერ-ჯერობით მხოლოდ დაიწყო რევოლიუცია და როდის მიაღწევს იგი ყველა თავის მიზანს,—

შეუძლებელია კაცმა გამოიცნოს. ცხადია მხოლოდ ის, რომ სარევოლიუციო ბრძოლა დიდს ხანს გაგრძელდება და რაც ხანი გავა, უფრო და უფრო მეტის სიმკაცრის და სისასტიკის ხასიათს მიიღებს. ის პროგრესიული საზოგადოებრივი წრეები, რომელნიც დღემდე გამოურკვეველის თანხმობით და თითქოს ბინდ გადაკრულის ერთსულოვანებით მიიწვედნენ წინ, უფლებრივ წესწყობილებისკენ, თან და თან გამოარკვევენ თავის მისწრაფების რეალურს შინაარსს და ამასთანავე თანდათან დაიყოფიან ერთი მეორის მოწინააღმდეგე პოლიტიკურ პარტიებად. ასეთის დანაწილების ნიშნებს უკვე ნათლად ვხედავთ საეროებო მოღვაწეთა ნოემბრის კრებაზე, რომელმაც წინად ერთ ხაზზე მიმდინარე საზოგადო მოღვაწეები უკვე ორ ნაწილად გაჰყო: ერთის მხრივ გუჩკოვმა და იმისმა თანამოაზრეებმა უკვე უკანასკნელი წერტილი დაუსვეს თავის სარევოლიუციო მოქმედებას „17 ოქტომბრის კავშირის“ დაარსებით და მეორის მხრივ კოვალევსკიმ, პეტრენკევიჩმა და სხვებმა უარ ჰყვეს დამუშდნებელ კრების საჭიროება, ორთავემ კი პრინციპიალურად დაჰგმეს რესპუბლიკა და საბოლოოდ ჩამოშორდნენ მუშათა და გლეხთა ორგანიზაციებს.

ამ ჟამად პირდაპირ, შეუყოყმანებლივ დამუშდნებელ კრებას და დემოკრატიულ რესპუბლიკას მოითხოვენ მხოლოდ სოციალისტური პარტიები და იმათს ძლიერს ხმას ბანს აძლევენ მარტო ოდენ რადიკალთა პარტია, რომლის ძალ-ღონეც ჯერ-ჯერობით გამოარკვეული არ არის. ლიბერალური და კონსერვატიული პარტიები თან-და-თან უახლოვდებიან ერთმანეთს და მოსალოდნელია, რომ რევოლიუციის განვითარებასთან ერთად მათ შორის თანხმობა უფრო და უფრო განმტკიცდება, რათა შეერთებულის ძალ-ღონით უკეთ გაუმკლავდნენ სოციალისტების იერიშებს. ჯერ ხანად რუსეთის ლიბერალებს თითქოს ვერ გაუბედნიათ პირდაპირ გაუწოდონ ხელი თავის წინანდელ მტრებს, კონსერვატორებს, მეშჩერსკის და კომპანიას, მაგრამ ცხადია, თუ ლიბერალთა ყველა წრეები არა, მომეტებული ნაწილი მაინც მალე სრულიად შეურიგდება

17 ოქტომბრის კონსტიტუციას, ისე როგორც შეურიგდა იმას ცნობილი რეაქციონერი მეშჩერსკი და მაშინ მათს სულიერ შესაერთებლად გაიწმინდება ნიადაგი. ჩვენ კარგად გვესმის, რომ ეს კავშირი ხანგრძლივი და საბოლოოვო არ იქნება, რადგან პოლიტიკურ იდეალების გარდა კიდევ ბევრი სხვა რამ არის საჭირო მოპირდაპირე პარტიების შესაერთებლად, მაგრამ ვიდრე რუსეთში რევოლუციის ცეცხლი ტრიალებს და პოლიტიკურს იდეალს უპირველესი მნიშვნელობა აქვს, უეჭველია კონსერვატორების და ლიბერალების დაახლოვების პროცესი თან-და-თან წინ წაიწეოს.

თუმცა 17 ოქტომბრის მანიფესტი მხოლოდ რევოლუციის სუსტს გამარჯვებას ჰნიშნავს, მაგრამ თვითმპყრობელობის ერთგულს მონებს ისიც ჰკვაში არ დაუჯდათ და რუსეთის იმპერიის მთელს ტერიტორიაზე თავი წამოაყვეს საჩქაროდ შემდგარმა ძველი რეჟიმის დამცველთა ჯგუფებმა, ეგრედ წოდებულმა ხულიგანებმა, რომელნიც ნაციონალურ დროშით დაიარებოდნენ ქუჩა-ქუჩა და თავს ესხმოდნენ ერთის მხრივ რევოლუციის მომხრე ჯგუფებს და მეორის მხრივ სრულიად მშვიდს, პოლიტიკურ ბრძოლის გარეშე მყოფ მცხოვრებლებს. ზოგან ადგილობრივი ადმინისტრაცია პირდაპირ ხულიგანების მხარეზე გადადიოდა, ჯარს და პოლიციელებს აშველებდა მათ და თვით ხულიგანებს იარაღს აძლევდა, ზოგან კი ადმინისტრაცია თითქო ნეიტრალიტეტს იცავდა და საქმეში მხოლოდ მაშინ ერეოდა, როდესაც უკვე სისხლის ღვრა იწყებოდა. ხულიგანებს ეს თაღისებური პატრიოტული მოძრაობა კონტრ-რევოლუციად იქმნა წოდებული და იმის წინააღმდეგ ერთხმად ამხედრდნენ როგორც ყველა პროგრესიული პარტიები, აგრეთვე პრესა, თვითმმართველობის ორგანოები და საზოგადოებრივი აზრი. პეტერბურგის და მოსკოვის გაზეთები პირდაპირ ამტკიცებდნენ, ეს კონტრ-რევოლუციონური მოძრაობა ერთის ხელით არის ყველგან მოწყობილი ცენტრიდამო, და მედგრად თხოულობდნენ პოლიციის მინისტრის

ტრეპოვის გადაყენებას. გენერალი ტრეპოვი მართლა გადაყენებულ იქმნა სამსახურიდან და ხულიგანთა მოძრაობამაც თანდათან იკლო. საზოგადოება და განსაკუთრებით კი სოციალისტური პარტიები მაინც გულდამშვიდებულნი არ არიან და თხოულობენ, მილიციების დაუყონებლივ დაარსებას. ტფილისში მღვდლის გოროდცოვის და მის დამქაშების პირდაპირ გავლენით შეადგინეს ხულიგანთა ბრბო, გაუღვიძეს ბნელ ხალხს, უმთავრესად რუსებს, ქვენა გრძნობები და 21 ოქტომბერს ჯარის და პოლიციის მფარველობით გაამართვინეს პატრიოტული მანიფესტაცია. 22 ოქტომბერს ამ ბრბომ იერიში მიიტანა პირველ გიმნაზიის მოწაფეებზე, ასტეხა ალიაქოთი და ცემა-ტყება. პატრიოტების მცველად მიჩემებულმა ჯარებმა თოფები დაახალეს გიმნაზიის შენობას და ამ სროლის ხმაზე გოლოვინის პროსპექტზე უეცრივ გამოიფინა ახალი რაზმები სალდათების და ყაზახებისა. თითქმის მთელი საათის განმავლობაში განუწყვეტელის სროლის ხმა ისმოდა; სროლას მოჰყვა სახლებში შესევა და იქ ოთახებში მიმალულ ხალხის ხოცვა-ჟლეტა. ხულიგანებმა და ჯარმა 22 ოქტომბერს ასამდე კაცი და ქალი იმსხვერპლეს. როგორც შემდეგ გამოირკვა, პატრიოტულ მანიფესტაციის გამირებს არც აწიოკებულ ხალხის ქონება დაჰვიწყებიათ: რაც წასაღები ყოფილა, წაუღიათ, რაც არა—გაუფუქებიათ, მარტო პირველ გიმნაზიას 18 ათას მანათამდე ზარალი მოჰსვლია.

22 ოქტომბრის შემდეგ, ცხადია, ტფილისის მცხოვრებლებს არ შეუძლიანთ გულდაჯერებული იყვნენ, რომ ხელახლა არ გაისტუმრებენ საიქიოს ახალს ასეულს, მით უმეტეს რომ კავკასიის ნამესტნიკი გრ. ვორონცოვ-დაშკოვი მადლობასაც კი უცხადებს იმ ჯარებს, იუნკრებს და კადეტებს, რომელთაც ხულიგანებთან ერთად გაიმარჯვეს 22 ოქტომბერს უიარაღო ხალხზე. 22 ოქტომბრის ინციდენტი აუცილებელ საჭიროებად ჰხდის ხალხის შეიარაღებას და მილიციის დაარსებას. სწორედ ამ შეიარაღებას და მილიციის მოწყობას ითხოვს ტფილისის საზოგადოება იტფლისის თვითმარ-

თველობისაგან, როგორც ისეთ დაწესებულებისაგან, რომელსაც საშუალებაცა აქვს და მოვალეობაც აწევს ამ საქმეს გაუძღვეს.

სახელმწიფო პოლიტიკის შესახებ ერთი მეტად საინტერესო აზრია გავრცელებული ინტელიგენტთა სხვა და სხვა წრეებში. სახელმწიფოს პოლიტიკა ანუ სახელმწიფოებრივი უფლობა მუდამ სხვა და სხვა მხრისაკენ გამწევს დალთა შუა ხაზზე იმყოფება და ამ საშუალო ხაზის მიმართულების მისდევს, ამბობენ და ამ შეხედულებას უწოდებენ რეალურ პოლიტიკის პრინციპს. თანახმად ამ შეხედულებისა, სახელმწიფოებრივი უფლობა საერთო მიზანია მოწინააღმდეგე საზოგადოებრივი ძალებისა, თითოეული ძალა სცდილობს ეს უფლება თავისკენ გაიტაცოს, თავის ხელში ჩაიგდოს, მაგრამ რადგან იმას მოწინააღმდეგე საზოგადოებრივი წრეები სხვა და სხვა მიმართულებაზე ეწევიან, ამიტომ იგი არც ერთს მათგანს ხელში არ უვარდება და ისეთს ადგილას ჩერდება, რომელსაც შეიძლება თანასწორ-ძალიანობის ცენტრი ვუწოდოთ. გამეცნიერებული პოლიტიკოსები ფუჟის და უაზრო ფანატისმის სახელით იხსენიებენ ისეთს საზოგადოებრივ წრეებს, რომელთაც მოქმედების საგნად სახელმწიფო უფლების სრულიად თავის ხელში ჩაგდება გაუხდიათ: ეს შეუძლებელია, ამაოდ ისწრაფიან იქითკენო, ბრძნულად ამბობენ რეალურ პოლიტიკის მიმდევარნი და იმავე დროს სცდილობენ წინასწარ გამოიციონ, სად იმყოფება ამ ჟამად თანასწორ-ძალიანობის ცენტრი, რომ სწორედ იქ გაჩერდნენ და ამ გვარად ხელი შეუწყონ, დააჩქარონ სახელმწიფო უფლობის ჩაგდება „ნორმალურს“ კალაპოტში. აქ ჩვენ ამ პოლიტიკის პრინციპების გარჩევას არ გამოუდგებით, აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ ამ ნიადაგზე იდგნენ და სდგანან დღესაც საერო მოღვაწეები.

რუსეთის სახელმწიფოებრივ უფლობის ორგანიზაციაში 17 ოქტომბრის მანიფესტით შეტანილი ცვლილება, როგორც

გრაფ ვიტტეს მოხსენებიდან სჩანს, სწორედ რეალურ პოლიტიკის პრინციპის თანახმად მოხდა. გრაფი ვიტტე აღნიშნავს თავის მოხსენებაში საზოგადოებრივ ძალთა განვითარებას, სახელმწიფო მექანიზმის უკან ჩამორჩომას და საჭიროდ მიაჩნია იმდენად იქმნას იგი წინ წაწეული, რომ მტკიცე საფუძველზე დაემყაროს, მოსპოს ბრძოლა მოწინააღმდეგე წრეებისა ერთი-ერთმანეთთან და მშვიდობიანობა ჩამოაგდოს. როგორც ზემოდ აღვნიშნეთ, მანიფესტი სახელმწიფო უფლებას ხალხისა და მეფის შუა ანაწილებს, მაშასადამე სახელმწიფო უფლება მოპირდაპირე ძალთა შუა ჩერდება. ამ გვარად რუსეთის ახალი წეს-წყობილება რეალურ პოლიტიკის პრინციპზეა გამოქრილი და ეს გარემოება სულიერს კავშირს ამყარებს ეხლანდელ დროებით მთავრობის, გრაფ ვიტტეს მმართველობის, და საერობო მოღვაწეთა ორგანიზაციის შორის—ცხადია, 17 ოქტომბრის შემდეგ მთლად ჩამოიქცა ის კედელი, რომელიც წინად მთავრობისა და საერობო მოღვაწეთა შუა იყო აშენებული, და ამიტომ ერთის მხრივ ვიტტე და მეორის მხრივ საერობო მოღვაწენი სკდილობენ ურთიერთთან დაახლოვებას, ურთიერთის გამაგრებას.

ტენდენცია დაახლოვებისა ყოველსავე ექვს გარეშეა, მაგრამ ოპოზიციის წრიდამ უეცრად მთავრობის მოკავშირეთა რიგში გადასვლა საერობო მოღვაწეებს ცოტა უძნელდებათ. მიზეზი მეტად მარტივი და ადვილად გასაგებია: აქამდე ე. ი. 17 ოქტომბრამდე საერობო მოღვაწეები, როგორც ოპოზიციანისტები, თავის მოქმედებას სარევოლიუციო სოციალისტურ პარტიების მოქმედებას უთანახმებდნენ, და რადგან იმათი მოქმედება კრებებზე რევოლიუციების შემუშავებაში გამოიხატებოდა, ამიტომ მთლად ეს მოქმედება გადაიქცა პრინციპების გამოცხადებად; ამ გვარად საერობო მოღვაწეები ერთის წლის განმავლობაში ყოველს ახალს კრებაზე უფრო და უფრო რადიკალურ რევოლიუციებს ამტკიცებდნენ, რათა უფრო კაფიოდ და ნათლად გამოეთქვათ თავისი ოპოზიციონური მდგომარეობა და უკიდურეს პარტიებთან

თანხმობა; სექტემბრის კრებაზე საერობო მოღვაწეებმა სხვათა შორის მოითხოვეს დამფუძნებელ კრების მოწვევა, რომელიც უკიდურეს პარტიათა რწმენით სრულიად უარ-ჰყოფს მონაჩიას და გამოაცხადებს რესპუბლიკას; საერობო მოღვაწეებმა ამ დადგენილებით ცოტა შორს შესტოპეს და ეხლა უძნელდებოდა უკან გამობრუნება, რადგან უკან-დახევით ისინი ცხად ჰყოფენ თავის უპრინციპობას ერთის მხრივ და უკიდურეს პარტიებიან კავშირის სრულ მოსპობას მეორის მხრივ. როგორც აქედან სჩანს, მთავრობის და საერობო ორგანიზაციის დაახლოვებას ხელს უშლის უმთავრესად პსიხოლოგიური, ან, თუ გნებავთ, მორალური მოსაზრება. ვიდრე საერობო მოღვაწენი პირდაპირ გაუწვდიდნენ ხელს ეხლანდელ მთავრობას, საჭიროა წინანდელ რეზოლიუციებას გადაშინჯვა და პრინციპიალური უარყოფა ისეთის დადგენილებებისა, რომელთა განხორციელება უშუალოდ შეუძლებელია 17 ოქტომბერს გამოცხადებულ საკონსტიტუციო მთავარ საფუძვლებთან. საერობო მოღვაწეები სწორედ ამ გზას დაადგნენ და ნოემბერში, მოსკოვის კრებაზე, უკვე უარ ჰყვეს დამფუძნებელ კრების საჭიროება, მაგრამ ცხადად კი არა, ისე—ფარულად. პირველ საკანონმდებლო კრებულს, სახელმწიფო სათათბიროს, ფორმალურად უნდა მიეცეს დამფუძნებელ კრების ფუნქციები—დაადგინეს საერობო მოღვაწეებმა: ეს არც დამფუძნებელ კრების მოთხოვნაა და არც იმის უარყოფა, ერთი არის და მეორე; ამ ფორმულით საერობო ორგანიზაცია ერთს ხელს გრაფ ვიტტეს აძლევს, მეორეს სარეგულირებო სოციალისტურ პარტიებს. ამ გვარად რეალურ პოლიტიკის მიმდევრობამ პატივცემული და დინჯი საერობო მოღვაწენი უპრინციპო ოპორტიუნისტებად გადააქცია.

ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ერთის თვალსაჩინო საერობო მოღვაწის, ბ-ნ გუჩკოვის, მეთაურობით უკვე დაარსდა „17 ოქტომბრის კავშირი“, ე. ი. ისეთი პოლიტიკური პარტია, რომელიც პირდაპირ სოლიდარობას უცხადებს გრაფ ვიტტეს მმართველობას და ჰკიცხავს საერობო ორგანიზაციის

ორქოფს პოლიტიკას. ასეთივე ხასიათი აქვს „უფლებრივ წეს-რიგის პარტიას“, რომლის ორგანოდაც გაზეთი „სლოვო“ გადაიქცა და ერთ-ერთ სულის ჩამდგმელად პეტერბურ-გელი პროფესორი ლატკინი. ცხადია ეს პარტიები ეცდე-ბიან გრაფ ვიტტეს გაძლიერებას, სახელმწიფო სათათბიროს მოწვევას და იქ ისინი ცენტრის პარტიას შეადგენენ. საერო-ბო ორგანიზაცია კი ძალა-უნებურად დაიშლება და სხვა პარ-ტიებში გაილესება: ნაწილი რადიკალების და კონსტიტუციო-ნალ-დემოკრატების პარტიაში გადავა და ნაწილი წესრიგის პარტიაში; ორთავე შემთხვევაში, საერობო მოღვაწენი პარლა-მენტის ცენტრში მოჰყვებიან; გამოურკვეველი მხოლოდ ის-ღაა, ცენტრის მარჯვენა ფრთას უფრო დაუახლოვდებიან თუ მარცხენას.

საერობო მოღვაწეებმა თავისი ისტორიული როლი ეხ-ლანდელს რევოლიუციაში უკვე შეასრულეს და საზოგადო მოღვაწეობის ასპარეზზე როგორც პროგრესიული ელე-მენტები, თანდათან უთმობენ ადგილს სხვა საზოგადოე-ბრივ წრეებს. ამ ახალ საზოგადოებრივ წრეებში, რომელ-ნიც მხოლოდ ეხლა გამოდიან საქვეყნო სარბიელზე გადამ-წყვეტ სიტყვის სათქმელად, პირველი ადგილი უჭირავს რუ-სეთის გლეხობას. დღემდე გლეხობა თითქოს ჩუმად იყო, იგი თითქოს აპატიურად ადევნებდა თვალ-ყურს პოლიტიკურს ბრძოლას თავის მიყრუებულ ბინიდან და პირდაპირ მონაწი-ლეობას არ იღებდა რუსეთის ბედ-იღბლის გადაწყვეტის სა-ქმეში. გლეხობის ყრუ სიჩუმე ზოგის თვალში სახიფათო, საფათერაკო მომავლის ნიშანი იყო, ზოგი კი კითხვის ნიშნად გადაქცეული გაცეხული იდგა 10-მილიონიან გლეხობის წი-ნაშე და ვერ გამოცნო, რა აზრი, რა გულისთქმა ჰქონდა ამ უცნაურ არსებას. — რუსეთის რევოლიუციამ უეცრივ აჰხადა ფარდა რუსეთის გლეხობას და ეს მძლეთა მძლე საზოგადო-ებრივი ძალა ეხლა-კი ნამდვილად გამოიყვანა აპატიურ მდგომა-რეობიდან რუსეთის მომავლის გადასაწყვეტად.

სწორედ იმ დროს, როდესაც მოსკოვში საერობო მოღვაწეები ანდერძს უგებდნენ თავის რევოლიუციონერობას და გზას იკაფავდნენ გრაფ ვიტტესთან შესაკავშირებლად, გაიხსნა რუსეთის გლეხთა წარმომადგენლების კრება. ამ კრებამ რევოლიუციის ცენტრი ერთბაშად გადიტანა პოლიტიკის სფეროიდან სოციალურ ურთიერთობის სფერაში და რუსეთის 70 მილიონ მცხოვრებთა სახელით მოითხოვა გაუქმება კერძო საკუთრების მიწაზე: მიწა მშრომელ ხალხის საერთო საკუთრება უნდა იყოსო. გლეხობას სრული იმედი აქვს, რომ მიწის გასაზოგადობრივობა აუცილებლად დაკანონებულ იქნება დამფუძნებელ კრებისაგან და ამიტომ იგი მოითხოვს იმის დაუყონებლივ მოწვევას. დამფუძნებელ კრებას, საყოველთაო, თანასწორ, პირდაპირ და ფარულ სისტემით არჩეულს, როგორც ვიცით კაი ხანია თხოულობენ მუშათა პარტიები და რადიკალური დემოკრატები, მაგრამ იმათთვის საყოველთაო არჩევნების ნაყოფი გამოუცნობელი იყო, რადგან ასინი რუსეთის ხალხის მხოლოდ მცირე ნაწილს შეადგენენ. სულ სხვაა გლეხები, ისინი ყველა სხვა კლასზეზე მეტს ძალას წარმოადგენენ თავის რიცხვით და ამიტომ ის მიზანი, რომლის განსახორციელებლად გლეხობა დამფუძნებელ კრებას ითხოვს, კიდევ უთუოდ განხორციელებულ იქნება, თუ კი დამფუძნებელი კრება შესდგა. მუშებს და მათს წარმომადგენლებს, სოციალ-დემოკრატებს, ლიბერალები ეუბნებიან, ჩვენ ისე დიდად ვაფასებთ თავისუფლებას, რომ არ გვინდა იგი განსაცდელში ჩავაგდოთ და დამფუძნებელ კრებას მივანდოთ ხელში იმის არსებობის გადაწყვეტა; ვინ იცის რას მოისურვებს დამფუძნებელი კრება, იქ ხომ მუშები მხოლოდ მცირე ნაწილს შეადგენენო? ასეთს ლიბერალურის ფრაზებით ლიბერალები გლეხებს ვერ მიჰმართავენ: რაც გლეხობის სურვილი იქნება დამფუძნებელ კრების უმრავლესობაც სწორედ იმას დააკანონებს; გლეხობის სურვილი კი—მიწა და თავისუფლებაა.

გლეხობის გიმოსვლას აქტიურ პოლიტიკის ასპარეზზე
 იმდენად დიდი მნიშვნელობა აქვს, იმდენად ღრმა ცვლილება
 შეაქვს ამ ფაქტს ეხლანდელ რევოლუციის შინაარსში, რომ
 ჩვენ არ ძალ გვიძს, ვიწინასწარმეტყველოთ იმისი გავლენა
 და გამოვიცნობთ, რა მიმართულებას მიიღებს შემდეგისთვის
 განმათავისუფლებელი მოძრაობა. გლეხთა მოთხოვნის გულ-
 ცივად უარყოფა ყოვლად შეუძლებელია: თუ მთავრობა არ
 აასრულებს მათს მოთხოვნას, ისინი თითონ მოახერხებენ და-
 მფუძნებელ კრების მოწვევას. საგლეხო მოძრაობა, რომელ-
 მაც უკვე იფეთქა ზოგიერთს გუბერნიებში, ელვის სისწრა-
 ფით მოედება მთელს რუსეთს და ისეთი საშინელი ცეცხლი
 და მახვილი დატრიალდება, რომ საფიქრებელია, აიტანს თუ
 ვერა ამ მოძრაობას რუსეთი. გლეხობას კარგად ესმის თავისი
 ძლიერება და არც ჰმაღავს იგი ამას: ათ ნოემბრის შემდეგ
 ვიდრე დამფუძნებელ კრების მოწვევამდე რუსეთის მთავრო-
 ბისაგან სესხად აღებულს ვალს რუსის ხალხი არა სთავდე-
 ბობსო, გამოაცხადა გლეხთა კრებამ და ამით დაუმტკიცა
 გრაფ ვიტტეს და მის დამქაშებს, რომ გლეხობა ჰერძ-
 ნობს თავის სიძლიერეს. დამფუძნებელი კრება, მაშასადამე,
 აუცილებლად უნდა შესდგეს და ეს კრება პირველად
 დასცემს მუჟიკის მაგარ მუშტს კერძო საკუთრებას, ამ
 ფოკუსს აწინდელ ფერადოვან მონობისას. ცხადია, დამფუძნე-
 ბელი კრება სამუდამოდ გაუთხრის სამარეს რუსის პომეშჩი-
 კებს, რომელთაგანაც შესდგება უმთავრესად საეროებო ორგა-
 ნიზაცია, საკონსტიტუციო დემოკრატიული პარტია, 17
 ოქტომბრის კავშირი, უფლებრივ წესრიგის პარტია და სხვე-
 ბი. ცხადია, არც ერთი ლიბერალურ-ბურჟუაზიული პარტია
 არ მოისურვებს დამფუძნებელ კრების მოწვევას, რაკი შეიგ-
 ნებს, რა განსაცდელი მოელის ამ კრებისაგან იმის კლასიურ
 ინტერესებს, ცხადია, — მაშასადამე — რომ საშინელი ბრძოლა
 უნდა ასტყდეს კერძო საკუთრების დამცველთა და მის მტერთა
 შორის. ვინ გაიმარჯვებს — ამას მომავალი გვაჩვენებს, დღეს
 კი ნათლად ვხედავთ, რომ ბრძოლა უკვე დაიწყო, ბრძოლა

სოციალურ ურთიერთობის საფუძველთა შესაცვლელად და არა მხოლოდ მმართველობის ახალ ფორმის დასაწესებლად.

გრაფ ვიტტეს მთავრობამ იგრძნო, საიდან მოელის იმის ლიბერალიზმს განსაცდელი, და მიუხედავად კრების, სიტყვის და კავშირის თავისუფლებისა საჩქაროდ დაატუსაღა გლეხთა კავშირის ბიურო. მთავრობამ იცის, გამოცდილებით იცის, რომ ციხე აზრს ვერა ჰკლავს, და ამიტომ ბიუროს დაპატიმრებასთან ერთად გამოაცხადა კანონი, შესახებ გლეხების განთავისუფლებისა გამოსასყიდ გადასახადებისაგან, რომელთაც გლეხობა უიმისოდაც არ იხდიდა. ამასთანავე იმ ადგილებში, სადაც უკვე საგლეხო მოძრაობა დაიწყო, მთავრობამ გენერალ-ადიუტანტები დაგზავნა მშვიდობიანობის დასამყარებლად და ამ მინდობილების ასასრულებლად ამ ახლად გამოჩეკილ მოხელეებს განუსაზღვრელი უფლებები მიანიჭა. მთავრობის განკარგულებანი ორ გვარის ხასიათისაა: ერთის მხრივ სისასტიკით და მეორის მხრივ ლმობიერის კანონებით იგი სცდილობს გლეხებს ხმა ჩააკმენდინოს, რადგან ჰხედავს, რომ მეტად კრიტიკული მდგომარეობაა და ამიტომ ყველა საშუალება სამართლიანია, რომელიც კი არსებულ სოციალურ ურთიერთობას გაამაგრებს და დაიცავს.

გლეხობამ წარმომადგენლების პირით ერთხმად გამოუცხადეს თავისი სალიდარობა მუშებს, რომელთა პარტიული ორგანიზაციები დღემდე პრინციპიალურად წინააღმდეგნი იყვნენ მიწის გასაზოგადოებრივობისა, მაგრამ ეხლა კი აქა-იქ აცხადებენ, რომ მიწა მთლად გლეხობას უნდა გადაეცესო. გლეხობის გამოსვლამ პოლიტიკის ასპარეზზე განსაზღვრულის პროგრამით აამოძრავა ერთის მხრივ მთავრობა და მეორის მხრივ მუშათა სოციალ-დემოკრატიული პარტიები: მთავრობა როგორც თავისი მოწინააღმდეგე, სოციალ-დემოკრატია — როგორც მოკავშირე. მომავალში გლეხობის გავლენა უფრო ცხადი გახდება, როგორც სხვა და სხვა პარტიების მიერ თავიანთ პროგრამების გადაშინჯვის მხრივ, ეგრეთვე ლიბერალურ წრეებისაგან მათ შესაფერ პოზიციის გამოძებნის მხრივ.

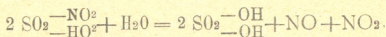
გლეხობა ლიბერალებს აიძულებს არაზროვანი პირბადე აიხსნან და გულახდილად ჩადგნენ რეაქციონერების წრეებში, ისე როგორც თავის ერთგულ მეგობრებს აიძულებს იგი, შესწყვიტონ ყოველივე კავშირი ლიბერალებთან და პირდაპირ გადავიდნენ რევოლიუციონერთა ბანაკში. გლეხობის სარევოლიუციო ლოზუნგი — სოციალური რევოლიუცია, და ყველამ ამ ლოზუნგს უნდა გაუწიოს დღეიდან პირდაპირი ანგარიში.

გ. რ.

რედაქტორი
 ალ. ჭყონია.

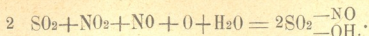
გამომცემელი
 ალ. ჯაბადაძე

უერთდება შემდეგის თანასწორობით ესრედ, წოდებულ ნიტროზილ გოგირდის სიმჟავის წარმოშობით: $\text{SO}_2 + \text{HNO}_3 = \text{SO}_2 \begin{smallmatrix} \text{NO}_2 \\ \text{HO} \end{smallmatrix}$ *). ამ მოლექულში გოგირდი ექვს მიმზიდველოვან ელემენტად უნდა ჩაითვალოს: ის ოთხ მიმზიდველობით მჟავმადის ორ ატომთან არის შეერთებული, ერთმიმზიდველობით ერთდიდროქსილთან (HO)-სთან და ერთითაც ესრედ წოდებულ ნიტროჯგუფთან; ნიტროჯგუფში კი ორ მგავმადის ატომებთან შეერთებულია აზოტის ატომი ხუთმიმზიდველოვანად უნდა ჩაითვალოს, ასე რომ გოგირდის სიმჟავის მოლექულში მას ერთ თავისუფალ მიმზიდველობით შეუძლიან ერთმიმზიდველოვანისავე დიდროქსილის ადგილი დაიჭიროს. ამ თანასწორობით გაჩენილი ნიტროზილ გოგირდის სიმჟავე არა მქიდრო ნივთიერებას წარმოადგენს და ამიტომ გაჩენისთანავე კამერაში შებშვალ მდულარე წყლის ორთქლის ზედგავლენით ის წყალთან ერთად გოგირდის სიმგავის, აზოტუნგის და აზოტორჟანგის წარმოშობით იშლება შემდეგის თანასწორობით:

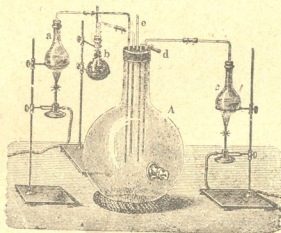
გაჩენილი გოგირდის სიმჟავე, როგორც ძნელად ასაორთქლებელი სითხე კამერის ძირზედ გროვდება, გაზოვანი აზოტჟანგი, აზოტორჟანკი კი კამერაში შემშვალ გოგირდოვან გაზთან, წყლის ორთქლთან და ჰაერის მგავმადთან ერთად ისევ ნიტროზილ გოგირდის სიმგავედ იქცევა შემდეგის თანასწორობით:

*) ნიტროზილ გოგირდის სიმჟავე თავისუფალ მდგომარეობაში თოვლივით თეთრ კრისტალური ნივთიერებას წარმოადგენს.

ეს უკანასკნელი წყლის ზედ გავლენით კიდევ და ისევ გოგირდის სიმეცხვედ და აზოტის ჟანგეულობეებად იქცევა.

კამერულ წესის დემონსტრაციისათვის ლაბორატორიებში დიდ ქიქის კოლბას ხმარობენ, რომლის თავსაცავში გაზების შესაშვებად და გამოსაშვებად ჩამაგრებულია ოთხი გრძელი და ერთი მოკლე ქიქის მილები. ოთხ გრძელ მილების შემწეობით კოლბაში გოგირდოვანი გაზი, აზოტეანგი, ჰაერი და წყლის ორთქლი უნდა შედიოდეს, მეხუთე მოკლე მილი-კი ზედ მეტ გაზების გამოსაშვებად არის თავსაცავში ჩამაგრებული. (იხილე სურათი). ჩვენ სურათზედ პატარა კოლბა ა-ში გოგირდის სიმ-

ეცხვის ლითონ სპილენძზედ ზედმოქმედებით გოგირდოვანი გა. ზი SO_2 მზადდება შემდეგის თანასწორობეებით 1) $\text{SO}_4\text{H}_2 + \text{Cu} = \text{SO}_4\text{Cu} + \text{H}_2$ და 2) $\text{SO}_4\text{H}_2 + \text{H}_2 = \text{SO}_2 + 2 \text{H}_2\text{O}$; კოლბაში ბ-ში აზოტეანგი NO წყალხსნილ აზოტის სიმეცხვის სპილენძზედ ზედმოქმედებით შემდეგის თანასწორობეებით: 1) $2 \text{NO}_3\text{H} + \text{Cu} = (\text{NO}_3)_2\text{Cu} + \text{H}_2$ და $\text{NO}_3\text{H} + 3 \text{H} = \text{NO} + 2 \text{H}_2\text{O}$. ბოლოსაც კო-

ლბა C-ში წყლის დუღილის შემწეობით წყლის ორთქლი მზადდება. ყველა ამ კოლბებიდან გაზები ქიქის და კაუჩუკის მრელების შემწეობით დიდ კოლბაში ჩადიან, აქ აზოტუანგი გრძელ მილ d-გან შემავალ ჰაერის მქავემადის ზედგავლენით აზოტორუანგად იქცევა; ეს უკანასკნელი წყლის ორთქლში გახსნილ გოგირდორუანგს თავის მქავემადი ნაწილს უთმობს, მას გოგირდის სიმქავეთ აქცევს და თავით კი ისევ აზოტუანგად და შემდეგ ისევ აზოტორუანგად იქცევა ახალ გოგირდოვან სიმქავის გასაქანგავად, მიწ გოგირდის სიმქავედ გარდასაქცევად. გამოცდილება დიდ კოლბაში წყლის ორთქლის შემწეობით იწყება, ამას შემდეგ კი კოლბაში სხვა გაზებსაც შეუშვებენ ხოლმე. თუ თავიდგანვე გოგირდოვანი-გაზი და აზოტუანგი ერთად უწყლოდ შეუშვებს, ეს უკანასკნელები ნიტროზილ გოგირდის სიმქავედ გარდაქცეულნი კრისტალლიურ მდგომარეობაში კოლბის კედლებზედ მოიყრის თავს. საზოგადოდ კამერაში ან, მაგალითად, ჩვენ კოლბაში კრისტალლიურ ნიტროზილ გოგირდის სიმქავის გაჩენა იმის მაჩვენებელია, რომ მათში გოგირდის სიმქავის გასაჩენად არ შედის წყლის ორთქლის საკმარისი რაოდენობა.

კამერულ წეით დამზადებული გოგირდის სიმქავე შეიცავს 670/1 წმინდა სიმქავისას. ეგრედ წოდებულ საბაზრო ანუ ზავექრო გოგირდი, სიმქავის და დამზადებლად კამერებში მიღებულ სიმქავის ტყვიის აპპარატები შემწეობით 780/1 პროცენტამდე შეაქელებენ ე. ი. წყლის ორთქლებით მას უფრო კონცენტრიულ სიმქავედ გარდააქცევენ; ამის შემდეგ კი სიმქავის შესქელება პლატინის აპპარატებში განაგრძობენ, რადგან 780/1 პროცენტის სიმქავე ტყვიაზედ მოქმედებას იწყებს. პლატინის ასაორთქლებელ ქურქელში სიმქავის

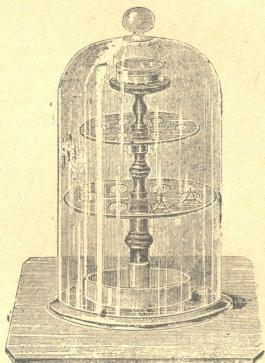
96—98% პროცენტამდე ასქელებენ და ასეთ გვარ სითხეს ინგლი'ის გოგირდის სიმჟავის სახელით ბაზრებში უშვებენ. ინგლი'ის გოგირდის სიმჟავე არ არის ქიმიურად წმინდა სიმჟავე: ის ცოტაოდენ დამწვარ ნახშიროვან ნივთიერებებს შეიცავს და ამის გამო ღია მიხაკის ფერისაა; გარდა ამისა ტყვიის აპპარატებში გახურების დროს მასში ცოტაოდენი გოგირდის სიმჟავის ტყვია მარილიც სჩნდება და ამათანავე მას გოგირდოვან გაზთან შემოყოლილი ცოტა არ'ენიკუმიც ურევია. ქიმიურად გასაწმენდად კამერულ სიმჟავეს წყალში შეურევენ ხოლმე, რომ ამნაირად წყალხსნილ სიმჟავეში ძნელად გასახსნელი გოგირმჟავე ტყვია მაგარ მდგომარეობაში მიიღონ. ხსნილად დარჩენილ ცოტაოდენ ტყვიის მარილის და არსენიკუმის წასართმევად კი სიმჟავეში ცოტა გოგირდ ბარიუმს BaS -ს მიუმატებენ, უკანასკნელი გოგირდსიმჟავეზედ ზედმოქმედებით სიმჟავეში სრულებით გაუხსნელ გოგირდ'იმჟავის ბარიუმ მარილს და გოგირდწყალმბადს აჩენს შემდეგის თანასწორობით: $SO_4H_2 + BaS = SO_4Ba + H_2O$. ამ რეაქციის დროს გაჩენილი გოგირდწყალმბადი კი სიმჟავეში დარჩენილ და გახსნილ გოგირდმჟავე ტყვიაზედ მოქმედობს სიმჟავეში გაუხსნელ შავ გოგირდტყვიის და თავისუფალ გოგირდის სიმჟავის წარმოშობით შემდეგის თანასწორობით $PBSO_4 + H_2S = SO_4H_2 + PBS$. ესავე გოგირდწყალმბადი სიმჟავეში ოდნავად შერეულ არსენიკუმზედაც მოქმედობს და მას სიმჟავეში გაუხსნელ გოგირდ არსენიკუმად აქცევს. ამას შემდეგ წყალხსნილ გოგირდის სიმჟავეს ჩაღეკილ ტყვიის და არსენიკუმის მარილებიდან გადმოასხამენ და მას ისევ კონცენტრაციის და დიტოლაციის შემწეობით სწმენდენ, ამაგრებენ.

წმინდა გოგირდის სიმჟავეს ნივთიერებების გასაშრობლად, მათგან წყლის მოსაშორებლად ხმარობენ. ამ მიზნისათვის ექ-

სიკატორში ჩაასხამენ ხოლმე წმინდა სიმეავეს, შემდეგ მასში შესაფერად მოწყობილ სადგმელის შემწეობით გასაშრობ ნივთიერებას მოათავსებენ და ექსიკატორს კიქის სახურავით გერმეტიულად დაჰკეტენ, დახურავენ. (იხ. სურ.) სხვა და სხვა მიზნე-

პატარა ექსიკატორი..

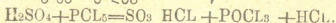

დიდი ექსიკატორი.

ბისათვის საჭირო არის ხოლმე ვიცოდეთ, თუ რამოდენ პროცენტ წმინდა სიმეავისას შეიცავს ესა თუ ის გოგირდის სიმეავე. ასეთ შემთხვევებში ხმარობენ ესრედ წოდებულ არეომეტრებს ანუ სიმპირხნის გასაგებ ხელსაწყოებს. ყველაზედ უფრო გავრცელებული ამ მიზნისათვის ბომეს არეომეტრი არის, რომლის 0° გრადუსი წყლის სიმპირხნეს უდრის, 10° -კი $100/10$ პროცენტთან საკმელ მარილის წყალხსნილს. ასეთი არეომეტრი $1000/10$ გოგირდის სიმეავეში $66,6^{\circ}$ გრადუსს აჩვენებენ.

ხლორიანი გოგირდის სიმჟავეები ანუ გოგირდის სიმჟავის ხლორიდები.

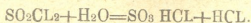
გოგირდის სიმჟავის და ხუთხლორ ფოსფორის ურთიერთ-შორის ზედმოქმედებით სჩნდება ერსრედწოდებული ხლორ-სულფონის სიმჟავე შემდეგის თანასწორობით:

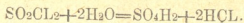
ხლორსულფონ-
ნას სიმჟავე. ფოსფორის
 ხლორჟანგი

ესავე სიმჟავე სჩნდება სამჟანგგოგირდის და მარილის სიმჟავის ურთიერთშორისი ზედ მოქმედებითაც. ხლორსულფონის სიმჟავე წარმოადგენს გამსჭრიახ, უფერულ სითხეს, რომელიც ჰაერზედ ძალიან ინისლება და წყლის ზედმოქმედებით დიდის ენერგიის წარმოშობით გოგირდის და მარილის სიმჟავეებად იქცევა შემდეგის თანასწორობით $\text{SO}_3\text{HCL} + \text{H}_2\text{O} = \text{H}_2\text{SO}_4 + \text{HCL}$. ხლორსულფონის სიმჟავე სდუღს 150° გრადუსიან ტემპერატურაში და მისი სიმჟირხნე 18° გრადუსიან ტემპერატურაში უდრის 1,766.

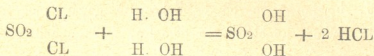
გოგირდის სიმჟავის მეორე ხლორიანი შენაერთი არის ესრედ წოდებული სულფურილ ხლორიდი შემდეგის მოლეკულიარულ ფორმულით SO_2CL_2 . ეს ნივთიერება სჩნდება პირდაპირ ორჟანგგოგირდის და ხლორის ურთიერთშორის ზედმოქმედებით სულფურილხლორიდი უფერულ, გამსჭრიახ სითხეს წარმოადგენს; მას მწვავე სუნი აქვს და ჰაერზედ ესეც ძალიან ინისლება. ეს ნივთიერება სდუღს $69,1^\circ$ გრადუსიან ტემპერატურაში და მისი სიმჟირხნე 20° გრადუსიან ტემპერატურაში გამოანგარიშებული უდრის 1,6674-ს. ცოტაოდენ წყლის ზედგავლენით სულფურილხლორიდი ხლორსულფონის და მარილის სიმჟავეებად იქცევა შემდეგის თანასწორობით:

ბევრ წყლის ზედმოქმედებით კი სულფურილ ხლორიდიდან გოგირდის და მარილის სიმჟავეები სჩნდებიან შემდეგის თანასწორობით:

უკანასკნელ რეაქციაში გოგირდის სიმჟავის გასაჩენად სულფურილხლორიდის მოლეკულში ორ ატომხლორის ადგილს ორ მოლეკულ წყლის ლიდროქსილები იჭერენ ამრიგად:

აქედან გამომდინარეობს გოგირდის სიმჟავის გაცნობის დროს აღნიშნული დასკვნა, რომ ამ სიმჟავის მოლეკულში ორი წყალმზადის ატომები მჟავმზადის ატომების შემწეობით არიან გოგირდის ატომთან შეერთებულნი ესრედ წოდებულ ლიდროქსილურ მდგომარეობაში. ასეთნაირად აღნიშნულ გოგირდის სიმჟავის მოლეკულში ატომთა ჯგუფს „SO₂“-ს სულფურილს ეძახიან და აქედან წარმოსდგა უკანასკნელ ნივთიერების სახელიც სულფურილხლორიდი. ცნობილია აგრეთვე ამგვარივე ფლუორის შენაერთიც ესრედ წოდებული სულფურილ ფლუორიდი SO₂FL₂, რომელიც სულფურილხლორიდივით პირდაპირ ფლუორის და ორჟანგგოგირდისაგან მზადდება.

ეს ნივთიერება გასაკვირველი არის თავის სრულიად მოულოდნელ სიმკიდროვით ანუ, უკეთ რომ ვსთქვათ, ქიმიურ ენდიფერენტიზმით, მაშინ როდესაც თვით ელემენტი ფლუორი მეტის მეტ ენერგიულ ნივთიერებად არის ცნობილი, სულფურილფლორიდი უფერულ, გამსქრიას და სურნელოვან ნივთიერებას წარმოადგენს, რომელიც—52⁰ გრადუსიან ტემპერატურაში სითხეულ და—120⁰ გრადუსიანში კი მაგარ მდგომარეობასაც იძენს. ეს ნივთიერება წყალზედ 150⁰ გრადუსიან ტემპერატურაშიაც კი არ მოქმედობს. ლითონი ნატრიუმი სულაც არ მოქმედობს ან ნივთიერებაზედ, ისე რომ ეს ელემენტი შეიძლება სრულიად შეუცვლელად კიდევ გაავადლოთ გაზოვან სულფურილფლორიდში.

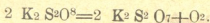
პერგოგირდის სიმჟავე $H_2 S_2 O_8$.

ცნობილია ამ სიმჟავის სხვა და სხვა მარილები. უკანასკნელების დასამზადებლად შესაფერ სულფატებს გახსნიან ხოლმე გოგირდის სიმჟავეში, რომლის სიმჭირხნე 1,3 უნდა უდრიდეს და ასეთ ხსნილს ელექტრონის შემწეობით ქიმიურად დაშლიან. სულფატები ამ მიზნისათვის გაუხურებლად, ცივს სიმჟავეში უნდა გაიხსნას და იმდენი, რამოდენის გახსნაც კი ცივს სიმჟავეს შეუძლიან. შემდეგ სულფატების ასეთ მაგარ და ცივ ხსნილზედ შესაფერად მოწყობილ ხელსაწყოში ელექტრონის ძალით მოქმედობენ და ამრიგად ანოდზედ თეთრ, კრისტალოიდურ ნივთიერებას ესრედ წოდებულ პერგოგირდის სიმჟავის მარილს ვსთქვათ $K_2 S_2 O_8$ -ს მიიღებენ.

ასეთ პირობებში, სხვათა შორის, ანოდზედ ერთმიმ-
ზიდველოვანი ატომთა ჯგუფებიც

იყრიან თავს და აი ეს უკანასკნელები ერთი მეორესთან შეერთებით აჩენენ ზევით აღნიშნულ მარილის მოლეკულებს შემდეგის ფორმულით $K_2 S_2 O_8$. კალიუმ პერგოგირდის სიმჟავის მარილი 100° გრადუსიან ტემპერატურაში ქიმიურად იშლება კალიუმ პიროსულფატის და მჟავმადის წარმოშობით შემდეგის თანასწორობით:

უმეტესი ნაწილი პერგოგირდის სიმჟავის მარილებისა წყალში ადვილად იხსნებიან, გოგირდის სიმჟავეში გახსნილ პერგოგირდის სიმჟავის კალიუმ მარილს კაროს სითხეს ესახიან. ასეთი სითხე მეტად ენერგიულ გამჟავნველ ნივთიერებას წარმოადგენს.

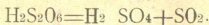
ზოლიტიონსიმჟავეები.

პოლიტიონ ანუ ბევრ გოგირდიან სიმჟავეების ზოგადი მოლეკულიარული ფორმულა იქნება $H_2 Sn O_6$, საცა გოგირ-

დის ატომთა რიცხვი n უნდა უდრიდეს ორს, სამს, ოთხს ანუ ხუთს.

დიტიოსიმჟავე $H_2 S_2 O_6$. ამ სიმჟავის მისაღებად კარგად დანაყულ, მტვრად ქცეულ მანგანუმის გადაჟანგს წყალში აურევენ და ასეთ ნარევეზედ გაზოვან გოგირდ ორ ჟანგით მოქმედობენ შემდეგის თანასწორობით $2 SO_2 + MnO_2 = MnS_2 O_6$. ამ ჭრეაქციის დროს დიტიოსიმჟავის მანგანუმის მარილთან ერთად ცოტა გოგირდის სიმჟავეც სჩნდება. გოგირდორჟანგის ზედმოქმედების შემდეგ წყალხსნილ მანგანუმის მარილის და გოგირდის სიმჟავის ნარევის ბარიუმტუტეს უმატებენ, რომ ამნაირად თავისუფალი გოგირდის სიმჟავე და დიტიოსიმჟავის მანგანუმ მარილი წყალში გაუხსნელ ბარიუმმარილებად გარდაიქცნენ შემდეგის თანასწორობეებით:

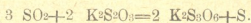
$H_2SO_4 + Ba(OH)_2 = SO_4Ba + 2 H_2O$ და $MnS_2O_6 + Ba(OH)_2 = BaS_2O_6 + Mn(OH)_2$. ბოლოსაც მიღებულ ბარიუმმარილებს სხვა და სხვა საშუალებით მანგანუმის ლიდრატს მოაშორებენ, დიტიოსიმჟავის ბარიუმმარილზედ გოგირდის სიმჟავით იმოქმედებენ სიმჟავის გასანთავისუფლებლად და წყალში გაუხსნელ გოგირდის სიმჟავის მარილებს საწურავ ქაღალდის შემწეობით სულაც მოაშორებენ წყალხსნილ დიტიოსიმჟავეს. უკანასკნელს ვაკუუმის შემწეობით გოგირდის სიმჟავეზედ შეასქელებენ, უფრო კონცენტრირულ სითხელ აქცევენ და ამნაირად მიიღებენ სითხეს, რომლის სიმკირხნე არ უნდა აღემატებოდეს 1,247-ს. ასეთნაირად შესქელებულ წყალხსნილ დიტიოსიმჟავას უფრო კონცენტრირულ სიმჟავედ გარდაქცევა შეუძლებელია, რადგან ზევით აღნიშნულ კონცენტრაციის შემდეგ ეს ნივთიერება ქიმიურად დაშლას იწყებს შემდეგის თანასწორობით:

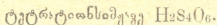
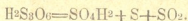
ტრატიოსიმჟავე. $H_2 S_3 O_6$.

ამ სიმჟავის კალიუმმარილის მისაღებად წყალხსნილ კალიუმტიოს ულფატში იმოდენ ორჟანგგოგირდს გახსნიან, რა-

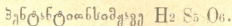
მოლენის გახსნაც-კა მას შეეძლება, ასეთ პირობებში სჩნდება ტრიტიონსიმეავის კალიუმმარილი და თავისუფალი გოგირდი შემდეგის თანასწორობით:

თავისუფალი ტრიტიონსიმეავე მეტად არა მკიდრო ნივთიერებას წარმოადგენს, ის ჩვეულებრივ ტემპერატურაში სუსტ კონცენტრირულ მდგომარეობაშიაც კი ქიმიურად იშლება გოგირდის სიმეავის, გოგირდორჟანგის და თავისუფალ გოგირდის წარმოშობით შემდეგის თანასწორობით:

ამ სიმეავის მარილები სჩნდება იოდის ზედმოქმედებით ტიოსულფატის წყალხსნილ ზედ შემდეგის თანასწორობით: $2 \text{ K}_2\text{S}_2\text{O}_3 + 2 \text{ I} = 2 \text{ KI} + \text{K}_2\text{S}_4\text{O}_6$. აქაც როგორც ტრიტიონსიმეავის მილების დროს შესაფერ წყალხსნილ მარილებიდან წყალში გაუხსნელ ბარიუმმარილს ამზადებენ და ამ უკანასკნელიდან, ესე იგი ტეტრატიონსიმეავის ბარიუმმარილიდან გოგირდის სიმეავის ზედმოქმედებით ტეტრატიონსიმეავის სულაც ანთავისუფლებენ. ეს სიმეავე არაკონცენტრირულ წყალხსნილ მდგომარეობაში უფრო მკიდრო ნივთიერებას წარმოადგენს, ვიდრე კონცენტრირულ მდგომარეობაში, როდესაც ის ადვილად იშლება ქიმიურად გოგირდის, გოგირდორჟანგის და გოგირდის სიმეავის წარმოშობით.

ეს სიმეავე სხვა ტიონსიმეავეებთან ერთად წყალხსნილ ორჟანგგოგირდის და გოგირდწყალმზადის ურთიერთშორის ზედმოქმედებით სჩნდება, ასეთ პირობებში ერთსა და იმავე დროს ორგვარ ქიმიურ პროცესებს აქვს ადგილი, გაჟანგვას და

გამოჟანგვასაც, რომლების დროს თავისუფალი გოგირდიც სჩნდება. წყალხსნილ ორჟანგგოგირდის და გოგირდწყალმბადის ხსნილს ვაკენროდის სითხეს ეძახიან. ცნობილია სხვა და სხვა პენტანტიომჟავე მარილები.

სელენი SL.

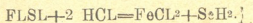
ელემენტი სელენი (ბერძნულად *σεληνη* — ქვეყანა) პირველად 1817 წელში აღმოაჩინა ბერცელიუსმა. ეს ელემენტი გარდა ზოგიერთძვირ მინერალებისა, პირიტშიც იმყოფება და ამ უკანასკნელიდან გოგირდის სიმჟავის მზადების დროს ტყვიის კამერებში ესრედ წოდებულ სელენის ლაფში გროვდება. ასეთ ლაფიდან აზოტის სიმჟავის ზედმოკმედებით, უკანასკნელის მჟავმბადის შემწეობით სელენის სიმჟავეს $H_2SL\ O_4$ -ს ამზადებენ. უკანასკნელს ზლორწყალმბადის სიმჟავესთან დუღილით სელენოვან სიმჟავეთ აქცევენ შემდეგის თანასწორობით:

$H_2SL\ O_4 + 2HCL = H_2SL_3 + H_2O + CL_2$ და ბოლოსაც გაზოვან ორჟანგგოგირდის ზედმოკმედებით სელენოვან სიმჟავიდან გამოჟანგვის შემწეობით წითელ ამორფიულ სელენს ამზადებენ. სელენი თავის თვისებებით გოგირდის ანალოგია; ესეც გოგირდსავით სხვა და სხვა ალოტროპიულ მდგომარეობის ნივთიერებას წარმოადგენს. ესრედ წოდებული ამორფიული წითელი სელენი კარგად იხსნება გოგირდნახშირმბადში და ასეთი ხსნილის აორთქლებისადა მიხედვით გამსჭირახ, ბნელმოწითალო კრისტალებად იქცევა. ასეთგვარი კრისტალოიური სელენი ღღვება $170^0 - 180^0$ გრადუსიან ტემპერატურაში. ცნობილია აგრეთვე ლითონისებურ მდგომარეობის სელენი, რომელიც ღღვება 217^0 გრადუსიან ტემპერატურაში. უკანასკნელი ადვილად სჩნდება ამორფიულსელენის 97^0 გრადუსამდე გახურებით. ამ ტემპერატურამდე გახურებული ამორფიული სელენი თავის თავად უფრო და უფრო გახურებას იწყებს და ამრიგად მეორე ლითონისებურ ფორმად იქცევა. სე-

ლენისესავე ლითონისებური ფორმა სჩნდება გამღვალ ამორფიულ სელენის სწრაფად და ძლიერად გაცივებით, სახელობრ 210^0 გრადუსზედ გაღობის ტემპერატურიდან მოკიდებული. ლითონისებური სელენი ლითონსავით ბრწყინალობს, გოგირდნახშირმბადში არ იხსნება და მას ელექტრონიც ძალიან ადვილად გაჰყავს. სელენი სდუღს 880^0 გრადუსიან ტემპერატურაში, 1400^0 გრადუსიან ტემპერატურაში სელენის ორთქლის სიმჭირხნე უდრის 81,5 და აქედგან კი მისი მოლექულიარული წონა ასეთ ორთქლოვან მდგომარეობაში უდრის 163-ს. სხვა და სხვა გაზოვან სელენიან ნივთიერებეების სიმჭირხნის გამომანგარიშებისა და მიხედვით ამ ელემენტის ატომიური წონა უდრის 78,9-ს; ასე რომ მისი მოლექული ორ ატომ სელენისაგან უნდა შესდგებოდეს.

სელენწყალმბადი $H_2 SL$.

ეს ნივთიერება სჩნდება პირდაპირ ელემენტ სელენის და წყალმბადის ურთიერთშორის ზედმოქმედებით 400^0 გრადუსიან ტემპერატურაში. ლაბორატორიებში გოგირდწყალმბადით მასაც სელენ რკინისაგან ამზადებენ მარილის სიმჟავის ზედმოქმედებით შემდეგის თანასწორობით:

მაღალ ტემპერატურებში სელენწყალმბადი ადვილად ეძლევა დ-სოციაციას თავისუფალ ელემენტების წარმოშობით. წყალხსნილი სელენწყალმბადი გოგირდწყალმბადივით ჰაერის მჟავმბადის ზედგავლენით წყლად და თავისუფალ სელენად იქცევა შემდეგის თანასწორობით: $SeH_2 + O = H_2O + Se$. ეს ნივთიერებაც სხვა და სხვა წყალხსნილობითონ მარილებზედ ზედმოქმედებით შესაფერ სულფიდებისებურ ნივთიერებეებს ესრედ წოდებულ სელენიდებს აჩენს. სელენწყალმბადი გოგირდწყალმბადზედ უფრო ძლიერად მომქმედი საწამლავია.

ხლორსელენები.

ცნობილია ორი ხლორსელენები SL_2CL_2 და $SLCL_4$. უკანასკნელი უფრო მკიდრო შენაერთს წარმოადგენს, ვიდრე ანალოგიური ოთხლორგოგირდი. სელენოთხლორი მაგარ ნივთიერებას წარმოადგენს, რომელიც მხოლოდ 200° გრადუს-ან ტემპერატურიდან იწყებს დისოციაციას.

სელენორჩანგი SLO_2 .

მხოლოდ ეს ერთი ქანგეული არის ცნობილი, რომელიც სელენის ჰაერზედ დაწვის დროს სჩნდება და თავისუფალ მდგომარეობაში გრძელ და თეთრ ნექსებისებურ კრისტალებს წარმოადგენს. ეს ნივთ-ერება 310° გრადუს-ან ტემპერატურა-ში დაუშლელად ეძლევა სუბლიმაციას. სელენორჩანგი წყლის ზედგავლენ-თ სელენოვან ს-მჟავეთ იქცევა, რომელიც გოგირდოვან სიმჟავესთან შედარებით სულაც მკიდრო ნეთიერება არის და დიდ, გამჭირაზ პრიზმატიულ კრისტალებს წარმოადგენს. გახურებისა და მრხედვით სელენოვანი სიმჟავე წყლად და ორჩანგ სელენად იშლება. ორჩანგგოგირდის ზედმოქმედებით წყალხსნილი სელენოვანი სიმჟავე თავის მჟავებადს გოგირდოვან გაზს უთმოზს გასაჩანგაეად, თავათ კი სულაც ნთავისუფლდება წითელ ნაფლეთებისებურ მდგომარეობაში შემდეგის თანასწორობით $H_2SLO_3 + 2 SO_2 + H_2O = 2H_2SO_4 + SL$. წყალხსნილი სელენოვანი სიმჟავე ხლორის ან ბრომის ზედმოქმედებით სელენის ს-მჟავეთ იქცევა შემდეგის მოლეკულიარულ ფორმულით H_2SLO_4 . თავისუფალ მდგომარეობაში ეს სიმჟავე მაგარ, კრისტალოიურ ნივთიერებას წარმოადგენს და ლღევა 580 გრადუსიან ტემპერატურაში. $950/0$ პროცენტ-ანი სელენის სიმჟავე კონცენტრულ გოგირდის სიმჟავესავით სქელ, ზეთისებურ სითხეს წარმოადგენს.

ტელური TL. *)

თავისუფალ მდგომარეობაში ტელური ძალიან ძვირად მოიბოვება ბუნებაში, უფრო კი ოქროსთან ან ვერცხლთან შეერთებულ მდგომარეობაში არის გავრცელებული. ტელურის მადნეულობები ყველაზედ უფრო გავრცელებულია ტრანსილვანიის და ალტაის ოქრო-ვერცხლის შადნებში. ამორფულ მდგომარეობაში ტელური შავს ფხვანას წარმოადგენს, რომელიც გაღობის შემდეგ ვერცხლოვით ბრჭყვინავ, სითხის და ელექტრონის კარგად გამყვან ნივთიერებად იქცევა. ამ ელემენტის მოლეკული მისი სიმჭირხნისადა მიხედვით ორთქლოვან, მკიდრო არა ცვალებად მდგომარეობაში, რასაც ადგილი აქვს 1400° გრადუსიან ტემპერატურაში, ორ ატომ სელოენისაგან შესდგება.

ტელურ წყალმზადი TLH_2 .

ტელურწყალმზადის დასამზადებლად ტელურცინკზედ მარილის სიმჟავათ მოქმედებენ ისე, როგორც სელოენ და გოგირდწყალმზადების მიღების დროს. ტელურწყალმზადი მეტად ძლიერი საწამლაია. ეს ნივთიერება ადვილად ეძლევა დისოციაციას და მძიმე ლითონ მაჟილების ხსნილებზედ ზედმოქმედებით შესაფერ ტელურ ლითონებს, ესრედ წოდებულ ტელურიდეს იძლევა.

ტელურ ორჟანგი TLO_2 , სხვა თავის ანალოგების დაგვარად ტელურის ჰაერზედ დაწვის დროს სწნდება და წყალში მეტად ძნელად იხსნება.

ტელუროვანი სიმჟავე H_2TLO_3 .

ეს სიმჟავე ტელურის აზოტის სიმჟავეში გახსნის დროს სწნდება. თავისუფალ მდგომარეობაში ეს სიმჟავე წყალში ძნელად იხსნება და გახურებისადა მიხედვით ტელურ ორჟანგად და წყლად იშლება. ტელურის სიმჟავე H_2TLO_4 მზადდება ტელურის ან ორჟანგტელურის გვარჯილასთან შეღობით.

*) ტელური წარმოსდგა სიტყვა „tellus“-იდან, რაც ლათინურად მიწას ნიშნავს.

ასეთ პირობებში ტელურის სიმჟავის კალიუმბაჰილი სწნდება და უკანასკნელიდან კი თავისუფალ ს-მჟავესაც ამზადებენ. წყალხსნილ ტელურის სიმჟავე კრისტალიზაციის შემწეობით კრისტალიურ ტელურის სიმჟავის ლიდრატს იძლევა შემდეგის მოლეკულიარულ ფორმულით $H_2TlO_4 \cdot 2H_2O$, რომელიც 100° გრადუსიან ტემპერატურაში სულაც ჰკარგავს თავის კრისტალიზაციურ წყალს. თავისუფალი უწყლო ტელურის სიმჟავე თეთრამორფიულ ფხვნილს წარმოადგენს და მას სუსტი მჟავე თვისებები აქვს.

მჟავმბადის ჯგუფის ელემენტებთა საზოგადო განხილვა. მჟავმბადი, გოგირდი, სულენი და ტელური გაღლოგენ-ელემენტებსავე ცალკე ჯგუფს შეადგენენ, ესენიც ატომიურ წონის ცვალებადობისა და მიხედვით თან და თანობით იცვლიან თავიანთ ფიზიკურ და ქიმიურ თვისებებს; საზოგადოდ-კი ამ ჯგუფის ელემენტები ბევრში წააგავენ ერთი ერთმანეთს, მათი წყალმბადიან შენაერთის ზოგადი ფორმულა იქნება RH_2 , მჟავმბადიან შენაერთის და სიმჟავეების ზოგადი ფორმულები-კი RO_2 , RO_3 , H_2RO_3 და H_2RO_4 . ამ ფორმულებში R ნიშნავს რომელიმე მჟავმბადის ჯგუფის ელემენტს.

აღნიშნულ ელემენტების თვისებათა ცვალებადობა ატომიურ წონის ცვალებადობისა და მიხედვით ნათლად სჩანს შემდეგს შედარებით სიაზედ:

	O.	S.	SL.	FL.
ატომიური წონა.	16,00	32,06	79,07	127
სიმჭირხნე.	1,124 (—181° გრადუსი- ან ტემპე- რატ.).	1,95—2,07	4,2—4,8	6,2
გაღლობის ტემპერატურა. .	—	114,05	2170	4520
დუდილის ტემპერატურა. .	—181,05	450,0	6800	თეთრფერამდე გახტ. ტემპ.
ფერი.	ფერი.	ყვითელი.	წითელი.	შავი.

ამ სიიდან სჩანს, რომ ატომიურ წონის მომატებისა და მიხედვით ელემენტების სიმჭირხნე, გაღლობის და დუდილის ტემპერატურები თან და თან იზრდებიან; მჟავმადიდგან მოკიდებული ელემენტები უფრო და უფრო ლითონების ხასიათს იჩენენ. ამ ჯგუფის ელემენტების შენაერთთა სიმჭიდროვე ატომიურ წონის მომატებისა და მიხედვით თან და თან სუსტდება. ბოლოსაც აღსანიშნავია ერთი საზოგადო ხასიათის თვისება, სახელდობრ ის, რომ ყველა ეს ოთხი ელემენტიპირობეებისა და მიხედვით სხვა და სხვა ალოტროპიულ ფორმებს იძლევიან.

ტერმოქიმია.

ყოველი ქიმიური შეერთება ან დაშლა-ღარღვევა სითბოს წარმოშობით ან სითბოს შეთვისებით მიმდინარეობს. ბერტელოს და ტომსონის გამოკვლევათა შემწეობით დღეს უმეტეს შემთხვევებში ადვილად გამოსაანგარიშებელია, თუ რამოდენი სითბო სჩნდება ან იხარჯება ქიმიურ რეაქციის დროს. როგორც ჩვენ უკვე ვიცით, ამ მიზნისათვის ესრედ წოდებულ კალორიმეტრებს ხმარობენ და სითბოს რაოდენობის საანგარიშებლად კი პატარა და დიდი კალორიები არის მიღებული: ქიმიის იმ ნაწილს, რომელიც რეაქციების დროს წარმოშობილ ან შეთვისებულ სითბოს რაოდენობას, ესრედ წოდებულ კალორიულ ანუ ტერმიულ ეფექტს განიხილავს, სახელად ტერმოქიმიას ეძახიან. ტერმოქიმიაში ტერმიულ ეფექტს მომქმედ ნივთიერებათა მოლეკულიარულ ან ატომიურ წონის მიხედვით ანგარიშობენ; მაგალითად წყლის გაჩენის დროს ტერმიულ ეფექტის რაოდენობა უდრის 69 Kal (კალორი)-ს. ეს იმას ნიშნავს, რომ 2 გრამ ანუ ორ ატომ წყალმადის და 16 გრამ ანუ ერთ ატომ მჟავმადის შეერთებით 18 გრამი ანუ ერთი მოლეკული წყალი და 69 კალორი სითბო სჩნდება შემდეგის თანასწორობით: